

Szexuális erőszak: mítosz és valóság

KUTATÁSOK A SZEXUÁLIS ERŐSZAKRÓL

SZERKESZTETTE: PARTI KATALIN

Szexuális erőszak: mítosz és valóság

Szexuális erőszak: mítosz és valóság

KUTATÁSOK A SZEXUÁLIS ERŐSZAKRÓL

SZERKESZTETTE: PARTI KATALIN

Kiadó
Országos Kriminológiai Intézet

Lektor:
Virág György

Szöveggondozó:
Takács Andrea
Giricz Anna

Készült a P-T Műhely gondozásában

© Parti Katalin, 2017
© Országos Kriminológiai Intézet, 2017

ISBN 978-963-7373-22-0

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó.....	7
TÓTH OLGA: Szexuális erőszak két nemzetközi kutatás tükrében.....	11
TÓTH ESZTER ZSÓFIA: Nemi erőszak a szocialista időszak rendészeti diskurzusaiban.....	37
GICZI JOHANNA – GREGOR ANIKÓ: „Az erőszaktevő hibája, de...” – Diákok egy egyetemi nemi erőszakról	57
KURITÁRNÉ SZABÓ ILDIKÓ – MERZA KATALIN: A szexuális bántalmazás és a borderline tünetprofil összefüggései	89
REBECCA M. HAYES – KATHERINE LORENZ – KRISTIN A. BELL: A nemierőszak-mítosz elfogadottsága és a világ igazságosságába vetett hit....	129
PARTI KATALIN – SZABÓ JUDIT – VIRÁG GYÖRGY: A szexuális erőszak jellemzői egy aktakutatás tükrében	159
SZABÓ JUDIT – VIRÁG GYÖRGY: A nemi erőszak mítosza	201

ELŐSZÓ

Az utóbbi évtizedekben egyre szabadabb, megengedett lett a szexuális erőszak tematizálása a nyilvánosságban. Ez azonban nem annak tulajdonítható, hogy több az erőszak. A médiának jelentős szerepe van az esetek felszínre kerülésében. *Oprah Winfrey* harminc éve először teremtett platformot műsorában a szexualitásról és az erőszakra való nyilvános beszéd számára. A *The Oprah Winfrey Show* 1986-ban olyan, korábban tabunak számító témákat hozott be a közéleti diskurzusba, mint a szexualitás, az erőszak, a kábítószer, a hátrányos megkülönböztetés, a szegénység. Az áldozatok beszélhettek a velük történekről, az erőszaktevőknek pedig lehetőségük nyílt a tetteikkel való szembesülésre és a bocsánatkérésre.

Mára a helyzet sokat változott a harminc évvel ezelőttihez képest: már nincs feltétlenül szükség a hagyományos média „autoritására” ahhoz, hogy egy történet feltáruljon. Megszűnt a mások által meghatározott szűrők kizárólagossága; már nem csak mások döntenek el helyettünk, hogy mi a „fontos”, hogy mi az „érdekes”, hogy mi a „szükséges”. Az online média és a web 2.0 tartalmak lehetőséget teremtenek arra, hogy bárki szabadon megnyilvánuljon privát momentumokról és benne a szexualitásról. Az új, interaktív média a hagyományos, frontális médiánál összehasonlíthatatlanul nagyobb szabadságot kínál a személyes és akár a kényelmetlen élmények megosztására. Ennek következtében, amikor a világ másik végén az online felhasználók körében elindul egy mozgalom, az másodpercek alatt elér a világnak arra a felére is, ahol a jelen kötet olvasója él.

A szexuális erőszak nem ismer határokat. De az online közösségi oldalaknak hála nem is szigetelődik el, nem marad tovább azok között a falak között, amelyek mindeddig megóvták az elkövetőket a következményektől. Elhallgatott sérelmek derülnek ki, amelyeket nem lehet többé visszatuszkolni a sötét szekrénybe.

Kulturális váltásnak lehetünk tanúi. A változás nyomán megindult diskurzusnak egy lenyomata ez a kötet is, amelyet most az olvasó a kezében tart.

A könyv elsősorban a szexuális erőszakkal kapcsolatos legújabb hazai kutatásokat mutatja be és rövid nemzetközi kitekintést is ad a téma empirikus irodalmából.

TÓTH OLGA nyitótanulmánya két nemzetközi kutatás eredményein keresztül szemlélteti, hogy milyen nehézségekbe ütközik a szexuális erőszak kutatása és a jelenség nemzetközi összehasonlítása. Az országok közötti eltéréseket nemcsak a különböző mértékű feljelentési hajlandóság okozza, hanem a lényegi metodológiai különbségek – a definíció, a mintavétel és a mérés eltérései, a másfajta elméleti és módszertani háttér. Mindemellett kulturális és társadalmi tényezők is meghúzódhatnak a különböző számok és arányok hátterében. Azt azonban biztosan tudhatjuk, hogy jóval több eset történik, mint amennyi a hatóság tudomására jut és a latenciakutatásokkal a felszínre kerül.

TÓTH ESZTER ZSÓFIA a jelenséget történeti keretbe foglalja: a *Belügyi Szemlé*-ben megjelent tanulmányok feldolgozásával betekintést kínál a fél évszázaddal ezelőtti, szocialista Magyarország erőszak-narratíváiba. A korszak szigorú, a viselkedésre és az öltözködésre is kiterjedő erkölcsi elvárásai az áldozatok megítélésére is rányomták bélyegüket. A hatóságoknak az 1960-as években tapasztalható előítéletes gondolkodásán nem segítettek a krimináltechnikai és krimináltaktikai vívmányok sem. Ugyanakkor a korszak előítélet-palettája meglepően sok hasonlóságot mutat a ma élővel.

GICZI JOHANNA ÉS GREGOR ANIKÓ kutatása az egyetemeken napjainkban tapasztalható szexizmust vizsgálja. A kvalitatív interjúkutatásra épülő tanulmányban egyetemi hallgatók nyilatkoznak arról, mi a véleményük a szexuális megkülönböztetés és visszaélés formáiról, gyakoriságáról, elterjedtségéről. A kutatás apropója egy nagy sajtónyilvánosságot kapott egyetemi nemierőszak-eset, a „golyatábor-erőszak” volt. A tanulmány rávilágít arra, hogy az egyetemi hallgatóság körében megjelenik ugyan az egyéni felelősség kérdése – mind az áldozat, mind az elkövető oldalán –, azonban az intézményi és társadalmi szinten jelenlévő szexizmus a hallgatók értelmezési körében ismeretlen.

KURITÁRNÉ SZABÓ ILDIKÓ ÉS MERZA KATALIN klinikai pszichológusként szexuális bántalmazást átélt és borderline személyiségzavarral diagnosztizált személyek körében végzett vizsgálatot. Az egyébként is súlyos nehézségekkel küszködő borderline-csoporton belül a gyermekkori szexuális abúzust átéltek alcsoportjában a trauma még súlyosabb tünetekkel jelenik meg. Különösen a korai életkorban bekövetkezett és a családtag által elkövetett abúzus okoz jelentős károkat a bántalmazott életének minden területén, ezért felismerése az átlagpopulációban és a pszichiátriai betegek körében is sürgető.

REBECCA M. HAYES, KATHERINE LORENZ ÉS KRISTIN A. BELL kutatása a nemi-erőszak-mítoszok megjelenési formáit és azok társadalmi funkcióit katalogizálja a vizsgálati mintába kerülő amerikai egyetemisták között. Eredményeik szerint a nemi hovatartozás szignifikáns előrejelzője a nemierőszak-mítosz elfogadásának. Az Amerikai Egyesült Államok jelentős számú hallgatót befogadó campusában felvett mítosz kutatás bizonyíték arra, hogy a modern társadalmakban nemre, életkorra és iskolai végzettségre tekintet nélkül jelen vannak a szexuális erőszakot övező tévhitek.

Bemutatjuk az *Országos Kriminológiai Intézetben* 2015-ben kezdődő, a nemi erőszak előfordulási gyakoriságát, típusait, jellemzőit és a kapcsolódó hiedelmeket feltérképező többéves projektet, amelynek keretében elemeztük a büntető igazságszolgáltatási rendszerből származó statisztikai adatokat, a szexuális erőszak társadalmi hátterére vonatkozó kutatási eredményeket, továbbá empirikus adatgyűjtést és büntetőjogi aktavizsgálatot is végeztünk. A kötetben részletesen tárgyalt, szexuális bűncselekmények miatt indult büntetőügyek irataira kiterjedő vizsgálatban a szerzők – *Parti Katalin, Szabó Judit és Virág György* – bemutatják, mennyire nem tipikus a szórakozóhelyen történő elkövetés, milyen demográfiai mutatók jellemzik a vizsgált bűncselekmények elkövetőit és áldozatait, milyen körülmények között követik el ezeket a cselekményeket, és milyen ismérvek vannak az ilyen ügyekben lefolytatott büntetőeljárásoknak.

SZABÓ JUDIT ÉS VIRÁG GYÖRGY elméleti kitekintésükben a nemierőszak-mítoszok fogalmát, a nemi erőszakkal kapcsolatos mítikus társadalmi vélekedések főbb funkcióit és megjelenési formáit, a „valódi erőszak” és a „valódi áldozat” társadalmi konstrukcióját, ezeknek a sémáknak az igazságszolgáltatási rendszerre gyakorolt hatását, illetve mindezek nemzetközi kutatási irodalmát tekintik át.

Összintén reméljük, hogy a kötet válaszokat ad a sértetté nem vált társadalom gyakran feltett kérdéseire, támpontokkal szolgál a szakemberek számára a nemi erőszakkal kapcsolatos büntetőeljárások során, egyben elősegíti a szexuális erőszakot övező mítoszok lerombolását.

A szerkesztő

Budapest, 2017. október 31.

TÓTH OLGA

SZEXUÁLIS ERŐSZAK KÉT NEMZETKÖZI KUTATÁS TÜKRÉBEN

Kézirat lezárva: 2017. január 15.

TÓTH OLGA CSC tudományos főmunkatárs

MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Szociológiai Intézet Társas kapcsolatok és hálózatelemzés osztály

E-mail: toth.olga@tk.mta.hu

Absztrakt:

A tanulmány egyik célja annak bemutatása, hogy a szexuális erőszak kutatása és az eredmények nemzetközi összehasonlítása milyen szakmai nehézségekbe ütközik. Nem csupán a szexuális erőszak törvényi értelmezése, de a kutatások eltérő elméleti háttere és módszertana is hozzájárulhat ahhoz, hogy a prevalencia széles skálán mozog. Az erőszak előfordulásának tényleges gyakoriságán kívül számos egyéb kulturális és társadalmi tényező is befolyásolhatja az eredményeket, ezért érdemes minden országnak saját kontextusában szemlélnie az adatokat. A tanulmányban bemutatott két hazai vizsgálat adatai szerint a magyar nők legalább 5-7 százalékát erőszakolta már meg partnere vagy volt partnere 15 éves kora óta. Emellett minden harmadik magyar nő átélte a szexuális zaklatás valamilyen formáját (kéretlen testi érintés, szexuális tartalmú üzenetek, külsőre vonatkozó zavarba ejtő megjegyzések stb.).

KULCSSZAVAK:

nők elleni erőszak; szexuális erőszak formái; szexuális erőszak prevalenciája, CTS2 skála; nemi alapú erőszak

BEVEZETÉS

A szexuális erőszak Magyarországon tipikusan két esetben kerül be a közbeszédbe. Egyrészt akkor, amikor valamilyen különösen súlyos, halállal végződő erőszak történik, másrészt akkor, amikor ismert emberek esetében merül fel a szexuális erőszak gyanúja. A bulvármédia előszeretettel közli az ilyen ügyeket, valós tényeket és feltételezéseket egyaránt vegyítve a tudósításokba. A címadással, a hír részletezésével már orientálják a hírfogyasztót, hogy miképpen is értelmezze az adott esetet. A szexuális erőszak természetéről, lényegéről keveset tudó átlagemberek pedig megfelelő fórumokat találnak a közösségi média felületein, hogy előítéleteiket, sokszor minden megalapozottság nélküli véleményüket megosszák másokkal. Ráadásul a szexuális erőszak kérdésköre (is) erősen átpolitizált, minden eset rövid idő alatt felszínre hozza az ország aktuális politikai feszültségeit, a cigányok, a migránsok, a liberálisok stb. felelősségét az adott helyzetért.

Az utóbbi évek három, időben egymáshoz is közel eső (2013–2014) nagy port kavarázó esetéről (Szepesi Nikolett úszó és Kicsi bácsi történetéről, Sipos tanár úrról és az ELTE, majd több más felsőoktatási intézmény gólyatáborában történt erőszakokról) készült médiaelméleti elemzés számos ponton alátámasztja a leírakat (Hartai, 2015).

De a fenti állításokat igazolhatjuk magunk is, ha bármelyik ismertté vált eset fogadtatását felidézünk. A tanulmány írásakor legfrissebb a szilveszterkor szexuális erőszakot elkövető szír férfi esete.¹ Lényegében valamennyi hírportál hasonló címmel közölte a hírt, így talán nem csoda, hogy a közösségi médiában a hírt kommentálók számára a legfontosabb vitatéma a menekültek befogadása vagy be nem fogadása lett. A menekültek befogadását ellenzők az eset kapcsán igazolva látták saját aggodalmukat a már-már misztikus testi adottságokkal és szexuális szokásokkal felruházott arab menekültek miatt, akik a magyar nők számára súlyos veszélyt jelenthetnek. Ezt a félelmet megalapozta az is, hogy a menekültek befogadása elleni propagandakampány időszakában politikusok érvelésében is megjelent az a toposz, hogy a magyar nőket meg kell védeni az őket megerősokolni akaró „menekült hordáktól”².

A menekültkérdés olyan mértékben rátelepedett erre a hírre, hogy csupán másodlagos fontosságot kapott a kommentekben az egyébként szintén minden

1 Lásd például Szilveszterkor erőszakolt egy szír férfi Budapesten. *Index*, 2017. január 4. http://index.hu/belfold/2017/01/04/szexuális_eroszak_szir_budapest_szilveszter/

2 Az ügyről összefoglalóan ír Spirik József: Kell-e rettegniük a magyar nőknek a migránsoktól? A válasz természetesen igen. *Népszabadság*, 2016. szeptember 20. <http://nol.hu/belfold/kell-e-rettegniuk-a-magyar-noknak-a-migransoktol-a-valasz-termeszetesen-igen-1632627>

szexuális erőszakról szóló hír esetében megjelenő narratíva: az áldozathibáztatás. Míg az előző érvelés inkább a férfi hozzászólók sajátja volt, az áldozathibáztatásban egyaránt részt vettek nők és férfiak is. Hasonlóan más szexuális erőszakhoz, ez a konkrét eset is felszínre dobta a társadalom jelentős részének azon véleményét, amely szerint egy nő legtöbbször maga tehet arról, ha szexuális erőszak áldozata lesz. A szilveszteri történet tartalmazta mindazokat az elemeket, amelyekbe az áldozathibáztatás rendre belekapaszkodik: egy nő kiöltözik, egyedül megy szórakozni, közeli kapcsolatba kerül egy ismeretlen férfival és először maga is beleegyezik a szexuális együttlétbe. A kommentelők jelentős része ezekben a vonásokban egyfajta igazolást látott a szexuális erőszak jogosságára, illetve bizonyítékot arra, hogy valójában nem is történt erőszak.

A szexuális erőszak megjelenése a médiában és a közösségi oldalakon önmagában is érdekes, fontos kutatási téma lehetne. Itt, ennek a tanulmánynak a bevezetőjében azért foglaltam össze néhány fontosabb megállapítást, mert ezek a jelenségek arra utalnak, hogy ennek a komplex, emberi jogi, bűnügyi, közegészségügyi, mentális kérdésnek a reprezentációja meglehetősen egyoldalú Magyarországon. A lakosság jelentős részének kevés tényszerű ismerete, de annál több előítélete van a szexuális erőszak elterjedtségéről, prevalenciájáról, az áldozatok és az elkövetők jellemző vonásairól, a szexuális erőszak összetett jellegéről. A média bulvárosodása pedig csak hozzájárul a tisztánlátás hiányához. Fontos lenne tehát, hogy közérthető információk jussanak el minél több emberhez, elsősorban a fiatalokhoz erről a témáról. Így talán tudatosabban reagálnának már a szexuális erőszak enyhébb formáira is, illetve kevésbé övezné egyfajta cinkos, hallgatolagos elfogadás a szexuális erőszakot, történeljék az bárkivel és bármilyen körülmények között.

SZEXUÁLIS ERŐSZAK – HOGYAN MÉRHETŐ?

A szexuális erőszakkal kapcsolatos ismerethiány és értetlenség, a közpolitika részéről pedig a közömbösség talán azzal is összefügg, hogy hazánkban igen kevés olyan szociológiai, kriminológiai, pszichológiai stb. vizsgálatról tudunk, ami egyrészt a jelenség hazai elterjedtségéről, másrészt az erőszak természetéről nyújtana új ismereteket. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége (FRA)³ 2012–2013-ban készített egy átfogó felmérést valamennyi uniós tagországban, ennek célja a nők elleni erőszak feltérképezése volt (FRA, 2014). A felmérés néhány fontos ered-

3 European Union Agency of Fundamental Rights (FRA), Vienna. <http://fra.europa.eu/en>

ményét a tanulmány későbbi részében mutatom be, itt csak arra szeretnék utalni, hogy a záró riport mellékletében megtalálható az egyes tagországokban 2000 óta a témában végzett lakossági felmérések listája. Sajnos Magyarország azon öt ország közé tartozik, ahol egyetlen átfogó nemzeti kutatást sem publikáltak ez időszak alatt a nők elleni erőszak témájában. A kutatások hiánya nem csupán a lakosság és a politikai döntéshozók tájékoztatását akadályozza, de a szakmai vitákat is.

Nyilvánvalónak látszik, hogy világszerte meglehetősen eltérő elméleti és módszertani megközelítések léteznek egymás mellett a nők elleni erőszak, a párkapcsolati erőszak, a családon belüli erőszak, a magyar kifejezéssel nem is egykönnyen leírható nemi alapú erőszak (*gender based violence*) kutatása és a közpolitikában való hasznosítása terén. Friss kutatások hiányában azonban ezekbe a szakmai vitákba nem tudunk alkotóan beleszólni és nem tudjuk a kialakuló új kutatási megközelítéseket tesztelni.

Látnunk kell azt is, hogy ha valahol van szándék és anyagi támogatás az említett erőszakformák és ezen belül a szexuális erőszak vizsgálatára, ez egyáltalán nem egyszerű feladat. A téma egymástól eltérő elméleti és módszertani megközelítései megnehezítik a kapott adatok összehasonlítását, értelmezését egy-egy országon belül és országok közötti szinten is. Ugyanakkor ezek a kutatások egymást kiegészítve hozzájárulnak ahhoz, hogy erről a sokakat érintő, hosszú távon negatív hatásokat kiváltó kérdésről minél többet tudjunk meg.

A megbízható adatok gyűjtésének egyik fő akadálya a téma különlegesen intim jellege. Meg kell találni az adatgyűjtés azon formáját, ami olyan bizalmi helyzetet teremt a megkérdezettek és a kutatók között, hogy az érintettek hajlandók legyenek, és merjenek a tapasztalataikról beszámolni. Ha az erőszak elterjedtségére szeretnénk adatokat kapni, nagymintás viktimológiai vagy szociológiai vizsgálatokra van szükség. Ezek lebonyolítása a hasonló vizsgálatok többségéhez képest lényegesen felkészültebb kérdezői apparátust, a legkényesebb kérdéseket különleges gonddal megfogalmazó kérdőívet és az etikai szabályok aggályos betartását igényli. Egyes országok törvényileg előírják azt, hogy ha valakinek bármilyen módon tudomására jut olyan erőszak, amit az ország törvényei büntetnek, köteles azt a megfelelő hatóságoknak jelenteni. A kutatás anonimitásának biztosítása és egyúttal a jogszabályok betartása nem egykönnyen megoldható feladat. A szexuális erőszakra vonatkozó felméréseknek tehát nemcsak a megkérdezettek érzékenységére kell tekintettel lenniük, de arra is, hogy az adatgyűjtés és adatkezelés ne legyen törvénytörő.

A kutatások másik része olyan személyekre fókuszál, akik bántalmazottakat segítő szervezeteknél, az igazságszolgáltatás szerveinél, vagy egészségügyi intézményekben már áldozatként jelentkeztek. Az ő megkérdezésük, a róluk szóló

információk elemzése mélyebb betekintést tesz lehetővé a szexuális erőszak körülményeiről, az elkövető és az áldozat közötti viszonyról, magáról az erőszak dinamikájáról, és arról, hogy a hatóságok hogyan viszonyulnak ehhez az erőszakformához. Ugyanakkor világos, hogy e speciális áldozati kör tapasztalatai nem feltétlenül terjeszthetők ki az egész lakosságra. Egy nemzetközi vizsgálat keretében például rendőrségi aktákat elemeztünk, amelyek olyan feljelentésekről készültek, ahol idős nőket férjük/partnerük bántalmazott (Amesberger – Haller, 2012). Az elemzés számos tanulsággal szolgált a hasonló esetek rendőrségi értelmezéséről, kezeléséről, az áldozatok helyzetéről, de korlátozott volt az eredmények nemzetközi összehasonlításának lehetősége. Ezt ugyanis nagymértékben gátolta az a tény, hogy az egyes országok jogalkotása a különféle erőszakformákat eltérően definiálja, eltérő ugyanazon tényállás jogi besorolása és az eljáró hatóságok viselkedése aszerint, hogy valamiféle egységes protokollhoz tartják magukat, vagy teljesen az intézkedő és jegyzőkönyvet készítő rendőrök belátására van bízva az ügy megítélése.

Ezzel el is jutottunk a különféle kutatások összehasonlíthatóságának egyik legfontosabb akadályához: a szexuális erőszak operacionalizálásához. A szexuális erőszak, a kényszerítés és a zaklatás definíciója nem sokban különbözik az egyes kutatásokban, az azonban, hogy ezeket hogyan próbálják meg megragadni, mérni, már sokkal inkább eltérő. A szexuális erőszak mérésekor az alkalmazott kérdések száma, megfogalmazása, a válaszokból képzett mutatók gyakran eltérnek egymástól.

A szexuális erőszak általános definíciója a kutatások többségében az Egészségügyi Világszervezet (WHO) megfogalmazásához hasonló. E szerint szexuális erőszaknak tekintendő egy személy szexuális cselekményre kényszerítése; ennek kísérlete; szexuális jellegű megjegyzések és ajánlatok tétele; prostitúcióra kényszerítés vagy bármilyen más, az áldozat szexualitása ellen irányuló erőszakos tevékenység, függetlenül attól, hogy milyen kapcsolat van az áldozat és az elkövető között, és hogy hol történik a cselekmény (WHO, 2014: 76).

A vizsgálatok a szexuális erőszakon belül gyakran különbséget tesznek szexuális zaklatás, kényszerítés és megerőszakolás között. A *szexuális zaklatás* olyan, a zaklatást elszenvedő számára kellemetlen viselkedésformákban jelenhet meg, mint a szexuális célzatú gúnyolódás, hírbe keverés, szexuális tárgyú megjegyzések, mutogatások, erőszakos próbálkozás a kapcsolatfelvételre és a test szexuális jellegű fogdosása, érintése (Vega-Gea et al., 2015). A szexuális zaklatás megjelenési formái között egyre nagyobb szerepet játszik az internet és a közösségi média. A kutatások fő iránya ezért a serdülők, fiatalok iskolai és internetes szexuális

zaklatása, mivel nem csupán egyre nő az érintettek száma, de a serdülők azok, akik életkoruk és párkapcsolati tapasztalatuk hiánya miatt a legkevésbé vannak felkészülve erre a viselkedésre, tehát ők a legveszélyeztetettebbek.

A *szexuális kényszerítés* és erőszak megkülönböztetésében általában az a törekvés fejeződik ki, hogy az erőszak rejtettebb formáinak feltárásával a kutatók behatóbb ismereteket szerezzenek a témáról. Így számos vizsgálatban a fegyverrel vagy tényleges testi erővel elkövetett szexuális erőszaktól megkülönböztetik azokat a helyzeteket, amikor az áldozat védekezésre képtelen állapotban volt (például alkohol vagy más szer fogyasztása miatt), vagy pedig a szexuális tevékenységbe látszólag beleegyezett ugyan, de azt azért tette, mert félt a visszautasítás következményeitől. Egyes kutatásokban különválasztják az olyan eseteket is, amikor az áldozatot számára megalázó, lealacsonyító jellegű szexuális tevékenységre kényszerítették.

A szexuális erőszak ilyesfajta tágabb értelmezése egyrészt fontos kutatási előrelépés, mivel így olyan cselekmények is fókuszba kerülnek, amelyeket nem tartana mindenki automatikusan erőszaknak, pedig hosszú távú negatív hatásuk megegyezik a megerőszkolás legdurvább formájával. Ugyanakkor a kényszerítés különválasztása magában hordozza annak veszélyét is, hogy a szexuális erőszak kutatása parttalaná, megragadhatatlanná válik, hiszen ezeknek a körülményeknek az utólagos tisztázása nem könnyű. Talán nem véletlen, hogy ezek a cselekmények hívják elő a közvéleményből, de sokszor a hivatalos szervekből is a legtöbb kételyt az erőszak megtörténtével kapcsolatban.

A kutatások figyelmet fordítanak arra, hogy a szexuális erőszak elkövetője és áldozata között milyen viszony van: partnerei vagy korábbi partnerei-e egymásnak, más módon ismerik egymást, vagy idegenek. A kutatások a szexuális bántalmazás időbeli keretével is foglalkoznak. A vizsgálatok a megkérdezett egész eddigi életére vonatkozóan is tesznek fel kérdéseket (*life-time prevalence*), emellett az aktuális párkapcsolatra, vagy egy meghatározott időszakra (általában az elmúlt 12 hónapra) vonatkozóan is. A rövidebb időtartamra és általában az aktuális párkapcsolatra vonatkozó adatok a felmért sokaság pillanatnyi állapotát, veszélyeztetettségét szemléltetik. Amennyiben egy adott országban vagy városban szándék van segítő szervezetek és intézmények létrehozására vagy megerősítésére, az ilyen adatok segítségével meg lehet becsülni azok számát, akik potenciális ügyfelei lennének ezen intézményeknek. Ezzel szemben a teljes eddigi élettartamra vonatkozó kérdések inkább arra alkalmasak, hogy átfogó képet adjanak arról, milyen mértékben elterjedt, mennyi embert érinthet a bántalmazás egy adott társadalomban. A különféle időszakokra vonatkozó kérdésfeltevések egyrészt árnyalják

a szexuális erőszakra vonatkozó információkat, ugyanakkor tovább nehezítik az eredmények összehasonlítását, hiszen minden egyes kutatás esetében vizsgálni kell, hogy milyen időtartamra és egy adott partnerre vagy a megkérdezett összes eddigi partnerére vonatkozik-e a kérdés.

HATALMI HELYZET VAGY KONFLIKTUSHELYZET?

A *szexuális erőszak* és a *szexuális kényszerítés* fogalmi szétválasztása a kutatási nézőpont tágítása mellett eltérő elméleti megközelítéseket is jelezhet. A szexuális erőszak kutatása, együtt a többi erőszakformával, eredetileg a nők elleni, férfiak által elkövetett erőszak prevalenciájának és jellemzőinek feltárására irányult. Attól kezdve ugyanis, hogy szisztematikus adatgyűjtés kezdődött a súlyos fizikai és szexuális bántalmazásról, egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy nők tömegei szenvedtek el életük során valamilyen erőszakot. A fizikai bántalmazás mellett a szexuális erőszak gyakori előfordulására is fény derült. Lényegében minden kultúrában, az ország fejlettségétől szinte függetlenül ki voltak téve a nők annak, hogy számukra ismerős és ismeretlen férfiak erőszakot kövessenek el ellenük. A feminista mozgalmak megerősödésével sor került olyan, addig tabutémának tartott tények kimondására is, hogy nem csupán idegen férfiak, de házastársak, volt házastársak, randevúpartnerek is feljogosítva érezték magukat arra, hogy a környezetükben lévő nőket azok akaratától függetlenül szexuális tevékenységre késztessek. Ehhez a modern tömegkommunikáció is hozzájárult, hiszen a reklámok, filmek, tömegtermékek a női testet gyakran tárgyiasítva mutatták, mutatják be, így a szexuális tevékenységet a fogyasztás egy formájaként reprezentálták. A nők iskolázottságának jelentős növekedése, a munkaerőpiacon a férfiak versenytársaként való tömeges megjelenése egyrészt növelte a nők tudatosságát és érzékenységét általában az ellenük irányuló erőszak és konkrétan a szexuális erőszak vonatkozásában, ugyanakkor nem csökkentette a patriarchális társadalom azon beidegződését, amely szerint a nők a férfiak számára akár erőszakkal is megszerezhető, sőt megszerzendő szexuális tárgyként jelenjenek meg. A szexuális erőszak kutatásának egyik irányzata tehát a társadalomban a nemek közötti egyenlőtlenséggel, a patriarchális társadalmakban tovább élő férfifölénnyel, a nemek közötti és a párkapcsolatokban is megjelenő hatalmi egyensúlytalansággal és kontrollálási igénnyel magyarázza a nők ellen irányuló férfierőszakot, ezért azt nemhez köthetőnek (*gender based*) tartja (Eaton – Matamala, 2014; Gruber – Fineran, 2008). A kutatói társadalom jelentős része mellett a különféle nemzetközi egészségügyi

és emberi jogi szervek, az Európai Unió legfelső szervei és számos kormány politikusai is ezt a megközelítést fogadják el (Council of Europe, 2011; UN, 1995).

A nők férfiak általi bántalmazottságának és különösen a párkapcsolatokban megjelenő erőszak vizsgálatával párhuzamosan, a kutatók egy másik csoportja a férfiak párkapcsolati bántalmazottságának jelenségére akarta felhívni a figyelmet. Olyan kutatások is indultak tehát, amelyek a nők által bántalmazott férfiak problémáival, illetve a kölcsönösen bántalmazó kapcsolatok gyakoriságával foglalkoztak. *Desmarais és munkatársai* 2012-es munkájukban 91 olyan tanulmányt tekintettek át, amelyekben a férfiak bántalmazottságára, illetve kölcsönösen bántalmazó kapcsolatokra vonatkozó adatokat találtak (Desmarais et al., 2012). Ez a megközelítés a párkapcsolati erőszakot elsősorban konfliktuskezelési hiányosságokkal, illetve torzulásokkal magyarázza, tehát a nők és férfiak eltérő társadalmi helyzetét nem tartja jelentős tényezőnek. Egyes kutatók úgy érvelnek, hogy a nyugati társadalmakban a nők helyzete nem rosszabb, mint a férfiaké, és társadalmi megerősödésükkel párhuzamosan a nők a férfiakhoz hasonlóan erőszakosak lettek párkapcsolataikban.

Számomra az elsőként említett, társadalmi nemi alapú megközelítés meggyőzőbb, miközben nem tagadható, hogy létezik bántalmazó nő-áldozat férfi kapcsolat, és az ilyenfajta erőszak megelőzése szintén fontos társadalmi probléma. Ugyanakkor nem észlelem azt, hogy szemben a női áldozatokkal, tömegével jelennének meg a férfi áldozatok a bűnügyi vagy egészségügyi statisztikákban, intézményekben. Sokan úgy érvelnek, hogy a mégiscsak létező sztereotip nemi szerepek nem engedik meg a férfiaknak, hogy bántalmazottságukat beismerjék (Machado et al., 2016). Ehhez azért érdemes hozzátenni, hogy az áldozattá válás beismerése és a segítségkérés a nők számára sem egyszerű, különösen az olyan országokban, ahol ehhez nincs meg a jól kiépített támogató intézményrendszer.

A szexuális erőszak témájánál maradva, azt, hogy egy feleség, élettárs, barátnő fegyverrel vagy más erőszakos eszközzel kényszerítené ki a szexuális együttlétet férfi partneréből, elég életszerűtlennek tartom. Ugyanakkor a szexuális kényszerítés tág fogalma (a szóbeli kényszerítés, a félelem a szexuális együttlét megtagadásától) itt jól használható, hiszen – ahogy korábban már említettem – a félelem, a fenyegetés átélése meglehetősen szubjektív, és ezek utólagos rekonstruálása igen körülményes. Nem tartom véletlennek, hogy a kölcsönös bántalmazás bizonyítására szolgáló mérőeszköz (Conflict Tactics Scale; CTS) és az ezt használó kutatók a legegységesebb megerősöklés esetében is a szexuális kényszerítés terminológiáját használják (Straus et al., 2003). A skála használatával olyan, sokszor meghöklentő – a kriminológiai, az orvosi, a szociológiai és a pszichológiai vizs-

gálatok egész sorának tapasztalatával és még a józan ésszel is szembemenő – eredményeket sikerül előállítani, amelyek alátámasztják azt az állítást, hogy a férfiak a párkapcsolatokban ugyanolyan, sőt néha magasabb arányban válnak áldozattá, mint a nők, például még a szexuális erőszak vonatkozásában is.

A CTS részletesebb bemutatását azért tartom itt fontosnak, mert logikájának megértése a kölcsönös bántalmazást bemutató kutatások hátterét jól megvilágítja. A skála első változatát az 1970-es években dolgozták ki, majd a számos kritika hatására módosított változata, az azóta is használt CTS2 (Straus, 1979; Straus, 1996) is elkészült. Létrehozása óta ez a kérdőív az intim partnerek közti erőszak egyik gyakran használt mérőeszköze lett.

A CTS2 skála 39 kérdéspárból áll. Ezek között egyrészt különféle erősségű és fajtájú bántalmazó cselekmények, másrészt a párkapcsolati konfliktusok rendezése során használható kompromisszumkereső viselkedések szerepelnek (például „Megtaszítottam vagy fel is löktem őt”, illetve „Ő tette ezt velem”). A megkérdezett először arra válaszol, hogy egy adott cselekményt *hányszor követte el ő a partnerével szemben*, majd arra kell felelnie, hogy *a partnere milyen gyakran tette ezt vele*, azaz hányszor vált a megkérdezett áldozattá. A kérdések közül hét pár a szexuális bántalmazásra vonatkozik; hat pár a súlyos fizikai bántalmazásra; tízenkét pár az enyhe fokú fizikai bántalmazásra; nyolc kérdéspár verbális, érzelmi bántalmazást fogalmaz meg, kétszer hat pedig kompromisszumkereső magatartást. Az itemek a kérdőívben keverten, szisztémát nem követve helyezkednek el.

A gyakoriságot a következő hét kategória valamelyikének bekarikázásával jelezheti a megkérdezett:

Az adott viselkedés az elmúlt év során:

- 0 – Soha nem fordult elő
- 1 – Egyszer a múlt évben
- 2 – Kétszer a múlt évben
- 3 – 3–5 alkalommal a múlt évben
- 4 – 6–10 alkalommal a múlt évben
- 5 – 11–20 alkalommal a múlt évben
- 6 – Több mint 20 alkalommal a múlt évben
- 7 – Régen előfordult, de a múlt évben nem

Az igen részletes időbeli kategorizálás elvileg azt a célt szolgálja, hogy a bántalmazó viselkedés egyszeri vagy igen ritka előfordulásait elkülönítse azoktól az esetektől, amikor ez rendszeres, gyakori. Ugyanakkor a mérőeszköz alkalmazása során gyakori, hogy olyan csekély elemszám lenne egy-egy időkategóriánál, illet-

ve bántalmazástípusnál, hogy a megbízhatóbb statisztikai analízis elvégezhetősége érdekében a nullától eltérő válaszokat összevonják. Ezzel valójában éppen az egyedi és a gyakori bántalmazások mosódnak össze, azaz egy egyszeri, előzmény és folytatás nélküli incidens ugyanakkora súlyt kaphat, mint a rendszeres bántalmazás.

A CTS2 skála nem titkolta arra a megfontolásra épül, hogy egy párkapcsolaton belül mindkét fél egyszerre lehet bántalmazó és bántalmazott is. A CTS2 skálán alapuló vizsgálatok nem csupán a bántalmazó kapcsolat kölcsönösségét, de bizonyos esetekben a nők férfiaknál gyakoribb bántalmazói magatartását is rendre „bizonyítják”, miközben az egyéb módszerekkel végzett vizsgálatok ezt rendre cáfolják (Hamby, 2014; O’Leary – Williams, 2006; Cercone et al., 2005). A skála kidolgozása és még inkább a kapott eredmények csoportosítása, feldolgozása azoknak a kutatóknak a kezére játszik, akik tagadják a párkapcsolati erőszak feminista, és általában az egyenlőtlen hatalomelosztásra épülő elméleti magyarázatait, és inkább a kommunikációs zavarokban látják a magyarázatot az erőszakra.

Bár a CTS és a CTS2 skálák széles körben használtak, ugyanakkor igen sok kritika is érte a mérőeszközt. Az egyesült államokbeli National Institute of Justice (NIJ) például határozottan óv a használatától, mert nem tartja megfelelőnek a párkapcsolati erőszak mérésére (NIJ, 2010). Egyes kritikusok szerint, amikor konkrét párkapcsolatokban mindkét felet megkérdezik, a véletlennél alig nagyobb a valószínűsége annak, hogy a hasonló itemekre mindkét fél hasonló válaszokat adjon (Dobash et al., 1992).

A kritikusok fontos érve, hogy a skála méri ugyan az erőszakos incidensek előfordulását egy párkapcsolatban, de a kontextust figyelmen kívül hagyja (lásd például DeKeseredy – Schwartz, 1998; Lehrner – Allen, 2014). Valóban, az eszköz egymástól független cselekvések (például megpofoztam, megrúgtam, óvszer nélküli szeretkezésre kényszerítettem a partneremet és ő engem stb.) előfordulási gyakoriságát mutatja meg önbevallás alapján. Nem foglalkozik azonban az erőszak folyamatával, eszkálgálásával, körforgásával, valamint a válás, szétköltözés után előforduló incidensekkel sem. Így előfordulhat, hogy valaki egy súlyos bántalmazásra többféle erőszakkal reagál, vagy próbál védekezni (például súlyos sérülést okozó veréskor karmol, rúg, kiabál, lökdösdök stb.), így számszerűen sokkal erőszakosabbnak mutatkozhat, mint a partnere.

Az itt bemutatandó vizsgálat egyik alapvető hipotézise az volt, hogy egy párkapcsolaton belül a férfiak és a nők nagyjából egyforma mértékben erőszakosak. Mivel ezt a Conflict Tactics Scale rendre igazolja is, tudatos választás volt a nemzetközi kutatócsoport vezetői részéről ennek használata. A skála mellett érvelők

szerint ez a mérőeszköz igazán alkalmas arra, hogy számszerűsítsen egy nagyon intim, a nyilvánosság elől elzárt viselkedési formát, így alkalmas lakossági reprezentatív mintán való használatra. Mivel a skálát megalkotói és használói magas szinten validált eszközként tartják számon, azzal is érvelhetek használata mellett, hogy a kapott adatok összehasonlíthatók lesznek más vizsgálatokkal, illetve azzal a feltételezéssel is éltek, hogy a kipróbálatlan, újonnan alkotott kérdésekhez képest megbízhatóbb eredmények adódnak (Straus – Mickey, 2012; Costa et al., 2015).

A CTS skálákat eredetileg klinikai körülmények között tesztelték, és bár általános mintákon⁴ is alkalmazták megalkotása óta, úgy gondolom, túlzott hosszúsága és bonyolultsága nem teszi igazán alkalmassá arra, hogy lakossági reprezentatív vizsgálatok mérőeszköze legyen. Mint ezt másutt bemutattam (Tóth, 2012), számszerűen is megragadható az, hogy a skála kitöltése során a magasabb sorszámú kérdéseknél lankad a válaszadók figyelme, érdeklődése, egyre több lesz a „0 – soha nem történt ilyen” válaszok aránya még a kompromisszumkereső viselkedés tekintetében is, így a kérdőívből származó eredmények erős kétségekkel kezelendők. Mivel azonban igen kevés vizsgálat folyt Magyarországon az utóbbi évtizedben a párkapcsolati erőszak, és ezen belül is a szexuális erőszak témakörében, mégis érdemes a létező eredményeket megnézni és – amennyiben lehetséges – összefüggéseket keresni.

A SZEXUÁLIS ERŐSZAK NEMZETKÖZI ÖSSZEHASONLÍTÁSBAN

Magyarországra vonatkozóan két, viszonylag friss vizsgálat eredményeit mutatom be. Az egyik az Európai Unió Alapjogi Ügynökségének már említett felmérése (FRA, 2014), a másik pedig egy az EU által támogatott nemzetközi összehasonlító vizsgálat (Domestic Violence against Women / Men in Europe: Prevalence, Determinants, Effects and Policies / Practices – doVE projekt⁵). Mindkét vizsgálat lakossági minta (tehát nem klinikai vagy speciálisan kiválasztott bántalmazotti csoport) megkérdezésén alapult, így az adatokból becsléseket tehetünk általában a nők elleni erőszak, és ezen belül a szexuális erőszak elterjedtségére vonatkozóan. Az FRA-vizsgálatot az EU 28 tagországában azonos kérdőívvel végezték, valamennyi országban a 18–74 év közötti nőket megfelelően reprezentáló mintát

4 Elsősorban főiskolás és egyetemista fiatalok körében.

5 Lásd a projekt weblapját <http://doveproject.eu>.

választottak. A Magyarországon megkérdezett nők száma 1512 volt. A kérdőív a fizikai és a szexuális erőszak mellett kitért a zaklatás, a gyerekkori szexuális erőszak és az erőszakkal kapcsolatos attitűdök mérésére is. Az összefoglaló jelentés és az ügynökség honlapján elérhető kiegészítő adatok alkalmasak arra, hogy a szexuális erőszak elterjedtségére vonatkozóan bemutassam és összehasonlítsam Magyarország és néhány más európai ország adatait. Az FRA felmérését jól előkészítettnek és a szakmai kritériumoknak megfelelőnek ítélem, ezért úgy gondolom, az innen származó adatok a szexuális erőszakra vonatkozóan megbízható becslésnek tekinthetők.

A doVE projekt Európa hat országában, azon belül egy-egy városban⁶ elvégzett vizsgálat volt, a minta a hat város 18–64 éves férfi- és női lakosságát megfelelően reprezentálta. A budapesti minta 356 női és 249 férfi válaszadóból állt. Az adatfelvétel a nemzetközi kutatócsoport által összeállított, egységes kérdőívvel történt. A párkapcsolati erőszak mérésére a kutatócsoport a CTS2 skálát választotta, mivel a nők bántalmazottsága mellett a férfiak bántalmazottságával is foglalkozni kívánt. A kutatás másik célkitűzése volt a párkapcsolati erőszak, valamint a mentális és fizikai egészségi állapot összefüggésének mérése, így a kérdőív ezekre a témákra vonatkozó kérdéseket, skálákat is tartalmazott. Az adatgyűjtés Svédországban postai úton, a többi országban kérdezőbiztosok segítségével történt, de az erőszakra vonatkozó kérdéseket, így a CTS2 skálát tartalmazó kérdőív-részt is, a megkérdezett maga töltötte ki és lezárt borítékban adta át a kérdezőnek.⁷ A doVE vizsgálat eredményeit a CTS2 skála mint fő mérőeszköz használata miatt a másik felmérés eredményeinél kevésbé megbízhatónak tekintem.

Az FRA vizsgálat eredményei

A nők elleni erőszak különféle formái között a szexuális erőszak és a szexuális zaklatás azért foglal el kiemelt helyet, mert ezek különösen traumatizáló hatásúak. Az EU tagországaira kiterjedő vizsgálatban a szexuális erőszakra vonatkozóan a következő kérdések szerepeltek:

15 éves kora óta (illetve az elmúlt 12 hónapban) előfordult-e önnel, hogy

- valaki erőszakkal szexuális aktusra (közösülésre, orális vagy anális szexre) kényszerítette?

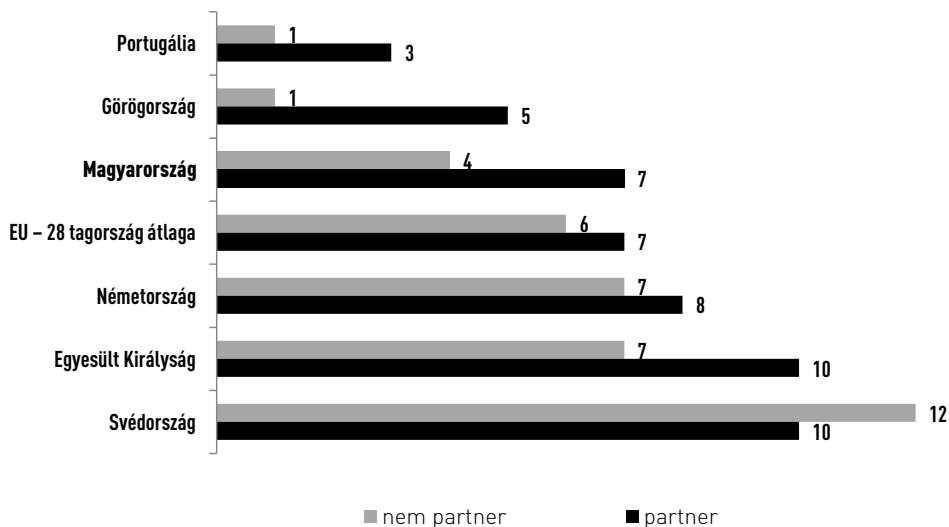
6 Athén – Görögország; Budapest – Magyarország; London – Egyesült Királyság; Porto – Portugália; Östersund – Svédország; Stuttgart – Németország.

7 A vizsgálat részletesebb módszertani leírását lásd Costa et al., 2015.

- az előbbtől függetlenül valaki megkísérelte erőszakkal szexuális aktusra (közösülésre, orális vagy anális szexre) kényszeríteni?
- az előbbiektől függetlenül valaki – kihasználva védekezésre képtelen állapotát – szexuális aktusra (közösülésre, orális vagy anális szexre) kényszerítette?
- ön beleegyezett valamilyen szexuális tevékenységbe, mert félt a visszautasítás következményeitől?

A válaszadók arról is nyilatkoztak, hogy ezeket a cselekményeket jelenlegi vagy volt partnerük, vagy pedig más személy követte el, illetve arról is, hogy hány alkalommal történt meg ez velük (1. számú ábra).

1. SZÁMÚ ÁBRA: A szexuális erőszak legalább egy formáját 15 éves kora óta átélt nők aránya az elkövető szerint néhány európai országban (%)

Forrás: FRA, 2014

Az 1. számú ábra adatai összesítve mutatják a szexuális erőszak különféle felsorolt négy formája közül legalább egyet legalább egyszer átélt nők arányát az egyes országokban. Magyarország és az EU 28 tagállama mellett azon öt másik ország adatai szerepelnek itt, amelyek részt vettek a másik, később bemutatandó vizsgálatban is.

Összességében a 28 tagország átlagában a nők 11, Magyarországon 9 százaléka élte át 15 éves kora óta a szexuális erőszak vagy kényszerítés valamilyen formáját. Ha csupán a legsúlyosabb formára, a megerőszakolásra fordítjuk figyelmünket, az adat alacsonyabb: a 28 tagország átlagában a nők öt, Magyarországon négy százaléka számolt be arról, hogy valaki megerőszakolta. Az itt elemzett országokra (Svédország kivételével) és a 28 tagország átlagára is az jellemző, hogy a szexuális erőszak elkövetője többször volt az áldozat aktuális vagy korábbi partnere, mint idegen vagy távolabbi ismerős. Ha a partner volt az erőszak elkövetője, az általában többször ismétlődött: az áldozatok harmada hatszor vagy többször is elszenvedte ezt a bántalmazást. Ha korábbi partner volt az elkövető, akkor az ismétlődő erőszak aránya ennél még magasabb volt. A szexuális erőszak és kényszerítés sok esetben halmozottan fordult elő, többnyire hosszabb időszakon át tart(ott). Az erőszakot elszenvedett nők többnyire barátaiktól, családtagjaiktól kaptak támogatást, az áldozatoknak kevesebb mint tíz százaléka kért és kapott professzionális segítséget.

A kérdőív külön részt szentelt a szexuális zaklatás kérdéskörének. A kutatások a szexuális zaklatást javarészt munkahelyi és iskolai közegben szokták vizsgálni, az FRA kérdőíve azonban igyekezett olyan megnyilvánulási formáira is rákérdezni, amelyek nem kötődnek csupán ezekhez az intézményekhez. A kérdőívben szereplő helyzetek négy csoportba sorolhatók: fizikai zaklatás, szóbeli zaklatás, a zaklatás nem verbális megnyilvánulása és internetes zaklatás. Hat formát súlyosabbnak, ötöt pedig viszonylag enyhébbnek ítélték a kutatók, így az elemzésben is elkülönítették ezek előfordulási gyakoriságát.

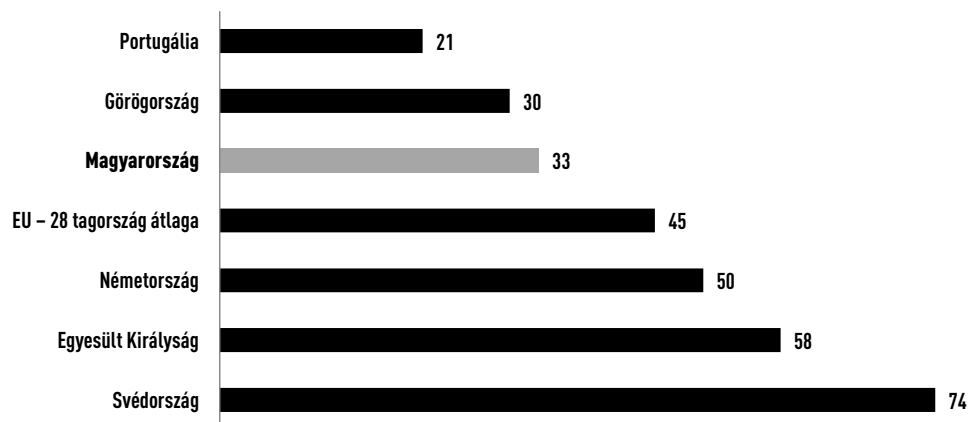
A szexuális zaklatás súlyosabb formái közé sorolták

- a kérértlen érintést, ölelést, megcsókolást;
- a megkérdezettre támadólag ható szexuális jellegű célozgatásokat, viccelődéseket, beszólásokat;
- a megkérdezettet zavarba hozó szexuális jellegű képek, fotók, tárgyak mutogatását, ajándékozását;
- azt, ha valaki intim testrészeit mutogatta a megkérdezettnek;
- azt, ha valaki a megkérdezettet pornográf tartalmak nézésre kényszerítette; és
- azt, ha kérértlen szexuális tartalmú levelet, üzenetet, sms-t küldött valaki a megkérdezettnek.

A szexuális zaklatás enyhébb formái közé olyan viselkedések kerültek, mint a tolakodó kérdések a megkérdezett magánéletére vonatkozóan, a megkérdezett

külsejére vonatkozó megjegyzések, a zavarba ejtő bámulás stb. A továbbiakban a kutatás hat, súlyosabb zaklatási formára vonatkozó eredményeit mutatom be (2. számú ábra).

2. SZÁMÚ ÁBRA: A szexuális zaklatás legalább egy formáját 15 éves kora óta átélt nők aránya néhány európai országban (%)

Forrás: FRA, 2014

Az EU 28 tagországának átlagában a nők 45 százaléka átélte 15 éves kora óta a felsorolt hat súlyosabb szexuális zaklatási forma közül valamelyiket, vagy akár többet is. Kiugróan nagy a prevalencia a vizsgált országok közül Svédországban, ahol egész Európában az egyik legnagyobb lett ez az arány. A magyar nők, csakúgy, mint a szexuális erőszak esetében, lényegesen alacsonyabb előfordulási arányról számoltak be. Minden harmadik megkérdezett állította, hogy felnőtt élete során elszenvedte a szexuális zaklatás valamilyen formáját. Az országok adatai közötti különbségek értelmezéséhez ismét hangsúlyozni kell az eltérő kulturális hátteret, a felsorolt viselkedésformák eltérő társadalmi elfogadottságát, azt, hogy az egyes államok jogrendszerében és politikai döntéshozatalában mennyi figyelem irányul a szexuális zaklatásra. Az esetek számát természetesen az is erősen befolyásolja, hogy különböző társadalmak a szexuális zaklatást egyáltalán fontos kérdésnek tekintik-e, vagy pedig bagatellizálják.

A szexuális zaklatás egyik leggyakoribb formája a kéréstlen, az elszenvedő számára kellemetlen testi érintés, ölelés, megcsókolás. Az EU 28 tagországában átlagosan a megkérdezett nők 29 százalékaival történt ilyesmi 15 éves kora

óta; a magyar adatok itt is alacsonyabbak (19 százalék). A szexuális zaklatás a válaszadók szerint általában többször, ismétlődően fordul elő. Magyarországon csakúgy, mint a többi tagországban, a szexuális zaklatás elszennvedői kiemelkedően magas arányban kerültek ki a fiatalabb, magasabb iskolázottságú, vezető beosztású és értelmiségi nők köréből. Az elkövetés egyik legfontosabb helyszíne a munkahely, így az FRA véleménye szerint igen fontos lenne valamennyi tagországban nagyobb figyelmet fordítani erre a problémára. Megjegyzendő, és az adatok értelmezésekor figyelembe kell venni, hogy az itt említett társadalmi csoportok az átlagnál nagyobb érzékenységgel fogadják a szexuális zaklatás körébe sorolt viselkedésmódokat, tehát nem lehetünk biztosak abban, hogy ezek sokkal kisebb arányban fordultak elő más nőkkel.

A doVE vizsgálat eredményei

Az elemzés során a szexuális kényszerítést elszennvedett női áldozatok arányára és a szexuális kényszerítést elkövetett férfiak arányára vonatkozó adatokat mutatom be az egész eddigi élettartamra vonatkozóan (*life-time prevalence*). Bár a CTS2 skála – mint korábban bemutattam – a fordított összefüggéseket, azaz a férfiak áldozattá válását és a nők erőszak-elkövetését is mérni próbálja, a szexuális erőszak esetében az adatok értelmezhetősége számomra meglehetősen kétséges. Elképzelhetőnek, de nem igazán életszerűnek tartom azt a helyzetet, amikor egy heteroszexuális párkapcsolatban⁸ a nő óvszer nélküli szeretkezésre kényszeríti a férjét, vagy valamilyen fenyegetéssel vagy erőszakkal veszi őt rá a szexuális kapcsolatra, vagy annak speciális formájára. Így az elemzésben figyelmemet a női áldozatokra fordítom. A kérdőív és így az elemzés is külön kezeli a szexuális kényszerítés enyhébb fokú és súlyos formáit. Az országokénti adatokat a már ismertetett FRA-vizsgálattal való összehasonlíthatóság érdekében mutatom be, de az egyes országok közötti eltérések elemzésére nem vállalkozom.

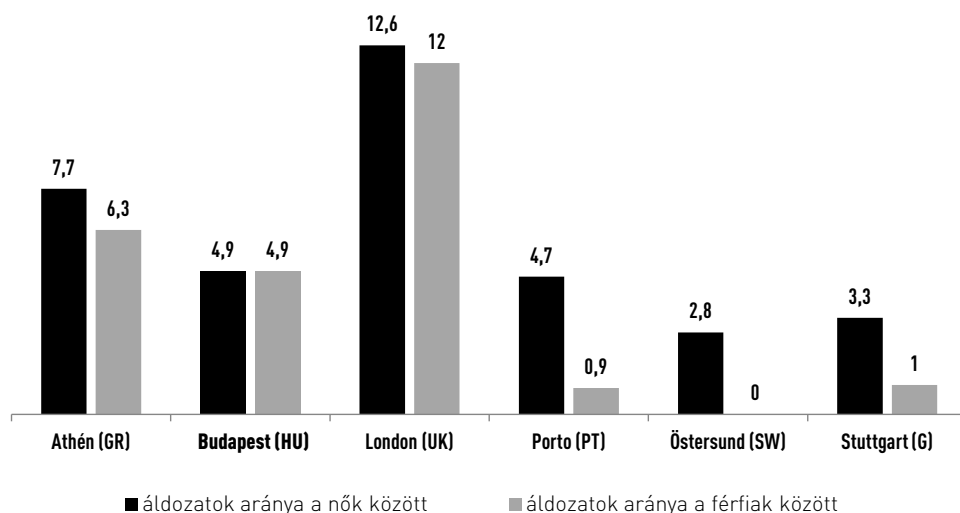
A *súlyosnak* minősített szexuális kényszerítésre vonatkozó kérdéspárok a következők voltak (3. számú ábra):

- Fenyegetéssel vettem rá orális vagy anális szexre.
- Fenyegetéssel vett rá orális vagy anális szexre.

8 A mintában a megkérdezettek fél százaléka állította, hogy meleg vagy leszbikus párkapcsolatban él, ez az alacsony elemszám az eredményeket nem befolyásolta szignifikáns mértékben.

- Megfenyegettem, hogy hajlandó legyen közösülni.
- Megfenyegetett, hogy hajlandó legyen közösülni.
- Erővel (ütéssel, lefogással, fegyverrel) kényszerítettem orális vagy anális szexre.
- Erővel (ütéssel, lefogással, fegyverrel) kényszerített engem orális vagy anális szexre.
- Erővel (ütéssel, lefogással, fegyverrel) kényszerítettem közösülésre.
- A partnerem erővel (ütéssel, lefogással, fegyverrel) kényszerített közösülésre.

3. SZÁMÚ ÁBRA: A szexuális kényszerítés súlyos formáját (formáit) 15 éves kora óta átélt nők aránya, és az ezeket elkövető férfiak aránya a megkérdezettek között (%)

Forrás: doVE projekt

A szexuális kényszerítés⁹ súlyos formáiról igen eltérő mértékben állították a különböző országokban élő nők, hogy megtörtént velük. Ennél a kérdéscsoportnál (kivéve Magyarországot) abban is szignifikánsan eltérő eredményt tapasztalunk, hogy milyen arányban vallották a férfiak, hogy elkövettek ilyen típusú erőszakot,

⁹ Valójában erőszak, de a skála alkotói következetesen kényszerítésnek (*coercion*) nevezik az erőszak e formáit is.

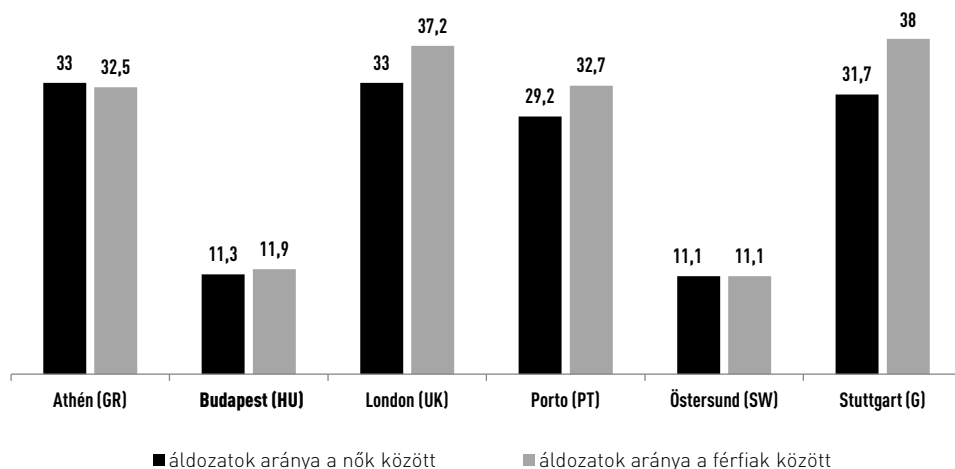
és a nők, hogy elszenvedtek ilyen erőszakot. Elképzelhető természetesen, hogy összességében több a női áldozat, mint amennyi a férfi elkövető, hiszen lehet, hogy a szexuális erőszakra hajlamos férfiak rendre több partnerükkel szemben is elkövetők. Ugyanakkor az is elképzelhető, hogy a szexuális erőszakot elkövető férfiak még az anonim kérdezés körülményei között sem vallották be, hogy fenyegetéssel vagy erőszakkal kényszerítették partnerüket a szexuális kapcsolat valamilyen formájára. Utóbbi lehetőség számos kutatómódszertani és -elméleti kérdést vet fel. Felmerül, hogy a CTS2 skála alkalmas-e arra, hogy az ilyen típusú elkövetői magatartást mérje. Vajon más kérdőívek, vizsgálati módszerek alkalmasabbak lennének-e egy lakossági mintán az erőszakot elkövetők számának becslésére? Másrészt jogosan tehetjük fel a kérdést, hogy vajon a férfiak és a nők ugyanazon cselekményt mennyiben ítélnék meg másképpen, vajon a férfiak emlékezete szelektívebb-e ezen a téren, mint a nőké. A svéd adatok ennél a kérdéscsoportnál nehezen értelmezhetők. Ha hihetünk az adatoknak, Östersund igen biztonságos város, mivel ott egyetlen férfi sem állította, hogy valaha is elkövette volna a szexuális erőszak durva formáit (két férfi viszont áldozatként átélt ilyen cselekményt).

A budapesti válaszadó nők 4,9 százaléka állította, hogy élete során átélt partnerkapcsolatában súlyos szexuális erőszakot. A leggyakoribb formája ennek az volt, hogy partnere fenyegetéssel vette rá a közösülésre (3,2 százalék). Ettől nem sokkal maradt el az, hogy partnere ténylegesen megerőszakolta (2,6 százalék). A magyar férfi válaszadók hasonló arányban állították, előfordult már, hogy fenyegetéssel kényszerítették közösülésre partnerüket, illetve a nőknél magasabb arányban állították, hogy erőszakkal kényszerítették ki az orális vagy anális szexet.

A szexuális kényszerítés enyhébb formáit a CTS2 skála három kérdéspárral méri. Ezek a következők (4. számú ábra):

- Kondom nélküli közösülésre kényszerítettem.
- A partnerem kondom nélküli közösülésre kényszerített.
- Erőltettem az orális vagy anális szexet akkor is, amikor ő nem akarta (testi erőszakot nem alkalmaztam).
- A partnerem erőltette az orális vagy anális szexet akkor is, amikor én nem akartam (testi erőszakot nem alkalmazott).
- Erőltettem a közösülést, akkor is, mikor ő nem akarta (testi erőszakot nem alkalmaztam).
- A partnerem erőltette a közösülést, akkor is, amikor én nem akartam (testi erőszakot nem alkalmazott).

4. SZÁMÚ ÁBRA: A szexuális kényszerítés enyhébb formáját (formáit) 15 éves kora óta átélt nők aránya, és az ezeket elkövető férfiak aránya a megkérdezettek között (%)

Forrás: doVE projekt

A nemzetközi adatokat vizsgálva két jelenség azonnal szembetűnik. Egyrészt azt látjuk, hogy valamennyi városban (legkevésbé Stuttgartban) meglehetősen hasonló arányban állították a nők azt, hogy elszenvedték, a férfi válaszadók pedig azt, hogy elkövettek a szexuális erőszak enyhébb formáit, sőt a férfiak több helyen is magasabb arányban bizonyultak elkövetőnek, mint amennyi nő áldozat volt. Fontos nyomatékosítani, hogy a vizsgálatban szereplő nők és férfiak nem összetartozó párok, tehát az adatok nem konkrét egybeesésre utalnak, sokkal inkább arra, hogy a férfiak és nők hasonlóan értelmezték a kérdőívben felsorolt erőszakformákat és a férfiak nem érezték úgy, hogy ezeket ne vállalhatnák egy anonim kérdőívben. A másik szembetűnő eredmény az, hogy a vizsgálatba bevont hat város kétféle mintázatot mutat. Négy városban nagyjából minden harmadik nő (29,2–33 százalék) állította, hogy a szexuális kényszerítés enyhébbnek minősített formái közül valamelyiket elszenvedte 15 éves kora óta, tehát akarata ellenére közösülésre, orális/anális szexre vagy kondom nélküli közösülésre kényszerítette partnere. A magyar és svéd válaszadó nők körében azonban ez az arány lényegesen alacsonyabb, csupán minden tizedik nővel történt ez meg (11,1–11,3 százalék). A svéd adatok ilyen alacsony szintje meglepő és ellentmond nem csupán az idézett FRA-felmérés eredményeinek, de számos hasonló vizsgálat eredményé-

nek is (például Lundgren et al., 2002). A svéd adatok mélyebb elemzése a kirívó eltérés miatt nem igazán termékeny, de ennek az ellentmondásnak a feloldásával elsősorban a svéd szakembereknek kell megbirkózniuk.

Az adatok szerint a Budapesten megkérdezett nők közül minden tizedik szenvedett el élete során enyhébb fokú szexuális kényszerítést, a kérdőívben felsoroltak közül általában csak egyfelét, leggyakrabban azt, hogy partnere közösülésre kényszerítette őt, de ebben fizikai erőszakot nem alkalmazott. Érdekes megjegyezni, hogy a kondom nélküli közösülés kényszerítése igen csekély arányban fordult elő nálunk a válaszok szerint, míg a többi országban a megkérdezett nők közül nagyjából minden ötödik utalt erre. Ez a jelenség fakadhat abból, hogy a budapesti válasszók nagyobb része él tartós, monogám párkapcsolatban, ahol nem feltétlenül a gumi óvszer a védekezés bevett formája. De az eredmények eredhetnek abból is, hogy nálunk az alkalmi párkapcsolatok létesítése esetén még a nőkben sem merül fel, hogy a kondom nem csupán fogamzásgátló eszköz, de a szexuális úton terjedő betegségek továbbadásának esélyét is jelentékenyen csökkenti.

Az FRA és a doVE vizsgálat összehasonlítása

A két bemutatott vizsgálat eredményei csak részben hasonlíthatók össze. Az FRA kérdőív a szexuális erőszak mellett a szexuális zaklatás témakörének szentelt kérdéseket, a doVE vizsgálat azonban a súlyos és az enyhébb szexuális erőszakra vonatkozóan gyűjtött adatokat. Az összehasonlíthatóság tehát csupán a súlyos szexuális erőszak esetében lehetséges. Ugyanakkor nem hagyható figyelmen kívül az a probléma, hogy a szexuális erőszakra vonatkozó kérdéseket a különféle kutatások eltérően fogalmazzák meg. Ennek figyelembevételével érdemes az eredményekre tekintetni.

Az FRA vizsgálatában a szexuális erőszakot négy item méri: ezek közül kettő tényleges erőszak (erőszakkal, illetve a védekezésre képtelen állapot kihasználásával létesített szexuális kapcsolat), egy esetben erőszakkísérletről van szó és egy további esetben a megkérdezett félelemből egyezett bele a szexuális kapcsolatba. A négy különféle erőszakos viselkedést a tagországok jogrendszere és talán közvéleménye is eltérő módon ítéli meg. Különösen a félelem miatti beleegyezéses szexről gondolhatják sokan, hogy az nem is „valódi” erőszak. A CTS2 skála a súlyos szexuális kényszerítés esetében különválasztja az orális/anális szex és a közösülés esetét, mindkettőre vonatkozóan a fenyegetésre és a tényleges erőszak alkalmazására kérdez rá. Bizonyos értelemben tehát az FRA kérdőíve tágabb-

ra vonja a szexuális erőszakba tartozó cselekmények körét, ugyanakkor a CTS2 részletesebb a szexuális aktivitási formák tekintetében.

Mint korábban jeleztem, az FRA vizsgálatát szakmailag megalapozottabbnak tekintem, érdemes tehát összehasonlítani a kétféle megközelítés eredményeit. Az 1. és a 3. számú ábra adatainak összevetésekor megállapíthatjuk, hogy a kétféle felmérés viszonylag hasonló prevalenciát mutat Magyarország (Budapest), Görögország (Athén), Portugália (Porto) és az Egyesült Királyság (London) esetében. A német és a svéd adatok azonban már olyan nagy eltérést mutatnak, amit nem lehet a hibahatár keretében kezelni, azaz a CTS2 skála ezekben az országokban túlságosan alacsony érintettséget mutatott ki. Magyarország esetében az FRA-felmérés kissé magasabb prevalenciát mutat a súlyos szexuális erőszakot átélt nőkre vonatkozóan (7 és 4,9 százalék). Úgy gondolom azonban, hogy ez nem magyarázható a kérdések eltérő megfogalmazásával, ugyanis az FRA-kérdőívben a megerőszakolás önmagában (tehát a többi itemmel való összevonás nélkül is) a megkérdezett nők öt százalékát érintette.

Megbeszélés

A tanulmány a szexuális erőszak elterjedtségére vonatkozó csekély számú magyarországi vizsgálat közül kettőnek az eredményeit mutatta be. Az adatok alapján állíthatjuk, a magyar nők legalább öt-hét százalékát erőszakolta már meg partnere vagy volt partnere 15 éves kora óta. A szexuális kényszerítés egyéb formáiról és a szexuális zaklatásról a kérdések eltérő megfogalmazása miatt a két felmérés eredményei nehezen összehasonlíthatók. Az EU 28 tagországra kiterjedő vizsgálatban minden harmadik magyar nő számolt be a szexuális zaklatás különféle formáiról (kéretlen testi érintés, szexuális tartalmú üzenetek, külsőre vonatkozó zavarba ejtő megjegyzések stb.). A nem fizikai erőszakkal, hanem egyéb módon kikényszerített szexuális tevékenység minden tizedik nővel történt meg 15 éves kora óta.

A tanulmányban a szexuális erőszak kutathatóságának és az adatok összehasonlíthatóságának néhány nehézségére is felhívtam a figyelmet. Bár mindkét idézett vizsgálat hasonló módszerekkel és azonos kérdőívvel dolgozott minden országban, az országok közötti eltérések összehasonlításakor, illetve az adatokból levonható következtetések összegyűjtésekor érdemes igen óvatosnak lenni. Az erőszak előfordulásának tényleges gyakoriságán kívül ugyanis számos egyéb kulturális és társadalmi tényező befolyásolhatja az eredményeket, ezért érdemes

minden országnak saját kontextusában szemlélnie az adatokat. Talán a legfontosabb befolyásoló tényező az, hogy egy társadalomban mennyire lehetséges a szexuális erőszakról nyíltan beszélni. Amennyiben a közbeszéd része a szexuális erőszak témája, amikor sokan ismerik azokat a viselkedésformákat, amelyek erőszakosnak tekinthetők, akkor többen „ismernek rá” a saját helyzetükre. És fordítva is igaz a tétel: amennyiben a szexuális erőszak témája tabu, vagy pedig a közvélemény és a véleményformálók igyekeznek eljelentékteleníteni a kérdést, vagy jellemző az áldozathibáztatás, még egy anonim válaszadói helyzetben is kevesebben fognak saját tapasztalataikról beszámolni.

Emellett – ahogy erre az FRA jelentése is felhívja a figyelmet – ott is magasabb lesz a szexuális erőszak prevalenciája, ahol a nők általában több rizikótényezőnek vannak kitéve, azaz magas arányban járnak dolgozni, nem tipikusan nőinek tekintett állásokba és beosztásokba is lehetőségük van bekerülni és általában a férfiakhoz hasonlóan a külvilágban mozognak és nincsenek az otthonuk falai közé zárva. Az FRA szakértői fontos szerepet tulajdonítanak még az egyes országok eltérő urbanizáltságának, demográfiai összetételének (ahol relatíve több fiatal férfi él, magasabb az erőszakos bűncselekmények és ezen belül a nők elleni erőszak aránya is) és az alkoholfogyasztási szokásoknak (FRA, 2014: 109).

Az itt bemutatott adatok tehát nem jogosítanak fel bennünket arra, hogy jobbnak ítéljük országunk helyzetét másokhoz képest a szexuális erőszak prevalenciája tekintetében. Saját helyzetünket az országon belül többféle módszerrel és megközelítéssel végzett vizsgálatokkal ismerhetjük meg a legjobban. Az azonban biztos, hogy szükség lenne a szexuális erőszak áldozataival foglalkozó intézményrendszer fejlesztésére, bővítésére, az áldozatokkal kapcsolatba kerülő szakemberek alaposabb képzésére és a közvélemény érzékenyítésére, ismereteinek bővítésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Amesberger, H. – Haller, B. (2012): Intimate Partner Violence Against Older Women: Findings from Austria. *Ex aequo*, 26, 57–70.

Cercone, J. J. – Beach, S. R. H. – Arias, I. (2005): Gender Symmetry in Dating Intimate Partner Violence: Does Similar Behavior Imply Similar Constructs? *Violence and Victims*, 20(2), 207–218.

Costa, D. – Soares, J. – Lindert, J. – Hatzidimitriadou, E. – Sundin, Ö. – Tóth, O. – Ioannidi-Kapolo, E. – Barros, H. (2015): Intimate partner violence: a study in men and women from six European countries. *International Journal of Public Health*, 60(4), 467–478. Doi: 10.1007/s00038-015-0663-1.

Council of Europe (2011): Council of Europe Convention on preventing and combating violence against women and domestic violence. Istanbul 11/05/2011.

DeKeseredy, W. S. – Schwartz, M. D. (1998): *Measuring the extent of woman abuse in intimate heterosexual relationships: a critique of the Conflict Tactics Scales*. Applied Research Forum. National Electronic Network in Violence Against Women

Desmarais, S. – Reeves, K. – Nicholls, T. – Telford, R. – Fiebert, M. (2012): Prevalence of physical violence in intimate relationships: part 1. Rates of male and female victimization. *Partner Abuse*, 3, 1–6.

Dobash, R. P. – Dobash, R. E. – Wilson, M. – Daly, M. (1992): The Myth of Sexual Symmetry in Marital Violence. *Social Problems*, 39, 71–91.

Eaton, A. A. – Matamala, A. (2014): The Relationship Between Heteronormative Beliefs and Verbal Sexual Coercion in College Students. *Archives of Sexual Behavior*, 43(7), 1443–1457.

FRA (2014): *Violence against women: An EU-wide survey*. 2014 March, FRA: European Union Agency for Fundamental Rights.

<http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>

Gruber, J. – Fineran, S. (2008): Comparing the Impact of Bullying and Sexual Harassment Victimization on the Mental and Physical Health of Adolescents. *Sex Roles*, 59, 1–13.

Hamby, S. (2014): Intimate Partner and Sexual Violence Research: Scientific Progress, Scientific Challenges, and Gender. *Trauma, Violence and Abuse*, 5(3), 149–158.

Hartai L. (2015): *Médiaesemény – esettanulmányok*. Budapest: Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság.
http://buvosvolgy.hu/dokumentum/105/hartai_mediaesemenyesettanulmanyok.pdf

Lehrner, A. – Allen, N. E. (2014): Construct validity of the Conflict Tactics Scales: A mixed-method investigation of women’s intimate partner violence. *Psychology of Violence*, 4(4), 477–490.

Lundgren, E. – Heimer, G. – Westerstrand, J. – Kalliokoski, A.-M. (2002): *Captured Queen. Men’s violence against women in “equal” Sweden – A prevalence study*. Stockholm: Fritzes Offentliga Publikationer

Machado, A. – Santos, A. – Graham-Kevan, N. – Matos, M. (2016): Exploring help seeking experiences of male victims of female perpetrators of IPV. *Journal of Family Violence*, August 2016. <https://doi.org/10.1007/s10896-016-9853-8>

National Institute of Justice (NIJ) (2010): *Measuring Intimate Partner (Domestic) Violence*. National Institute of Justice, May 12 2010.
<https://www.nij.gov/topics/crime/intimate-partner-violence/pages/measuring.aspx>

O’Leary, K. – Williams, M. (2006): Agreement about acts of aggression in marriage. *Journal of Family Psychology*, 20(4), 656–662.
<http://dx.doi.org/10.1037/0893-3200.20.4.656>

Straus, M. A. (1979): Measuring intrafamily conflict and violence: The Conflict Tactics Scales. *Journal of Marriage and the Family*, 41(1), 75–88.

Straus, M. A. – Hamby, S. L. – Boney-McCoy, S. – Sugarman, D. B. (1996): The Revised Conflict Tactics Scales (CTS2): Development and Preliminary Psychometric Data. *Journal of Family Issues*, 17(3), 283–316.

Straus, M. A. – Hamby, S. L. – Warren, W. L. (2003): *The conflict tactics scales handbook. Revised conflict tactics scales (CTS2). CTS: parent-child version (CTSPC)*. Los Angeles: Western Psychological Services

Straus, M. A. – Mickey, E. L. (2012): Reliability, validity and prevalence of partner violence measured by conflict tactics scales in male-dominant nations. *Aggression and Violent Behavior*, 17, 463–474.

Tóth O. (2012): Mi hány méter? A párkapcsolati erőszak méréséről. *Socio.hu*, 1. szám.
http://socio.hu/uploads/files/2012_1/6totholga.pdf

United Nations (UN) (1995): *Beijing Declaration and Platform for Action*.
http://www.unwomen.org/~media/headquarters/attachments/sections/csw/pfa_e_final_web.pdf

Vega-Gea, E. – Ortega-Ruiz, R. – Sánchez, V. (2015): Peer sexual harassment in adolescence: Dimensions of the sexual harassment survey in boys and girls. *International Journal of Clinical and Health Psychology*, 8 September 2015.
<http://dx.doi.org/10.1016/j.ijchp.2015.08.002>

World Health Organization (WHO) (2014): *Global status report on violence prevention*.
http://www.who.int/violence_injury_prevention/violence/status_report/2014/en/

TÓTH ESZTER ZSÓFIA

NEMI ERŐSZAK A SZOCIALISTA IDŐSZAK RENDÉSZETI DISKURZUSAIBAN

Kézirat lezárva: 2016. november 14.

TÓTH ESZTER ZSÓFIA PHD

VERITAS Történetkutató Intézet

E-mail: zsofia.eszter.toth@veritas.gov.hu

Absztrakt

A *Belügyi Szemle* cikkei és korabeli nemi erőszak elleni bűncselekmények peres iratai alapján tanulmányomban tárgyalom a nemi erkölcs elleni bűncselekmények ábrázolásmódját, elkövetői és sértetti körét a szocialista időszakban. Bár a korszak hivatalos beszédmódjában a nők egyenjogúak voltak a férfiakkal, szigorú erkölcsi elvárásokat támasztottak velük szemben, amelyek nem voltak feltétlenül azonosak a férfiakra vonatkozókkal. Igaz ez a szexualitás területére is, ahol éles határvonalat húztak az erkölcsös és erkölcstelen nők között, meghatározták az erkölcsös ruhaviseletet, esetenként még a szoknya hosszát is. A nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetében előfordult az áldozathibáztatás is. Az áldozatot deviánsnak vagy könnyelműnek is bélyegezhették, ennek megfelelően csoportosítva a történeteket. Az 1960-as évtized a technikai fejlődés időszaka is, ez nyomon követhető a nemierőszak-bűncselekmények példáján is, mikor a felderítés új útjait kezdték alkalmazni.

KULCSSZAVAK

szexualitás, nemi erőszak, bűncselekmény, erkölcsös és erkölcstelen fogalma a szocialista időszakban, *Belügyi Szemle*, perek

BEVEZETÉS

A szocialista időszak nemi erőszakkal kapcsolatos rendészeti diskurzusairól, bírósági gyakorlatáról viszonylag keveset tudunk, ennek történeti feldolgozása még várat magára. Jelen írás kísérlet arra, hogy a *Belügyi Szemle* 1963 és 1989 közötti nemi erőszakkal kapcsolatos cikkeit feldolgozva és konkrét nemierőszak-pereket vizsgálva ábrázolja a kor nemi erőszakkal kapcsolatos tudását, képét.

A szocialista időszak szexualitással kapcsolatos beszédmódjával részletesen foglalkoztunk a *Murai András*sal közösen írt *Szex és szocializmus* című kötetünkben (Tóth – Murai, 2014). A kötetben a szexualitással kapcsolatos, közbeszédben, nyilvános térben, sajtóban megjelenő diskurzusokat elemeztük. Jelen írásomban olyan forrásokat használok, amelyek a nagyközönség számára nem, csak szűk szakmai közeg vagy csak a rendészeti, bírósági eljárásban részt vevők számára volt hozzáférhető.

Bevezetésként, hogy a források jobban értelmezhetőek legyenek, megfogalmazzok állításokat a szocialista időszak szexualitással kapcsolatos beszédmódjáról. Ezek a következők:

A szocialista időszak paternalista állama ellenőrzés alatt tartotta az állampolgárok magánéletét is. Így erkölcsi elvárásokat, normákat fogalmazott meg a helyes házasságról is. Ezek a normák gyakran a keresztény elvárások továbbélései voltak. Gondoljunk a korban *Lenintől* sokat idézett mondásra – amely az iskolákban is elhangzott szexuális felvilágosító órákon –: nem jó olyan pohárból vizet inni, amelyből már más is ivott. Ez utalás volt arra, hogy a nőknek kell hűségeseknek, erkölcsöseknek lenniük. A férfiakra vonatkozó eltérő elvárás oka a patriarchális társadalomban gyökerezett, amely a szocialista időszakban is továbbélt. E szerint a férfiaknak elnézték, ha egy házasságban félreléptek, ez lehetett a férfias viselkedés jelképe is. Azonban ha a házasságban élő férfi hűtlensége a szocialista időszakban napvilágra került, annak következményei voltak: abból pártfegyelmi ügy is lehetett (Tóth, 2013).

A korabeli *Nők Lapja* címlapjain megjelenő csinos, ápolt, szocialista munkásnő jelképezte a társadalom által elfogadott nőideált. Ez mind viselkedésbeli, mind külső megjelenésbeli elvárásokat magában foglalt. Egy erkölcsös nő lehetőleg minél előbb férjhez ment, és ezt a férje nevének felvételével is nyomatékosította, annak ellenére, hogy lehetősége lett volna a leánykori nevének megtartására is. És persze ügyelt a szoknyája hosszára. Az 1960-as években például még haza lehetett küldeni egy lányt az iskolából, ha a tanára szerint túl rövid szoknyában volt. A nemi erőszakkal kapcsolatos perekben tetten érhető az áldozathibázta-

tás, akárcsak az egyezményes szex értelmezésének eltérő módozatai. Ugyanis a korban egy klasszikus, ismerkedős randevú módja az volt, hogy a fiú elhívta a lányt egy presszóba. Ha viszont a lakására hívta, akkor a közvélekedés szerint mindketten tudták, hogy ezzel a fiú burkoltan szexet kezdeményez. Ezután a lányon múltott, hogy elfogadja-e a meghívást, ezzel tulajdonképpen igent mondván a szexuális együttlétre is.

A *Belügyi Szemle* cikkeinek és a peres iratoknak az olvasása közben minduntalan elfogott az az érzés, hogy a korszak beszédmódjában nagyon éles volt a határvonal a „tisztességes” és a „tisztességtelen” nő között. Aki erőszak áldozatául esett, annál e megközelítésmód szerint valami nem stimmelt. Felvillantva egy konkrét esetet, amelyet tanulmányomban később részletesebben is elemzek: tanyán élő, elvált, élettársa szerint idegorvosi kezelés alatt álló, gyógyszerre italozó, tehát a korabeli megítélés szerint nem a normálisnak tartott viselkedési normák szerint élő nőt erőszakoltak meg akkor többen, amikor az a nőtaestról egyedül indult haza – mivel az élettársa még ott akart maradni italozni. Tehát a férfiúi felügyelet alatt nem álló, deviáns nő azon nyomban prédává is vált. Egy másik esetben a lány a vasútállomáson a barátnőjét várta, aki nem érkezett meg, azonban egy ismeretlen férfi autójába szállt, és amikor az lakására invitálta azzal az ürüggyel, hogy borotválkozni fog, ő vele tartott. Tehát nemcsak csapodár, hanem még hiszékeny és elővigyázatlan is volt a korabeli megítélés szerint.

TÖRVÉNYI KERET

Az 1978. évi IV. törvény nem változtatott az 1961. évi V. törvény, a korábbi büntető törvénykönyv erőszakos közöszülésre vonatkozó tényállásán.¹ Az 1961-es szabályozásban új elem volt – ahogyan *Czebe András* megállapítja –, hogy a házassági életközösségen kívüli nemi erőszakra is kiterjedt és új minősítő körülmény volt, ha többen követték el a cselekményt (Czebe, 2013). Az addigi szabályozással szemben a házasságkötés nem felmentést idézett elő, hanem korlátlan enyhítést tett lehetővé.

„Az erőszakos közöszülés a legsúlyosabb támadás a nő nemi szabadsága ellen” – mondta ki az 1978. évi IV. törvény miniszteri indokolása (MI BTK, 1979: 265).

1 1961. évi V. tv. 276. § Erőszakos közöszülés. A nemi erőszakos bűncselekmények jogszabályi háttéréről lásd Czebe, 2013.

Az erőszakos közösülés törvényi tényállása az alábbi volt:

197. § (1) *Aki nőt házassági életközösségen kívül erőszakkal, avagy az élet vagy testi épség ellen irányuló közvetlen fenyegetéssel közösülésre kényszerít, avagy a nő védekezésére, illetőleg akaratnyilváníttásra képtelen állapotát közösülésre használja fel, bűntettet követ el, és két évtől nyolc évig terjedő szabadságvesztéssel büntetendő.*

(2) *A büntetés öt évtől tíz évig terjedő szabadságvesztés, ha*

a) a sértett az elkövető nevelése, felügyelete, gondozása vagy gyógykezelése alatt áll.

b) a sértettel azonos alkalommal, egymás cselekményéről tudva többen közösülnek.

(3) *Ha a tettes és a sértett az elsőfokú bíróság ítéletének meghozatala előtt házasságot köt, a büntetés az (1) bekezdés és a (2) bekezdés a) pontja esetén korlátlanul enyhíthető.*

Az 1978-as miniszteri indokolás szerint a közösülés befejezett volt, ha „a férfi nemi szervét közösülési szándékkal a nő nemi szervéhez érintette”. Ennek azért volt jelentősége, mert így sértetti pozícióban lehetett nemileg még nem érett leány, „gyereklány” (MI BTK, 1979: 265).

A BELÜGYI SZEMLE DISKURZUSAI AZ ERŐSZAKOS NEMI BŰNCSELEKMÉNYEKRŐL

1959 és 1963 között az erőszakos nemi közösülés statisztikája hullámzó képet mutatott. (Dobos, 1964: 15) 1959-ben 413 főt ítétek el (ebből 65 fiatalkorú), 1960-ban 382 főt (ebből 53 fiatalkorú), 1961-ben 383 főt (ebből 80 fiatalkorú), 1962-ben 477 főt (ebből 77 fiatalkorú), 1963-ban 370 főt (ebből 70 fiatalkorú). *Dobos János* kiugróan magasnak tartotta a fiatalkorú elkövetők számát: hivatkozott *Molnár József*re, aki úgy ábrázolta, hogy a javítóintézetben felnövő fiatalok erkölcsi nézetei tévesek. „A fiúintézeti növendékek között [...] a trágár szavak, szexuális testrészek és aktusok vulgáris megnevezése az uralkodó beszédforma. A házasság vagy szerelem, mint problémamegoldás meg sem jelenik” – ezzel az intézetben felnövő fiatalokat deviánsként ábrázolva (Molnár, 1963: 217).

Bár tegyük hozzá, az elkövetőknek csak egy része nőtt fel javítóintézetben és a jelen tanulmány tárgyává tett perekben az egyáltalán nem volt jellemző. A büntetőeljárások 93,4 százaléka indult magánindítványra, 6,6 százaléka közbírási volt. A magánindítványt 68 százalékból a sértett, 32 százalékból törvényes képviselője terjesztette elő. Tizenhárom százalékból az előterjesztés nem a bűncselekmény elkövetésekor, hanem némi idő elteltével történt meg (Dobos, 1964: 16). A kelet-

kezett ügyek közül 155-öt (48 százalék) az ügyészségnek vádemeléssel átadtak, 145 esetben (45 százalék) a nyomozást megszüntették, 20 esetben (7 százalék) a nyomozást megtagadták. A nyomozás megszüntetése esetén 64 esetben (44 százalék) az erőszak vagy a bűntett elkövetése nem volt bizonyítható, 22 esetben (15,3 százalék) a tettes ismeretlen maradt, 43 esetben (30 százalék) koholt volt a feljelentés, 12 esetben (8 százalék) hiányzott a magánindítvány, 4 esetben (2,7 százalék) a megszüntetésnek egyéb oka volt (Dobos, 1964: 16).

Szembeszökő, hogy 43 esetben a korabeli hatóságok koholtnak tartották a feljelentést. Érvélmódjuk az volt, hogy ez esetekben személyi bosszú, féltékenység, az elvált házastársak lakásmegszerzési kísérletei, vagy az állt a háttérben, hogy a titkolt nemi kapcsolatra fény derült. Ez utóbbiakból egy eset tipikusan a szocialista időszakra jellemző: válás után az egykori házaspárok kénytelen-kelletlen egy fedél alatt éltek, mivel szétköltözni nem tudtak. Hiába adtak be lakásigénylést a tanácshoz, új lakást nem kaptak. Bár a szocialista időszakban alkotmányos alapjog volt a lakáshoz jutás joga, óriási volt a lakásínség. Aki nem jutott kiutalt lakáshoz, az szövetkezeti lakásvásárlásban vagy abban gondolkodhatott, hogy eltartási szerződéssel jut lakáshoz. De előfordult a látszatválás is, például ha a felek öröklés révén jutottak lakáshoz, azt nem tarthatták volna meg, mivel a polgári törvénykönyvről szóló 1959. évi IV. törvény kimondta, hogy mindenkinek egy ingatlanja, egy telke és egy autója lehet (Nagy, 2013).

A „koholásra” konkrét példát is hozott a *Belügyi Szemle* cikkének szerzője:

„H. É. 22 éves nő 1962 áprilisában találkozott két férfismerősével. Ételt és italt vásároltak, majd az egyik férfi lakására mentek. Itt italoztak és táncoltak. Később H. É. mindkét férfivel nemileg közösült; majd H. É.-ről pornográf és aktképeket készítettek. Pár héttel később H. É. megtudta, hogy munkatársa a vállalatnál mutogatta a képeket és őt felismerték. Ezért részben bosszúból, részben pedig azért, hogy a rendőrség beavatkozása a képek további terjedését megakadályozza, mindkét férfit erőszakos nemi közlés miatt feljelentette” (Dobos, 1964: 17).

A kor rendészeti diskurzusában ezt az esetet a hatóságok koholtnak minősíthették: egyrészt a nő két férfival felment a férfi magánlakására, ott mindkettőjükkel volt szexuális kapcsolata, és fényképek is készülhettek róla. A korban tisztességesnek tartott nő mindezeket nem tette volna meg.

A korabeli hatóságok e bűncselekménytípusra jellemzőnek tartották a kísérletek magas számát, ennek okait a következőkben látták (Dobos, 1964: 17):

- a tettest megzavarták (30 százalék);
- a tettest megakadályozták az elkövetésben (12 százalék);
- a sértett védekezett (47 százalék);
- dulakodás közben a (koholt vád szerinti) tettes ejakulált (7 százalék);
- a sértett elmenekült (3 százalék);
- a sértett betegsége miatt a tettes elállt a befejezéstől (1 százalék).

Valószínűleg azonban az is befolyásolta a kísérletek magas számát, hogy nehezen volt bizonyítható a bűncselekmény tényleges elkövetése. A fentebb idézett példák is éppen ezt támasztják alá. A számarányok egy olyan kutatás eredményeiből származnak, amelynek során azt vizsgálták, hány erőszakos nemi közülés maradt kísérleti fázisban és hány lett befejezett bűncselekmény. Ennek alapján a kísérleti stádiumban maradt esetek körülbelül felében a sértett maga akadályozta meg a bűncselekmény elkövetését, vagy úgy, hogy védekezett, vagy úgy, hogy elmenekült, a másik felében a környezete segítségére is számíthatott. Feltételezhető, hogy a bizonyíthatóságot akadályozta, hogy a bűncselekmény társadalmi megítélése nagyon negatív volt. Azonban sok olyan helyzet volt, amikor az áldozatnak esélye sem volt sem védekezni, sem elfutni. Ilyen volt különösen, ha az elkövető az ismeretségi körébe tartozott és zárt térben volt vele.

Az elkövetők megoszlása családi állapotuk szerint: nőtlen volt 39 százalékuk, 6,5 százalék elvált, 7 százalék különváltan élő, egy százalék özvegy, 42 százalék nős, 4,5 százalék közös háztartásban élő. Kiugróan magas volt a házások és közös háztartásban élők száma; a *Belügyi Szemle* cikkírója ezt úgy magyarázta, hogy rossz lehetett a családi életük, azért folyamodtak nemi erőszakhoz (Dobos, 1964: 18). Az elkövetők 57 százaléka nem végezte el a nyolc általános iskolát, 69 százalék a büntetlen előéletű volt, 6,4 százalék a bűncselekménytípusban visszaeső, 39 százalékuk alkoholos befolyásoltság alatt állt a tett elkövetésekor (Dobos, 1964: 19). A bűncselekmények 53 százalékát zárt, 47 százalékát nyílt helyen követték el; leggyakrabban szombaton, vasárnap és hétfőn; 53 százalékban délután és este; 28 százalékban éjszaka.

Az ügyek 12 százalékában követte el a bűncselekményt olyan személy, akinek a nevelésére bízták a sértettet, a tettesek közt volt édesapa és nevelőapa is. Az ügyek 84 százalékában a tettes egyedül követte el a bűncselekményt, 16 százalékban társtettesi minőségben. A vizsgált ügyekben előfordult, hogy közös háztartásban élő elvált felek esetén a tettes a volt feleség sérelmére követte el a cselekményt (2,5 százalék), és új jelenségnek számítottak a motoros vagy gépkocsis elkövetők,

akik „járművük előnyeit kihasználva hozták a sértettet elkövetésre alkalmas helyzetbe” (Dobos, 1964: 21).

A tettes és a sértett között fennálló viszonyt tekintve kiemelkedően magas arányban a tettes és a sértett ismerték (46,5 százalék), de legalább felületesen ismerték egymást (23,5 százalék) és csak az esetek 30,5 százalékában volt a tettes ismeretlen. Tehát ritkább volt a nemi erőszaknak az az esete, amikor este a magányosan hazatérő áldozatot a parkban elkapta egy ismeretlen férfi, és közöszlésre kényszerítette. Gyakran együtt járás, több hónapos ismeretség, munkatársi vagy lakótársi viszony előzte meg a nemi erőszakot, de lehetséges volt rokon kapcsolat is (Dobos, 1964: 21).

2016-ban nagy sikerrel mutatták be a mozik *A martfői rém* című filmet², amely egy korabeli, szexuális visszaélési szándékot sem nélkülöző sorozatgyilkosság felgöngyölítéséről szól. A filmben bemutatott, valós eseménysoron alapuló történet is azt támasztja alá, hogy az áldozatok az elkövető ismeretségi köréből kerülnek ki. Nézzük meg kicsit részletesebben az ügyet! 1968-ban zajlott a „martfői rém”-ként elhíresült gyilkos pere, amelyről az *Esti Hírlap* 1968. július 26-i száma számolt be. 1968. augusztus 10-én írtak a gyilkos halálra ítéeléséről is. A tudósítás címe szerint „halálra ítélték a négyszeres kéjgyilkost, Kovács Pétert”, aki a gyilkosságokat aljas indokból követte el. Az alábbi eseteket bizonyították rá: 1957. július 22-én megtámadta a munkából hazafelé tartó *Szegedi Margitot*, leütötte, majd egy vasdarabbal megfojtotta. „Áldozatáról leszaggatta a ruhát és holttestét a közeli vizesárokba lökte.” Öt évvel később *Sipos Ilonát* fojtotta meg, majd lemeztelenített holttestére követ kötött és a Tiszába dobta. 1965. március 20-án a 14 éves *Méhész Évát* ölte meg hasonlóan. 1967. június 19-i áldozatának melleit levágta, majd a Körös folyóba dobta a nőt. 1963-ban és 1964-ben két nő, akiket kalapáccsal leütött, túlélte a támadást. A tudósítás szerint a gyilkos személyiség szerkezete rendellenes, ösztönélete zavart volt, de nem volt elmebeteg. A gyilkosságokat tudatosan, megtervezve hajtotta végre. Áldozatai közül többet személyesen ismert. Az ügy pikantériáját az adta, hogy a gyilkos helyett egy ártatlan ember ült börtönben: *Kirják János*, akit 1957-ben vádoltak Szegedi Margit meggyilkolásával, amelyet szintén *Kovács Péter* követett el. Ha nincs egy agilis fiatal ügyész, aki gyanút fog, sosem derült volna ki az igazság. Kirják János ártatlanul leült börtönéveiért kárpótlást nem kapott, és nem sokkal a szabadulása után meghalt.

A védekező sértettek 44 százaléka meg tudta akadályozni az elkövetőt tettében, így azokban az esetekben a cselekmény kísérleti stádiumban maradt.

2 *A martfői rém*. 2016. Sopsits Árpád rendezése.

A rendészeti érvelésben megjelent az áldozathibáztatás: „a sértettek részéről megmutatkozó könnyelmű és felületes viselkedés, a gyors ismeretséggötés, nemi viszony létesítésének meggondolatlan ígéretése, idegen, vagy alig ismert férfiakkal szórakozás, tőlük étel, ital elfogadása stb.” (Dobos, 1964: 22) Tehát a tanulságok: a nőnek könnyen és gyorsan nem volt szabad ismerkednie, ételt és italt elfogadnia sem, és lehetőleg mély beszélgetéseket kellett folytatnia leendő partnerével, hogy a hatóságok ne tartsák könnyűvérűnek. A sértettek három százaléka intézetből szökött leány volt, ezekben az esetekben a tettes az áldozat feljelentéstől való félelmét is kihasználhatta.

Az elkövetőket a rendészeti diskurzus úgy ábrázolta, mint akik a szocialista normákkal ellentétes nézeteket képviselnek, alacsony az erkölcsi és kulturális színvonaluk, italoznak, és gátlásos, gyáva emberek (Dobos, 1964: 22). A körülmények közül a szerző kiemelte még a szülők és nevelők felületességét, a parkokban, utcákon magukra hagyott kiskorú leánygyermekeket, a válás után közös lakásban maradt volt házastársak életkörülményeit (Dobos, 1964: 22).

A cikk írója a bűncselekmény felderítése szempontjából fontos feladatnak tartotta, hogy a sértett testét és ruházatát vizsgálják meg, tartsanak helyszíni szemlét, vegyen részt orvos szakértő az eljárásban.

A *Belügyi Szemle* 1971. márciusi száma *Az erőszakos nemi közösülések egyes kriminalisztikai és viktimológiai tapasztalatai* címen a sértettek kihallgatási módszereiről számolt be (Rózsa, 1971). A cikk hipotézise eleve áldozathibáztató volt: a szerző szerint „az erőszakos nemi közösülés sértettje gyakran maga is hibás abban, hogy a büntett áldozatává vált. Ezt gyakran szégyelli” (Rózsa, 1971: 88). A cikk írója irányelveket adott ahhoz, hogy szerinte hogyan lehet jól kihallgatni az erőszakos nemi közösülés büntett sértettjét. Az eredményesség zálogát a módszerességben és a cselekmény folyamata egyes szakaszainak tisztázásában látta.

A szerző úgy vélte, a sértett kihallgatásakor fel kell tárnai a következőket:

1. A sértett és a tettes közötti kapcsolat tartalmát: a korábbi időszak, a megismerkedés, találkozások gyakoriságára, szándékos vagy véletlen jellegre vonatkozóan, volt-e köztük szexuális kapcsolat, vagy a tettesnek olyan megnyilvánulása, amelyből a sértett arra következtethetett, hogy ilyen szándékai vannak.
2. A büntett közvetlen előzményeit: úgymint a találkozás és a helyszínre kerülés körülményeit és azokat a részleteket, amelyekből az elkövető szándékai nyilvánvalóvá váltak.
3. A sértett milyen beszámoló ad a konkrét cselekményről: miben nyilvánult meg az erőszak és ezzel párhuzamosan a fenyegetés? Mely konkrét cselek-

ményekből gondolhatta a tettes, hogy a sértett ellenállása komoly? Milyen gondolatai voltak a sértettnek a cselekmény alatt, mit érzett?

4. Az utócselekményeket (amelyre kevés figyelmet fordítanak a kihallgatás során): az együttlét időtartama, a sértett és a tettes hazaérkezésének, másokkal való találkozásának módja, beszámoló az eseményről, a sértett és a tettes későbbi találkozása.
5. Az ügyszöveghez kapcsolódó tárgyi bizonyítékokat, vallomásokat.

A tettesek és a sértettek kapcsolatát értékelve a szerző úgy vélte, hogy az esetek húsz százalékában a tettes és a sértett nem ismerte egymást, a támadás váratlan és agresszív volt. Húsz százalékban a terhelt és a sértett közt rokoni kapcsolat volt. Az elkövető és a sértett az esetek negyedében alkalmi ismerősök voltak; ezeknél az eseteknél került előtérbe az áldozathibáztatás motívuma: „a sértettek gyakran, ha öntudatlanul is, de provokálták a tettest, illetve naivitásuk miatt nem számoltak viselkedésük következményeivel” (Rózsa, 1971: 90). Ezeket az eseteket kötötte a szerző a galerihez: „a galerihez csapódó, vagy annak egyik tagjával járó leánnyal követték el csoportosan az erőszakot” (Rózsa, 1971: 90).

Az esetek 34 százalékában volt a tettes és a sértett szorosabb kapcsolatban: szomszédi, munkatársi, baráti, szerelmi relációban. Ezekben az esetekben a szerző úgy ábrázolta, hogy az áldozat a későbbiekben átgondolhatja a tetteshez való viszonyát és ennek fényében értékeli át a cselekményt is: „a sértettben egyidejűleg élhet a vágy és a félelem a közösüléssel kapcsolatban. Félelme tiltakozásban, vágya kacérkodásban nyilvánul meg. A férfi cselekményeit utólag úgy értékeli, hogy ellenállását nem önmagától, hanem erőszak hatására adta fel. A valóság átértékelése az önvád és mentségkeresés következménye, különösen, ha a partnerben vagy a coitusban csalódott” (Rózsa, 1971: 90). Ebben az ábrázolásmódban a nő hasonlít egy önmagával is küszködő, ám elejtendő vadhoz, aki végül megadja magát. De saját bizonytalanságait is palástolja azzal, ha utólag feljelentést tesz egy önszántából végrehajtott közösülés után, akár bosszúból, mert nem úgy sikerült az alkalom, ahogyan szeretne volna, akár azért, mert nem olyan volt a partnere, amilyennek megálmodta.

A tanulmány összegzése szerint minél szorosabb a tettes és áldozat között a viszony, annál nehezebb megállapítani, hogy valójában erőszak vagy kényszerítés történt-e. A tanulmány végkövetkeztetése az, hogy az erőszakos nemi közösülések miatt indított nyomozások sikerének alapvető feltétele az áldozat és az elkövető közti viszony tisztázása.

A *Belügyi Szemle* 1971 decemberében közölt egy kriminálstatisztikai összefoglalót (Csonka – Vavró, 1971) *Az erőszakos nemi közösülések sértettjeinek kriminálstatisztikai vizsgálatáról*. E cikk úgy ábrázolta, hogy a sértettel kapcsolatos körülmények vizsgálata került előtérbe a tudományos vizsgálatokban. Kiemelte, hogy ennek oka az, hogy a sértett tulajdonságai, magatartása, körülményei is közrejátszhatnak a cselekmény megvalósulásában. A kutatás az 1950 és 1966 közötti, a Pesti Központi Kerületi Bíróságon erőszakos nemi közösülés miatt elítéltek és az ügyek sértettjeinek adatait vizsgálta (309 elítélt, 224 sértett). A fiatalabb korcsoportba tartozók³ életkörülményeik és tapasztalatlanságuk alapján a cikk szerint könnyebben kerülhettek olyan helyzetbe, hogy e bűncselekmény áldozataivá váltak. A sértettekben belül a hajadonok aránya 83, a házasoké 9,4 százalék volt. A sértettek 96 százaléka gyermektelen volt. A sértettek fele aktív kereső, ötödük eltartott, 30 százalékuk iskolai tanuló volt (Csonka – Vavró, 1971: 88). A sértettek több mint fele szűz volt, 20 százalékuk rendszeresen, 10 százalékuk alkalmanként élt nemi életet (Csonka – Vavró, 1971). Csak a sértettek 16,5 százaléka nem ismerte az elkövetőt, aki 16,5 százalékuknak apja vagy nevelőapja volt, 4 százalékuknál rokon, 57 százalékánál pedig munkatárs vagy alkalmi ismerős. A kísérletek felénél a sértett védekezése hiúsította meg a bűncselekményt, másik felében a helyszínre érkezők (rendőr vagy idegen) (Csonka – Vavró, 1971: 89). A bűncselekmények 44 százalékát szombaton vagy vasárnap követték el, 41 százalékát 20 és 24 óra között. Az elkövetés módja tekintetében 53 százalék esetén lefogta a sértettet, dulakodott vele az elkövető, 6 százalékban a sértettet megfenyegette, egy százalékban fojtogatta, 2 százalékban leította. A lefogott sértettek nagy részének a száját is befogta az elkövető. Az esetek 30 százalékában többen követték el a bűncselekményt (Csonka – Vavró, 1971: 90).

1975 októberében a *Belügyi Szemle* lapszemle rovatában az amerikai *Crime and Delinquency* folyóirat egy cikkét ismertették *A nemi erkölcs elleni büntettekről* címmel. Ekkorra már külföldön előtérbe került a medikalizált megközelítés, amely azt hangsúlyozta, hogy az elkövetők beteg emberek, akik kezelésre szorulnak, azonban nincs megnyugtatóan megoldva a kezelésük és a társadalomba visszailleszkedésük, másrészt ezt a társadalom sem segíti (BSZ, 1975: 126).

Az 1979. júliusi lapszemle egy olasz cikket ismertetett a *Corriera Della Serából* (BSZ, 1979: 128). A cikk írója szerint világszerte növekszik az erőszakos nemi bűncselekmények száma, annak ellenére, hogy a modern társadalom előítélet-

3 Hat- és tizenegy éves kor között volt a sértettek 16,5 százaléka, 12–17 éves kor között 38,8, 18–24 év között 25, 25–34 év között 8,5, 35–49 év között 4,5, 50 éves kor fölött 2,1 százalék (Csonka – Vavró, 1971: 86).

mentes, és partnert találni nem nehéz, az sem ritka, hogy a nők kezdeményezik a nemi aktust. Az olasz helyzetre vonatkozóan olyan bűncselekmények elszaporodásáról számolt be a cikk, hogy a parkokban, autóban megbúvó szerelmespárok esetén az elkövetők a férfit kirabolják, a nőt a férfi szeme láttára megerőszakolják. Az elkövetők ezzel erejüket, hatalmukat fitogtatják, és a bűncselekmény nagy kockázattal nem jár: a szégyenérzet miatt sok esetben nem jelentik fel a nemi erőszak elkövetőjét. A cikk kitekintett más országok büntetési tételeire: nemi erőszak esetén az akkori Német Szövetségi Köztársaságban (NSZK) 15 év, Franciaországban 20 év, Svájcban 20 évig terjedő börtönbüntetéssel volt sújtható az elkövető.

A *Belügyi Szemle* 1971. áprilisi száma a nemi jellegű garázdaságokról szóló tanulmányt közölte (Szekeres, 1971). A büntetőbírói gyakorlat a megbotránkozató nemi tevékenységet nevezte nemi jellegű garázdaságnak. Ilyen volt az exhibicionizmus, a voyeurizmus (scotophilia), a frottórizmus (dörzsölődés, fogdosás), és a szeméreméért telefonhívás, amely magatartások hátterét a szakirodalom részletesen tárgyalja (Szekeres, 1971). A következőkben a korabeli szakirodalom vélekedéseiből ismertetek néhány fontosabbat.

Az *exhibicionizmus* során az elkövető nyilvános helyen (elhagyatottabb utcán, parkban) lemeztelenítette magát és nemi szervét hosszabb-rövidebb ideig az ellenkező nem képviselőinek mutogatta. E cselekmény elkövetői szinte kizárólag férfiak voltak. A korabeli szakirodalom nem elmebetegségnek, hanem jellemgyengeségnek tekintette ezt a viselkedést. E cselekmény elkövetését a tettesek tagadni szokták, egész magatartásukkal és életvezetésükkel nincs szinkronban. A szerző egy 1970-es példát hozott: egy művezető, aki különben „tisztes családapa és rendes férj” volt, „munkahelyének ablakában az arra jövő nők előtt köpenyét széttárva nemi szervét mutogatta”. A bírói gyakorlat szerint e botrányt keltő viselkedés oka az volt, hogy az elkövető egyrészt sokkolja, meghökkentse a nőket, másrészt utána ennek hatására kielégüljön nemileg (Szekeres, 1971: 83).

A *voyeurizmus* során „az elkövető arra törekszik, hogy nemi kielégülése érdekében olyan helyeken leskelődjék, ahol elzártan nők tartózkodnak (munkásszálásokon, iskolákban, leányotthonokban)” (Szekeres, 1971: 85). Ez a magatartás passzív cselekmény volt, csak a leskelődésből állt.

A *frottórizmus* lényege az volt, hogy zsúfolt járműveken az elkövető nemi szervét dörzsölte áldozatához, merészebb esetekben elő is vette azt, és a kabátjának takarásában úgy dörzsölte oda az áldozathoz. Konkrét példát is idézett a cikk

szerzője, 1970-ből: az elkövető bor és kábítószer együttes hatása alatt⁴ a villamoson a villamosvezetőnő mögé jutva nemi szervét a vezetőállás mögötti függönyön keresztül nyomta áldozatához. E bűncselekmény válfaja volt az úgynevezett szatírkodás, amikor az elkövető elhagyatott utcán vagy parkokban nők után osont és nemi szervüket fogdosta. Erre konkrét, garázda jellegű példának hozta a szerző, amikor egy vállalati osztályvezető alkohol hatása alatt állva egy gyermekét tartó fiatal a nyak melléhez nyúlt.

A *szeméremértő telefonhívások* esetében az elkövető a telefonbeszélgetés során beszélgetőpartnerét onanizálásra kényszerítette. Egy 1965-ös esetben a „rendőrség (egy) telefonbanditát bravúros nyomozással telefonálás közben leplezett le” (Szekeres, 1971: 86).

A *Belügyi Szemle* 1981. áprilisi száma cikket közölt az erőszakos közöszülés bizonyításának orvos szakértői lehetőségeiről (Major – Gábor, 1981: 120). A tanulmány úgy ábrázolta, hogy az erőszakos közöszülés bizonyítása gyakran nehéz, főként abban az esetben, ha „azonos napon több személlyel történt közöszülésből származó ondófeltörekvéseket kell vizsgálni” (Major – Gábor, 1981: 120). Egy konkrét esetet is bemutatott: egy húszéves nő tett feljelentést ismeretlen tettesek ellen. A nő 1980. szeptember 14-én a szombathelyi pályaudvaron várta a barátját, aki nem érkezett meg. Egy ismeretlen férfi felajánlotta neki, hogy elviszi a barátjához Olaszfára, és útközben azt mondta neki, hogy ugorjanak fel a lakására, mert megborotválkozik. A férfi elvette a nő pénztárcáját, majd rázárta a nőre a lakásajtót és távozott. Rövid idő múlva ismeretlen férfi érkezett, aki a nőt egy presszóba csalta, és ott csatlakozott hozzájuk még egy férfi. Hármasban visszatértek a lakásba, ahol az egyik, majd a másik ismeretlen férfi letépte a nő ruháit, majd közöszült vele. Elvették a ruháit, amit csak másnap kapott meg, mikor visszakísérték a buszpályaudvarra. A nőt 1980. szeptember 16-án vizsgálták meg a Sárvári Városi és Járási Kórház nőgyógyászati osztályán. Harapásnyomokat, véraláfutásokat és szűzhártyájának 3 mm-es friss repedését találták. A hüvelyváladékából vett mintát a BM Bűnügyi Technikai Intézetébe küldték a három gyanúsított vérével és ondómintájával és a lefoglalt dűnyhahuzattal együtt. A nemi erőszak következtében az áldozat terhes lett, terhességét megszakították, az elhalt magzatot is megvizsgálták. A vizsgálat során az orvos szakértők az alábbi kérdésekre keresték a választ: a méhmagzat vércsoportja megállapítható-e, megállapítható-e az apa személye, kizárható-e a gyanúsítottak mint apák. Huszonkét milliméter nagyságú, sérült, elhalt magzatot vizsgáltak, ez a terhesség második-harmadik hónapja

4 Gyógyszerre ivott valószínűleg. Klasszikus kábítószer nem volt az országban.

közti méretnek volt megfelelő. A vércsoportja nem volt megállapítható, mert az a harmadik hónapban alakul ki. A szakértők mégis arra biztattak cikkük konklúziójaként, hogy hasonló esetekben érdemes az elhalt méhmagzatot vizsgálni azért, hogy az apaság megállapítása után a gyanúsítottak körét szűkíteni lehessen.

Egy sikeres nyomozásról számolt be a *Belügyi Szemle* 1979. márciusi száma (Olasz – Piros, 1979). 1978. szeptember 3-án, Öttömösön K. Ádámné nótaesten volt élettársával együtt. Mivel a férfi még maradni akart iszogatni, a nő egyedül indult haza tanyájukra, ami másfél kilométerre volt Ruzsa község határától. A község határát négyszáz méternyire hagyta el, amikor lépéseket hallott a háta mögött. Két ismeretlen férfi szólította meg, hogy közösüljön velük. Ő tiltakozott, így egy hirtelen mozdulattal felemelték, és kezénél és lábánál fogva az úttól nyolctíz méterre egy füves-cserjés területre vitték. Ott földre dobták, az egyik férfi a sértett karját a feje fölött a földre szorította, a másik lerángatta harisnyáját, a combját szétfeszítette, és a tiltakozása ellenére közösült vele. A nő egyre hangosabban kiabált, így harisnyanadrágját a szájába gyömöszölték, megfojtással fenyegették. A két férfi helyet cserélt és a másik is közösült vele. K. Ádámné azt mondta, a közelben még két-három férfi állt, ő nagyon félt, szinte sokkos állapotban volt és azt kiabálta: „Jaj, apu, jaj, apu, segíts!” Élettársa megérkezett, a támadók szétfutottak. Szeptember 5-én, azaz két nap múlva ment el K. Ádámné a körzeti orvoshoz, aki látelleletet vett, és feljelentést tett. B. Simon, az élettárs azt vallotta a rendőrségnek, hogy a nő idegorvosi kezelés alatt áll és aznap este is két Seduxenre ivott két vagy három pohár sört. Az élettárs a helyszínen talált egy Sz. Ferenc névre kiállított személyi igazolványt és egy fésűt is. A helyszíni szemlén a rendőrség letaposott, dulakodásra utaló talajfelszín észlelt, és szétszórt aprópénzt, továbbá megtalálták a nő elveszett melltűjét is. Ellenőrizték a személyi igazolvány tulajdonosát, baráti körét és azt, kik vettek részt a nótaesten, ki mikor indult haza. A bűnügyi nyilvántartásból kigyűjtötték, akik korábban erőszakos bűncselekményeket követtek el és a nótaesten jelen voltak. A nő ruházatát szakértői vizsgálatra küldték, és megállapították, ki a fésű tulajdonosa. Sz. Ferenc, a személyi igazolvány tulajdonosa büntetett előéletű volt, 1975-ben ítélték el magánlaksértésért és súlyos testi sértésért. Sz. Ferenc édesanyjával tanyán élt, segédmunkásként dolgozott a térszében. Édesanyja három kocsmá címét mondta meg, ahol valószínűleg tartózkodik, de egyik helyen sem találták a rendőrök, így lakóhelye, a tanya mellett álltak lesben a rendőrök. Reggel ötkor megérkezett botorkálva Sz. Ferenc, akit őrizetbe vettek. Először tagadta a nemi erőszak elkövetését, de szembesítették a sértettel, aki felismerte. Utána mutatta meg neki a rendőrség a személyi igazolványát és a fésűt, ekkor beismerte tettét, és megnevezte azt a három férfit – balotaszállási lakosokat

–, akik a tettestársai voltak. Cselekményüket az motiválta, hogy a szerintük ittas nő egyedül indult haza. A Szegedi Járásbíróság Sz. Ferencet két év nyolc hónap szabadságvesztésre, tettestársait két-két év négy hónap szabadságvesztésre ítélte. Az eset azt példázza, hogy a tárgyi bizonyítási eszközök nagymértékben megkönnyítik az egyébként főleg tanúvallomásokra és a sértett feljelentésére támaszkodó bizonyítást az erőszakos szexuális bűncselekmények esetén.

A *Belügyi Szemle* rendszeresen áttekinti a nemi erkölcs elleni bűncselekmények alakulását. Az erőszakos közöszlések száma évi ötszáz körül mozgott az 1970-es évek eleje és az 1980-as évek eleje között. 1983-tól az évi előfordulások száma hatszáz fölé emelkedett. Ez a szám 1987-ben csökkent, akkor összesen 485 eset volt. Az elkövetés módja durvult, az esetek 60-70 százalékát követték el fizikai erőszakkal, 10-15 százalékát csoportosan, 7-8 százalékát 12 éven aluliak sérelmére (Olasz – Piros, 1979; Láposi, 1989: 10).

NEMIERŐSZAK-PEREK

A következő vizsgálathoz a Budapest Főváros Levéltárában (BFL) őrzött, nemi erőszakos bűncselekmények peres irataiból vettem mintát olyképpen, hogy az időszakot az 1960-as évekre korlátoztam. Az iratokból típusos ügycsoportok bontakoznak ki, amelyekből kettőt tanulmányomban is bemutatok: 1. „klasszikus” nemi erőszak: fiatalok szórakozni mennek, laza ismeretség fűzi őket össze; 2. családon belüli nemi erőszak: az elkövető saját testvérét erőszakolta meg.

D. László és társa ügye⁵

Az ügyben csak a vádirat maradt fenn. E szerint *D. László*, aki 1944-ben született, Budapest X. kerületében élt, segédmunkásként dolgozott⁶ és *M. Tibor*, aki 1942-ben született, Budapest IX. kerületében élt, és segédmunkásként dolgozott, 1963. augusztus 10-én ismerkedtek meg *L. Judit* sértettel és *B. Veronika* tanúval. A lányokat szórakozni hívták és a József Attila-lakótelep egyik eszpresszójában záróráig múltatták az időt. Éjjel egy óra körül együtt távoztak. Mivel a lányok nem ismerték a környéket, a fiatal emberek felajánlották, hogy elkísérik őket a

5 BFL XXV. 44.b.

6 Az adatok ennél pontosabb közlésétől adatvédelmi okokból tekintek el.

villamosmegállóig. Útjuk a Népligeten keresztül vezetett, ahol D. László megfenyegette L. Juditot, hogy addig nem mehetnek tovább, amíg vágyaikat ki nem elégítik. Judit tiltakozott, ekkor László átkarolta és egy közeli bokros területre fektette, a két fiú együtt erőszakkal lefogta, és előbb D. László, majd M. Tibor közösült vele. Mindeközben B. Veronika rendőrért ment. Az intézkedő rendőr, *T. József* előállította a két fiatalembert.

D. László elsőrendű vádlottat négy év hat hónap szabadságvesztésre ítélte az elsőfokú bíróság erőszakos nemi közösülés és súlyos testi sértés elkövetése miatt, társát, M. Tibor másodrendű vádlottat erőszakos nemi közösülés elkövetése miatt két év börtönbüntetésre ítélte. Az ügyvel kapcsolatos további irat nem maradt fenn.

P. Sándor ügye⁷

Édesapja⁸ feljelentése szerint az 1948-as születésű *P. Sándor* 1963 februárjában 11 éves Judit nevű siketnéma húgával próbált közösülni, azonban nem sikerült neki, mert „nemi szerve nagy volt”. 1963 májusában pedig ugyanígy próbálkozott Mária nevű testvérével is. A leányok nem akartak levetkőzni, ezért megverte őket. Édesanyja 1963. augusztus 20-án azért jelentette fel, mert szerinte a fiú pénzt lopott tőle. Azt feltételezte, hogy a ruhájában eldugott pénzből vett el 300 forintot. Az édesapa nem tartózkodott otthon, munkája miatt csak hetente egyszer járt haza. A lopás ügyében a nyomozást megszüntették, mivel csak az édesanyja terhelő vallomása állt rendelkezésre.

P. Sándor tettét bevallotta. Vallomásában beszélt arról, hogy édesapja a Csőszerező Vállalatnál villanyhegesztőként dolgozott, édesanyja az Állami Szociális Otthonban konyhalányként. Négyen voltak testvérek, idősebb leánytestvére férjénél volt, már elköltözött otthonról. A Mária nevű testvérével való erőszakos közösülésről így beszélt: „Az ajtót bezártam. Ezután mondtam neki, engedje magát, közösülni akarok vele. Ő azt mondta nem, mert fél, hogy anyutól kikap. Én megmagyaráztam, hogy anyu nem fogja megtudni. Végül beleegyezett. Ő saját maga a szoknyáját felhajtotta, nadrágját lehúzta, megpróbáltam vele közösülni. Nem sikerült, nagy volt hozzá képest a hímvesszőm.” Motivációnak azt jelölte meg, hogy barátaitól hallott arról, hogy lányokkal közösültek, és mivel más lányhoz nem mert közeledni, így testvéreivel próbálkozott. Hogyan lehetne bármilyen

7 BFL XXV. 44.b

8 Született 1926-ban.

szintű beleegyezésről is beszélni ebben az esetben, amikor a szülők nincsenek otthon és az idősebb testvér bezárta az ajtót? Ráadásul a sértett még nem érte el a beleegyezési korhatárt, így minden, vele történő szexuális cselekmény erőszaknak, de legalábbis a kísérletének számít.

Az édesanya kezelhetetlen, rossz gyerekként, hazudozóként ábrázolta a fiát tanúvallomásában. Sokkal részletesebben beszélt a pénzlopási ügyről, mint a testvérei megrontásáról. Iskolai jellemzése szerint erős, cigarettázó, nyegle és durva volt P. Sándor, aki könnyen befolyásolható. Az édesapa nevelési stílusát rapszodikusként jellemezték, amikor otthon volt, megverte a fiút. Az édesapa lóversenyzett és kártyázott. A pszichológiai vizsgálat szerint értelmileg ép, érzelmileg sivár, közepes értelmi képességű fiú volt.

A pszichológiai vélemény szerint a gyermek születésekor a család Balassagyarmaton élt, ahol az édesanya moziban jegyszedő volt. Egyéves korában költöztek fel Budapestre. A környezettanulmány szerint az 1963. tavaszi dunai árvízig Rákosszentmihályon, egy családi házban éltek, azonban a ház összedőlt, így a tanácstól kaptak egy kétszobás lakást. Az egyik szobából konyhát alakítottak ki, ott aludt a fiú. Az édesapa epilepsziás volt. A gyerekek sokat voltak otthon egyedül, a siketnéma leányt, az édesapa kedvencét intézetbe adták a szülők. Sándor sokat csavargott, barátai a szomszédságból kerültek ki. A fiút Átmeneti Intézetben helyezték el, a Szél utcában, onnan megszökött, édesanyja kérésére visszament.

A bíróság P. Sándor bűnösségét megállapította kétféle erőszakos nemi közönség kísérlete és kétféle vérfertőzés kísérlete büntetésében, és javítóintézeti nevelését rendelte el. Az ítélet 1963. december 16-án lett jogerős.

Az ifjúságvédelmi felügyelő 1966. július 28-i jelentése úgy ábrázolta, hogy P. Sándor jó útra tért: „megáll a becsületes dolgozók útján”. Tette ezt némi képzavarral, hiszen költői kérdés, vajon van-e nem becsületes dolgozók útja is. Édesapja olyan munkát vállalt, hogy mindennap otthon legyen és tudjon figyelni a fiúra. A fiú a jelentés szerint szorgalmasan dolgozott munkahelyén, a Fővárosi Autóbuszvállalatnál, autóbuszkalauzként (előtte a Finommechanikai Vállalat segédmunkása volt). Szórakozni csak moziba járt, akkor is az este hatos előadásra, kilencre mindig otthon volt. Jó időben az udvaron focizott szomszédjaival, rossz időben tévét nézett. A lakásból leválasztottak számára egy külön szobát, jöllehet ezt a külön szobát, amikor a jelentés készült, a szülők éppen kiadták albérltetbe. Fizetését édesanyjának hazaadta, csak zsebpénzt tartott meg. Tanulságos, hogy a jelentésekből kilivilágló felfogás milyen külső megnyilvánulásokból és életvezetési momentumokból vont le messzemenő következtetéseket a „jó útra téréssel” kapcsolatban.

ÖSSZEGLÉS

Kutatásomhoz a *Belügyi Szemle* 1963 és 1989 közötti évfolyamait és az 1960-as évekbeli erőszakos nemi közösüléssel kapcsolatos pereket tanulmányoztam. Bár a korszak hivatalos beszédmódjában a nők egyenjogúak voltak a férfiakkal, szigorú erkölcsi elvárásokat támasztottak velük szemben, amelyek nem voltak feltétlenül azonosak a férfiakra vonatkozókkal. Igaz ez a szexualitás területére is, ahol éles határvonalat húztak az „erkölcsös” és az „erkölcstelen” nők között, meghatározták az erkölcsös ruhaviseletet, esetenként még a szoknya hosszát is. A nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetében tetten érhető az áldozathibáztatás. Az áldozatot deviánsnak vagy könnyelműnek is bélyegezhették, ennek megfelelően csoportosítva a történeteket. Az 1960-as évtized a technikai fejlődés időszaka is, ez nyomon követhető a nemierőszak-bűncselekmények esetében is, amikor a kriminalisztika új útjait alkalmazták, például vizsgálták az erőszakban fogant, majd abortusz áldozatául esett méhmagzat maradványait. A kor kriminológusai alapos tényfeltáró munkát végeztek, ez segítségül szolgál számunkra a múlt ábrázolásában.

A nemierőszak-perek kapcsán két példát mutattam be: az egyik esetben, hasonlóképp a *Belügyi Szemle*ben közölt statisztikákhoz, felületes ismeretség állt fenn a tettes és a sértett között. A két lány közül az egyik elfutott rendőri segítségért, így nem lett erőszak áldozata, de csak azon az áron, hogy barátnőjét magára hagyta. A másik esetben családon belül, ráadásul testvérek között történt a bűncselekmény. Bár a szocialista időszak hivatalos beszédmódja értékékként jelenítette meg a teljes családot a „csonka” (egyszülős, elvált) családdal szemben (Tóth – Murai, 2014), jelen eset is azt bizonyítja, hogy a teljes család, ha diszfunkcionálisan működik, katasztrófális következményekkel lehet a családtagokra, olyan traumákat szenvedhetnek el benne a gyermekek, amely az egész életükre, személyiségfejlődésükre kihat. Azért e két példát választottam, mivel az egyik eset egy olyan példát mutatott be, amely a korabeli – bár szakmai közönség számára hozzáférhető – diskurzus részévé vált. A másik eset, a családon belüli erőszaknak e formája abszolút tabusítva volt, nem jelent meg a közbeszédben. Mindkettő jó példa a korabeli nyilvánosság működésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Belügyi Szemle (1975): A nemi erkölcs elleni bűntettekről: Crime and delinquency, kivonatos közlés az 1975/1. számból. (Lapszemle) *Belügyi Szemle*, 10. szám, 126.

Belügyi Szemle (1979): Egyre több a rablással párosuló nemi erőszak: Corriera della sera, kivonatos közlés az 1978. október 31-i számból (MTI Jogi Tudósító). (Lapszemle) *Belügyi Szemle*, 7. szám, 126–127.

Czebe A. (2013): *Az erőszakos nemi deliktumok szabályozásának történeti aspektusai.* Batthyány Lajos Szakkollégium–Széchenyi István Egyetem.
<http://blszk.sze.hu/images/Dokumentumok/diskurzus/2013/2/czebe.pdf>

Csonka J. – Vavró I. (1971): Az erőszakos nemi közöszlések sértettjeinek kriminálstatisztikai vizsgálata. *Belügyi Szemle*, 12. szám, 86–90.

Dobos J. (1964): Az erőszakos nemi közöszlés bűntettének kriminológiai értékelése. *Belügyi Szemle*, 5. szám, 15–25.

Kádár K. – Moldoványi Gy. (szerk.) (1979): *Büntető Törvénykönyv.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó

Láposi L. (1989): A nemi erkölcs elleni bűncselekmények alakulása. *Belügyi Szemle*, 2. szám, 10–16.

Major Á. – Gábor I. (1981): Az erőszakos közöszlés bizonyításának orvosszakértői lehetőségei. *Belügyi Szemle*, 4. szám, 120–122.

MI BTK (1979): Miniszteri indokolás az 1978. évi IV. sz. törvényhez a Büntető Törvénykönyvről

Molnár J. (1963): A büntetett fiatalok személyiségformálása és a javítóintézet. In: **Gödöny J. (szerk.):** *Kriminológiai Tanulmányok 2.* Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, 222–272.

Nagy Á. (2013): *Harc a lakáshivatalban: politikai átalakulás és mindennapi érdekérvényesítés a fővárosban, 1945–1953.* Budapest: Korall

Olasz J. – Piros Z. (1979): Egy erőszakos nemi közösülés nyomozása. *Belügyi Szemle*, 3. szám, 107–110.

Rózsa J. (1971): Az erőszakos nemi közösülések egyes kriminalisztikai és viktimológiai tapasztalatai. *Belügyi Szemle*, 3. szám, 88–90.

Szekeres K. (1971): Nemi jellegű garázdaságokról. *Belügyi Szemle*, 4. szám, 82–86.

Tóth E. Zs. (2007): *Puszi Kádár Jánosnak*. Budapest: Napvilág

Tóth E. Zs. (2013): Boldog házasság, nyitott házasság és válás a szocialista időszakban. *Századvég*, 2. szám, 4.

Tóth E. Zs. (2014): Az esztergályos, a vasutas, a feleség, meg a szeretője. In: Ólmosi Z. – Szabó Cs. (szerk.): *Amikor fellazult tételben fogalmazódott meg a világ*. Budapest: Magyar Nemzeti Levéltár, 262–285.

Tóth E. Zs. – Murai A. (2014): *Szex és szocializmus*. Budapest, Libri

GICZI JOHANNA – GREGOR ANIKÓ

„AZ ERŐSZAKTEVŐ HIBÁJA, DE...” DIÁKOK EGY EGYETEMI NEMI ERŐSZAKRÓL

Kézirat lezárva: 2016. augusztus 17.

GICZI JOHANNA tanársegéd

ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar

E-mail: giczi@tatk.elte.hu

GREGOR ANIKÓ adjunktus

ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Absztrakt

Tanulmányunkban bemutatjuk, hogy egy konkrét, sajtónyilvánosságot kapott és jogerős bírósági ítélettel záruló egyetemi nemierőszak-esetről milyen, a nemierőszak-mítoszokat megerősítő vagy éppen azokkal szembenelő, azokat cáfoló vélekedések tárhatók fel az érintett egyetem (az ELTE – a szerk.) diákjainak narratíváiban. Összesen 40, 15 férfi és 25 női diákkal készült félig strukturált kvalitatív interjú összehasonlító és kontextusba ágyazott elemzése után amellet érvelünk, hogy az elsődlegesen megjelenő, az elkövetést elítélő attitűdök mellett megjelennek az áldozathibáztató, az elkövetést megkérdőjelező vagy éppen racionalizáló, kimagyarázó vélekedések is. S bár ezek előfordulása kevésbé jellemző a női résztvevőkre, az mind a férfiakra, mind a nőkre jellemző, hogy az eset megtörténteért való felelősséget inkább egyéni (elkövető, áldozat), vagy legfeljebb az intézményi hierarchia alsóbb fokain állók (például szervezők) szintjéig vetítik ki, az intézményen belüli és az azon kívüli társadalmi környezetben tapasztalható szexizmust ha érzékelik is, a szereplők felelősségét nem kötik össze az esettel.

KULCSSZAVAK:

nemierőszak-mítoszok, nemierőszak-kultúra, egyetem, szexizmus, gólyatábor, kvalitatív kutatás

BEVEZETÉS

2013 februárjában került nyilvánosságra a „BTK-s listázási ügy”-ként elhíresült eset, amelyben az ELTE Bölcsészettudományi Karán a hallgatói önkormányzat egyes tagjai és gólyatábori szervezők a gólyatáborba jelentkező elsőéves diákok közösségi oldaláról személyes információkat gyűjtöttek ki, azokhoz egyebek között rasszista, homofób és szexista kommenteket fűztek. 2014. augusztus 30-án szintén az ELTE egyik karának, a Tanító- és Óvóképző Kar (TÓK) gólyatáborában történt nemierőszak-eset, ahol a gólyatáborban fotósként tevékenykedő férfi követett el nemi erőszakot az egyik elsős diáklány sérelmére, az elkövető a tettét végig fotózta azzal a szándékkal, hogy később zsarolja az áldozatát. Az eset szinte azonnal megjelent a sajtóban, és nagyfokú érdeklődést váltott ki az olvasókból.¹ Röviddel ezután, pár hét elteltével került nyilvánosságra, hogy egy évvel korábban az ELTE Állam- és Jogtudományi Kar gólyatáborában is történt szexuális erőszak, amelyről a szervezők és a kari HÖK is tudott, és az áldozatot együttesen arra vették rá, hogy ne tegyen se feljelentést, se egyetemi szervnél bejelentést az esetről és a támadóról, aki az ELTE diákja volt.²

Mindezek az esetek hívták életre azt a kutatást, amely Magyarországon elsőként kísérelt meg átfogó képet adni arról, hogy az ország legnagyobb, állami fenntartású egyetemén, az ELTE-n milyen attitűdjeik vannak a diákoknak a nemek közötti egyenlőséggel, a szexizmussal, azon belül is specifikusan a nemierőszak-mítoszokkal kapcsolatban, és milyen fokú – egyetemen belüli vagy kívüli – tapasztalataik, érintettségük van a szexista és/vagy a nemi alapú erőszakos eseteket illetően. A tanulmányban a későbbiekben részletesebben is bemutatott kutatás kvalitatív ágának, a 40 mélyinterjút magában foglaló szakasz egyik elemének elemzésére kerül sor, ahol a kutatás diák résztvevői a TÓK gólyatáborában történt nemi erőszakkal kapcsolatban osztották meg a gondolataikat.

2014. szeptember 17-én, a TÓK-gólyatáborban történt nemierőszak-eset publicitása után nem sokkal adta ki az ELTE azt a közleményt, amelyben a következő részlet olvasható:

-
- 1 Az esetről például az Index adott hírt: Megerőszakoltak egy lányt az ELTE gólyatáborában. *Index*, 2014. augusztus 31. http://index.hu/belfold/2014/08/31/megeroszakolhattak_egy_lanyt_egy_golyataborban/
 - 2 Az ügyről többek között az Eduline írt: Nemi erőszak a gólyatáborban: ilyen ELTE-s gólyatábor többé nem lesz. *Eduline*, 2014. szeptember 4. http://eduline.hu/felsooktatas/2014/9/4/ELTE_fegyelmi_eljaras_golyatabor_K5JI3H

„Meggyőződésünk és tapasztalatunk, hogy az ELTE közösségének túlnyomó többsége számára természetes a nemi diszkrimináció elutasítása. A társadalomban tapasztalható hátrányok sokkal kevésbé érvényesülnek az egyetemi életben, több kutatónk és oktatónk ennek a társadalmi problémának a meghatározó szakembere és aktív közéleti személyisége. Az ő közreműködésükkel (a terület tekintélyes társadalmi szervezeteit is bevonva) olyan programokat indítunk, amelyek erősítik a nemi diszkriminációval szembeni érzékenységet, utógondozási támogatást nyújtanak a bántalmazást elszenvedetteknek, elősegítik a prevenciót.”³

A kiadott közlemény imént idézett pontja az említett átfogó vizsgálat kutatási kérdésének megfogalmazásában, valamint relevanciájának alátámasztásában is a segítségünkre volt. Egyik központi kérdésünk ugyanis az, vajon valóban igaz-e, hogy az ELTE közösségének (értve ezen a diákokat, az oktatókat és az egyéb ELTE-s, nem oktató dolgozókat) többsége egyértelműen elutasítja a nemi diszkriminációt, valamint nem vagy a többségi társadalomhoz képest kevésbé oszt olyan szexista, valamint nemierőszak-relativizáló attitűdöket és hiedelmeket, amelyek a nemek közötti társadalmi, valamint a vizsgált szervezeten, az ELTE-n belüli egyenlőtlenségeket legitimálják, igazolják és újratermelik. Mivel első lépésben nem volt alkalmunk arra, hogy az egyetem polgárainak mindhárom előbb említett csoportján belül kutatást végezzünk, ezért elsőként a diákok csoportjára fókuszáltunk, és két online kérdőíves, valamint egy 40 diák részvételével zajló kvalitatív mélyinterjú kutatásból próbáltunk a kérdésre választ kapni.

Ebben a tanulmányban ez utóbbi kutatási pillérre fókuszálunk, itt nyílt alkalmunk ugyanis arra, hogy a konkrét, gólyatábori nemi erőszakos esetekkel kapcsolatban a diákok véleményét feltárjuk. Először a kutatás témájához és speciális színteréhez (egyetem) kapcsolódó általános elméleti fogalmakat és korábbi kutatási eredményeket mutatjuk be. Ezt követően, mivel Magyarországon mind ez ideig nem történt hasonlóan átfogó kutatás a témában, röviden kitérünk a kutatási *dizájn*ra és bemutatjuk a kutatás felépítését, ezen belül is részletesebben írunk a kvalitatív interjú kutatási pillérről és azon belül is arról, hogyan beszéltek az interjúalanyok a konkrét nemierőszak-esetekről, milyen jellegű nemierőszak-mítoszok köszöntek vissza a narratívájukban, illetve milyen más attitűdelemek voltak azonosíthatók az elbeszéléseikben.

3 *Közlemény az ELTE tényfeltáró vizsgálatáról és intézkedéseiről.* Budapest: ELTE, 2014. szeptember 17., 4. o. http://www.elte.hu/file/vizsgalat_kozlemeny_20140917.pdf

ÁLTALÁNOS ELMÉLETI ALAPVETÉSEK

Az egyetem mint egyenlőtlen társadalmi nemi viszonyokkal átitatott intézmény

Jelen kutatásban az ELTE-re és annak karaira *Joan Acker* nyomán olyan hierarchikus szervezetként tekintünk, amelyet a társadalmi nemek közötti (többnyire egyenlőtlen és a nők hátrányát okozó), több szinten értelmezett viszonyok átszőnek és áthatnak (*gendered institution*) (Acker, 1990). Ahogyan arra Acker rámutat, a különféle szervezeteket és intézményeket, ezek működési rendjét, szervezeti kultúráját és uralkodó normáját nem csupán a nemek közötti, hanem más dimenzióban értelmezett (például osztály-, etnikai vagy más kisebbségi-hovatartozás-alapú) társadalmi egyenlőtlenségek is átszővik és alakítják (Acker, 2006). Ezek az egyenlőtlen viszonyok aztán visszahatnak az intézményre, rendszerint újra megerősítik a szervezeten belüli domináns vagy hegemón kultúrát, de tudatos beavatkozás révén lehetséges az ezeken való változtatás is. Az ELTE és különböző egyetemi karainak polgárai nem egy légüres térben helyezkednek el, hanem körbeveszi az intézményt és annak tagjait egy olyan több szinten értelmezhető társadalmi kontextus is, amely szintén befolyásolni képes azt, hogy milyen nézetek, normák és akár nem szándékolt gyakorlatok születnek meg vagy éppen válnak uralkodóvá a nemek közötti viszonyokat tekintve az egyetemen belül. Ennek az interakcionista megközelítésnek a következménye azonban az, hogy az intézmény, az azon belüli alintézmények (karok, intézetek, tanszékek) és a személyes szereplők képesek visszahatni erre a tágabb társadalmi kontextusra és az abban megjelenő viszonyokra. A kutatás életre hívása, a jelenség kutatására érdemes témaként való problematizálása, a gyakoriságról s megjelenési formáiról a saját közegen belül való tudni akarás már önmagában üzenetértékű a tágabb társadalmi közeg számára, és cselekvésre ösztönözheti annak különféle szereplőit is.

Acker összesen ötféle mechanizmust különít el egymástól a tekintetben, hogy a társadalmi nemi viszonyok miként, milyen formában tudnak szinte észrevétlenül összefonódni a szervezetet alakító, annak belső kultúráját befolyásoló folyamatokkal (Acker, 1990: 146).

1. *A szervezeten belüli, nemek szerint kirajzolódó határvonalak:* itt gondolhatunk a szervezeten belüli vertikális és horizontális nemi szegregáció

(vagyis az üvegplafon és az üvegfal) jelenségére⁴, a nemek szerint elkülönülő munkamegosztásra (például hogy a tanszéki vagy egyéb adminisztrátori feladatokat jellemzően nők látják el), de akár arra is, hogy a különféle intézményi szegregáció fizikailag is képes olyan terek kialakítására, ahol egyik vagy másik nem dominánsan van jelen.

2. *A nemek közötti szervezeten belüli határvonalakat megjelenítő és kifejező szimbólumok, képek, jelek*, amelyek felerősítik vagy akár pont hogy áthágják, és ezáltal teszik láthatóvá ezeket az előbb említett határvonalakat.⁵
3. *Nők és férfiak, nők és nők, férfiak és férfiak közötti interakciók*, amelyek tartalmukban és dinamikájukban is kifejezhetik a nemek közötti egyenlőtlen viszonyokat.⁶
4. *A szervezeten belüli egyének belső kognitív ismeretei és az ezekhez kapcsolódó cselekvések*, amelyek közé sorolhatjuk jelen kutatásban a különböző szexista, továbbá nemierőszak-relativizáló attitűdök osztását, az ezekkel kapcsolatos, szervezeten belül érzékelt normákat, valamint a különféle nemi alapú hátrányos megkülönböztetés és nemi alapú erőszak gyakorlatának észlelését, az ezzel kapcsolatos érintettséget.

4 Példaként említhetjük azt az egyébként nem ELTE-s sajátosságot, miszerint bizonyos karokon szinte kizárólag lányok (TÓK, Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar [BGYK]), más karokon jókora többségben fiúk (Informatikai Kar [IK]) tanulnak inkább, vagy azt, hogy a szervezeti és tudományos hierarchián felfelé haladva egyre kevesebb arányban találhatók meg nők (az ELTE-n például a kutatás ideje alatt, a 2015–2016-os tanévben a nyolcból egyik karon sem volt nő dékán, míg a 25 dékánhelyettesi pozícióból 2016 áprilisában 13-at nők töltöttek be).

5 Ezek közé sorolhatjuk például azt, amikor a 2015-ös, vagyis az erőszakos esetek napvilágra kerülését követő tanév egyetemi tanévnyitóján az egyetem történetében először, ráadásul rögtön három kar is úgy döntött, hogy női példumtartót delegál, de a belső nemi kultúrát kifejező szimbolikus példaként hozhatjuk azt is, hogy az egyetem különböző campusainak nyilvános tereiben képek, szobrok vagy éppen teremnevek formájában továbbra is többségben férfiakkal találkozhatnak a diákok, oktatók és egyéb ELTE-s dolgozók is. Ugyancsak kiemelhetjük itt a vizuális kultúra és az azon keresztül a szervezeti kultúra nemek közötti viszonyokra vonatkozó normáinak kifejezését, amely szinte szó szerint testet ölt a különféle egyetemi bulik hirdetein ábrázolt, esetenként szexualizált női alakokban, a férfiak és nők közti viszonyok megjelenítésében, az ábrázolt szerepeikben, a kari hallgatói lapokban megjelenő illusztrációkban, rajzokban, vagy éppen szexista (például „szőke nős”) viccekben.

6 A kérdőíves és az interjúk kutatásban is külön vizsgáltuk, hogy a diákok tapasztaltak-e szexista, nőket vagy férfiakat megkülönböztető, a nemek közti egyenlőtlen ségek témáját kifigurázó megszólalásokat, vizsgaszituációban vagy órán tapasztaltak-e olyan jellegű interakciókat, amelyeken keresztül a nemek közötti egyenlőtlen hatalmi viszonyok kerültek kifejezésre (például kik válaszolnak jellemzően jelentkezés nélkül kérdésekre, kik befolyásolják gyakrabban a beszélgetés irányát, vagy vágnak mások szavába, milyen típusú példával illusztrál az oktató egy-egy elméleti fogalmat, tesz-e bárki degradáló és kifejezetten nemében sértő megjegyzést valakire vagy általánosságban bármelyik nemre stb.).

5. *A szervezet működésének sajátos logikája*, amely Acker szerint a felszínen nemsemleges és egyenlő esélyeket biztosít férfiak és nők számára a szervezeten belüli létezéshez, de mélyebb elemzésnek alávetve kirajzolódik, hogy az előbb említett folyamatokkal összefonódva egy olyan komplex elegyet képez, ami a szervezet női és férfi tagjai számára eltérő módon, szinte észrevétlenül befolyásolja a szervezeten belüli létet.

Ezek a mechanizmusok egymással szorosan összekapcsolódva, a szervezeten belül egy sajátos, a hatását több szinten kifejtteni képes úgynevezett *genderrezsimit* képeznek, amin olyan belső irányító struktúrákat, szabályokat, normákat, folyamatokat, attitűdöket és hiedelmeket értünk, amely a szervezet női és férfi tagjait különböző pozíciókba és szerepekbe sorolja, és erőteljesen befolyásolja a szervezeten belüli mozgásterületet, jelenlétüket, lehetőségeiket (Acker, 1994). Ennek a szervezeti genderrezsimnek markáns része az, hogy a diákok miként érzékelik, illetve tapasztalják meg azokat a jelenségeket, amelyekben megtestesül a rezsimit alkotó szabályok és normák sokasága, valamint hogy ők milyen attitűdöket vallanak a nemek közötti egyenlőtlenségekkel és a szexizmussal kapcsolatban.

Fontos leszögeznünk, nem feltételezzük, hogy az ELTE genderrezsimje, figyelembe véve az ELTE-t alkotó nyolc kar különböző profilját, egységes lenne, sőt azt sem gondoljuk, hogy a karok egyenként teljesen homogének lennének a szervezeti nemi kultúra tekintetében, az intézmény kari autonómiája és identitásképző ereje ugyanakkor kellően fontos ahhoz, hogy ezt a kari szintet is felhasználjuk az elemzésünk során.

Az ELTE különböző karaira járó diákok véleményének vizsgálata hiánypótló, hiszen az eddigi egyetlen, *Joó Mária* tollából született, az ELTE-n belüli genderrezsimit és az intézményes patriarchátus egy szeletét bemutató beszámoló kizárólag a Bölcsészettudományi Karra fókuszált, és az is a diákokhoz képest privilegizáltabb, oktatói perspektívából született (Joó, 2013). Más hazai felsőoktatási intézményben zajló, az ott átélt szexista megnyilvánulásokat, egyéb, társadalmi nemekkel átítatott (*gendered*) tapasztalatokat célzó kutatás pedig vagy lányokra koncentrált fiú diákok által dominált közegben (Szekeres et al., 2013), esetleg nem reprezentatív és önkiválasztós mintán tárta fel a diákok szexista attitűdjét (Szabó, 2008), vagy pedig általánosságban vizsgálta a hazai egyetemeken és főiskolákon belül a nemek közötti egyenlőtlenségeket (Fényes, 2010).

Ahhoz, hogy egy intézményen vagy szervezeten belül előforduló nemi alapú erőszakos eseteket, az ezek létrejöttéhez asszisztáló attitűdöket, viszonyokat elemzésünkben feltárhassuk, célszerű bevezetni *Hearn és Parkin* nyomán a szexualizált

szervezet (*sexualed organization*) fogalmát (Hearn – Parkin, 2001: 15–16). A szerzőpáros a már idézett Ackerhez hasonlóan több olyan mechanizmust is felsorol, amelynek révén egy szervezetet a szexualitásra vonatkozó normák, ideológiák, szabályok áthatnak és befolyásolni képesek a szervezet szereplőinek attitűdjét és viselkedését. Példaként említhetjük azokat a szabályozásokat, amelyek egyes intézményekben szigorúan tiltják vagy etikátlannak minősítik oktató és diák közötti szexuális kapcsolat létesítését, de idetartozik az is, ha a szervezet tagjai közötti bármilyen szexuális zaklatás, erőszak vagy más jellegű, a másik fél számára kellemetlen vagy zavaró szexuális visszaélés szankcionálására kerül sor. Lehetséges ugyanakkor, hogy szankciók, szabályok hiányában pont hogy teret nyerhetnek az ilyen jellegű viselkedések. A szexualizált játékok, képi megjelenítések, szimbólumok bevett elemei lehetnek a közösségépítésnek, és ezáltal az ott megjelenő nemek közötti viszonyok beépülhetnek a hétköznapi normákba. Ez pedig ismételtelen az intézményen belüli hatalmi egyenlőtlenségekkel, azok lebontásával vagy éppen felerősítésével áll kapcsolatban. Ilyen említett szabályozás sem a vizsgálatba bevont esetek előtt nem volt, sem azóta nincs az ELTE-n.

Szexizmusok a társadalomban, szexizmusok az egyetemen

Ahogy azt Szabó Mónika megfogalmazza: „legtágabb értelemben véve szexizmus alatt azokat a hierarchia-növelő legitimizáló mítoszokat értjük, amelyek intellektuális és morális igazolását adják a nemek különbözőségének és egyenlőtlenségének” (Szabó, 2008: 16). Ebbe a tág definícióba tartoznak bele alcsoportként a nemierőszak-mítoszok vagy nemierőszak-sztereotípiák is. Ebben a tekintetben e mítoszok és sztereotípiák a nemi erőszakkal, annak körülményeivel, az áldozattal és az elkövetővel szembeni előítéletek és hamis hiedelmek, amelyek kifejezetten az áldozattal szemben ellenségesek (Burt, 1980: 217). A szexista szervezeti kultúra, valamint a szervezetet körbevevő szexista társadalmi környezet és a nemek közötti egyenlőtlenségen alapuló társadalmi rend táptalajává szolgál az úgynevezett nemierőszak-kultúrának (*rape culture*) és a nemi erőszakkal kapcsolatos hiedelmek virágzásának. Nemierőszak-kultúrának mindazokat a normákat, domináns vélekedéseket és társadalmi gyakorlatokat nevezzük, amelyek eroticizálják a férfiaknak mint csoportnak a dominanciáját, nem látnak kivétlivalót a nők szexuális tárgyiasításában és/vagy kizsákmányolásában, elfogadhatóvá, kimagyarázhatóvá teszik a szexuális erőszakos eseteket, felmentik az elkövetőt vagy hibáztatják az áldozatot, megkérdőjelezzik utóbbi szavahihetőségét (Herman, 1984; Brownmil-

ler, 1975). A nemi erőszakkal kapcsolatos hiedelmek egyszerűen okai és következményei is egy olyan társas berendezkedésnek, amelyben a nemi erőszak kultúrája jelen van.

Kutatás bizonyítja, hogy a nemi erőszakos eseteket relativizáló, áldozathibáztató, úgynevezett nemierőszak-mítoszok (Burt, 1980) elfogadása, valamint a szexista attitűdökkel való egyetértés kéz a kézben járnak (Aosved – Long, 2006). Ráadásul a kutatásokból azt is tudjuk, hogy mind a jóindulatú, mind az ellenséges szexizmus (Glick – Fiske, 1997) is megerősíti a nemierőszak-mítoszok elfogadását (Viki – Abrams, 2002; Abrams et al., 2003). A nemierőszak-mítoszok tehát úgy járulnak hozzá a nemek közötti egyenlőtlen társadalmi viszonyok fenntartásához, hogy egyrészt elfedik, másrészt viszont igazolják a nők elleni, férfiak által kifejtett szexuális agressziót (Lonsway – Fitzgerald, 1994: 134).

Roxana Ng nyomán, aki egyéni, valamint rendszerszintű megközelítést különít el egymástól az egyetemen belüli szexizmus vizsgálatában és orvoslásában (Ng, 1993: 44), mi is ezt a komplex megközelítést követjük. Bár az interjúkutatásban a részt vevő diákok egy konkrét esetről mondták el ugyan az egyéni véleményüket, ezeket az attitűdöket nem célszerű csupán egyéni attribútumként kezelni, hiszen egy tágabb intézményi és társadalmi közegbe ágyazódnak, onnan kapnak megerősítést, ritkább esetben cáfolatot is. Hasonló következtetésre jutottak *Armstrong és munkatársai*, akik egy amerikai egyetem bulikkal tarkított kollégiumában vizsgálták a szexuális erőszakos esetek kialakulását. Eredményeik szerint az esetek előfordulását jól előrevetítik az egyéni, az intézményes és más interakciós szinten működő folyamatok. Tanulmányuk szerint az egyéni szintű pszichológiai és a nemierőszak-kultúra felelősségét firtató tágabb kontextus mellett egy harmadik megközelítést is érdemes figyelembe venni, ami egyetemi összefüggésben kifejezetten magas kockázatot magában hordozó, speciális alkalmak (például bulik, de idesorolhatók az ottalvós táborok, gólyatáborok is) szexuálisan veszélyes jellegére hívja fel a figyelmet (Armstrong et al., 2006: 484–485).

Nemierőszak-mítoszok és -sztereotípiák

A nemi erőszakkal kapcsolatos sztereotípiák vizsgálatának alapja az Illinois Rape Myth Acceptance Scale (IRMAS), amely alapján a nemi erőszakkal kapcsolatos mítoszokat és hiedelmeket négy nagyobb csoportba lehet bontani (Payne et al., 1999) (1. számú táblázat).

1. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A nemierőszak-mítoszok típusai

1. Magának kereste és köszönheti, ami vele történt	Klasszikus áldozathibáztató, illetve felelősségátruházó attitűdök, amelyek szerint az áldozat potenciális ittassága, kihívónak vélt öltözködése, felelőtlennek vagy kacérkodónak tartott viselkedése nagymértékben hozzájárul az áldozattá válásához.
2. Az elkövető nem úgy gondolta	A nemi erőszak elkövetőjének viselkedését felmentő, az erőszakot ekképpen relativizáló, illetve kimagyarázó attitűdök, mint például a férfi nem képes kontrollálni az erős szexuális vágyát, akár azért sem, mert ittas, vagy más szer befolyása alatt áll. Ez a keret egyértelműen a szexualitás és nem a hatalmi visszaélés mezsgyéjére helyezi a nemi erőszakot.
3. Nem is volt igazából erőszak	A nemi erőszakot relativizáló különféle hiedelmek tartoznak ide, amelyek nem direkt módon kérdőjelezik meg az áldozat szavahihetőségét, hanem az eset körülményeiben keresnek olyan elemeket, amelyekkel semmissé tehetik az áldozat állítását. Ilyen relativizálás például, hogy ha az áldozat nem fejt ki fizikai ellenállást, ha ennek következtében nincsenek külsérelmi nyomok rajta, vagy ha nem állt fegyverrel való fenyegetettség alatt, nem beszélhetünk erőszakról.
4. Az áldozat hazudott az erőszakról	Ezek a hiedelmek már direkt módon vonják kétségbe az áldozat szavait azáltal, hogy azt állítják vagy implikálják, hogy az áldozat szándékosan hazudott az erőszakról, ami így tehát egyáltalán nem történt meg. Például a lány megbánta a szexet, mert megcsalta vele a barátját, ezért erőszakot hazudott; az érzelmileg labilisabb lányok állíthatják, hogy erőszak történt velük. A nemi erőszak tehát egyfajta fegyver a nők kezében, amivel bármikor visszaélhetnek az ártatlan férfiakkal szemben.

Forrás: Payne et al., 1999

Ezek a mítoszok már önmagukban is hozzájárulnak a nemek közötti egyenlőtlen viszonyok fenntartásához, *Pascoe és Hollander* nyomán azonban kiegészíthetjük mindezt az attitűdök egy speciális csoportjával, amelyet jellemzően a nemi erő-

szakot és annak elkövetőjét elítélő férfiak fogalmazzák meg, akik a maguk, nemi erőszakot el nem követő, azt elítélő, „igazi” maszkulinitásuk domináns, hegemón (Connell, 1987) pozícióját erősítik meg a magán uralkodni (sic!) képtelen, nők kárára nemi erőszakot elkövető férfiak maszkulinitásával szemben, attól jókora távolságot tartva. Ezzel viszont ugyanazt a hierarchikus nemi rendet tartják fenn, amely rangsorba szervezi a különféle maszkulinitásokat és femininitásokat. A nemi erőszakot egyének devianciájához kötő megközelítés ugyanis a háttérbe szorítja a nemierőszak-kultúra problematizálását, ezzel viszont pont a nemi erőszak témája, annak ilyen formában való tárgyalása hat a nemierőszak-kultúrára mobilizáló hatással (*mobilizing rape*) (Pascoe – Hollander, 2015).

Mindezeket a hiedelmeket egy olyan kognitív észlelési torzítás veszi körbe és szolgálja ki, amelyre a szociálpszichológiai szakirodalom az igazságos világ illúziójába vetett hitként hivatkozik (Smith – Mackie, 2001: 286). E szerint ha valaki elkerüli azokat a helyzeteket, viselkedéseket, amelyet az áldozat nem, elkerülheti az áldozattá válást is, ergo maga az áldozat, mivel ugyanezt nem tette meg, megérdemelte, hogy áldozattá vált. Megkonstruálódik tehát egy látszólag fix és egyértelmű körvonalakkal bíró, a valóságban azonban relatív és tetszés szerint változtatható, normatív tartalmú áldozati viselkedés. A séma része az a személy is, aki ettől eltér, és mivel a karakter sajátja a relativizálás, az eltérés könnyen megtörténhet, s ezáltal a sértett áldozatisága könnyen megkérdőjelezhetővé válik.⁷

A KUTATÁS CÉLJA ÉS FELÉPÍTÉSE

A kutatást – amelynek elsődleges célja az ELTE intézményi szexizmusának feltérképezése és (egy esetleges) áldozattá válás esetén az intézményrendszer hatékonyságának vizsgálata volt – az Eötvös Loránd Tudományegyetem Rektori Tanácsának megbízásából az ELTE TÁTK kutatócsoportja végezte. Kutatócsoportunk⁸ 2015 őszén kezdte el működését. A csoport összeállításánál külön súllyal esett latba, hogy interdiszciplináris kutatás lévén többféle releváns tudományterület,

7 Kutatásunkhoz szorosan kapcsolódik az az elemzés, amelyben Zabolai Margit a TÓK gólyatáborában történt nemierőszak-esetről szóló sajtóhíradásokhoz érkező olvasói kommentárokat dolgozta fel, s amelyből kiderül, hogy az IRMAS előbb bemutatott négy típusát jelképező, valamint az elkövető felelősségét firtató vélekedések mellett a kommentelők a humor és a gúny eszköztárának felhasználásával is bagatellizálták a történeteket (Zabolai, 2015).

8 Tagjai: Giczi Johanna (TÁTK), Gregor Anikó (TÁTK), Kovács Mónika (PPK), Ligeti Anna Sára (TÁTK), Simon Dávid (TÁTK), Szabó Mónika (PPK), Zabolai Margit Eszter (BTK).

valamint az ELTE szervezeti struktúrájában különböző pozíciókban elhelyezkedő, az egyetemhez különböző módon kötődő tagok alkossák a kutatócsoportot, hogy vertikumában és hierarchiájában is minél szélesebb nézőpontból tekintsünk rá a kutatási témára és annak konkrét közegére. Ennek következtében diák, alumna, tanársegéd, adjunktus és docens is volt a tagok között.

A kutatásnak a jelen tanulmány alapjául szolgáló pillére kvalitatív módszerre épült, amelynek során félig strukturált interjúk készültek az ELTE minden karának diákjaira kiterjedően. A kutatás második – nemek és egyetemi karok reprezentatív kérdőíves adatfelvételekre épülő – szakasza időben eltolva, 2016. január és április között zajlott két további ciklusban.⁹

Pszichológiai, valamint társadalomtudományi képzettséggel bíró, kvalitatív interjúkészítési tapasztalattal már felvértezett, de a kutatás speciális témája miatt külön tréningen¹⁰ is felkészített MA- és PhD-diák interjúereket¹¹ segítségével 2015. december 15. és 2016. január 31. között összesen 40 félig strukturált mélyinterjú készült el az interjúra egy felhívás alapján önként jelentkező, a kutatás ideje alatt az ELTE-n tanuló, alap-, mester- és PhD-képzésben részt vevő, aktív hallgatói jogviszonyú diákokkal, karonként öt fővel, fiúkkal (15 fő) és lányokkal (25 fő) egyaránt. Az alanyok számára az interjú előtt csak a tág téma volt ismert („egyetemen belüli nemek közötti egyenlőségi viszonyok”), és az online jelentkezési lapon külön is rákérdeztünk arra, miért jelentkezik résztvevőnek, hogy a téma iránt érdeklődő alanyokat választhassunk ki, akik szívesen beszélnek róla. Az alanyok fejenként egy háromezer forintos könyvutalványt kaptak a részvételért. Az elkészült interjúk 60–90 perc hosszúságúak voltak. Az interjúalanyok kiválasztásakor minden kar esetében arra törekedtünk, hogy a mintába került egyének nemi aránya tükrözze az adott kar nemi arányait. A karok és nemek szerinti megoszlást a 2. számú táblázat tartalmazza.

9 A kutatás második pillérét egy 2016. február 22.–március 15. között az ELTE diákjai körében vett, valószínűségi mintán lekérdezett, a különféle típusú szexizmussal, nemierőszak-mítoszokkal, a szexista hiedelmekhez kapcsolódó normákkal kapcsolatos attitűdöket mérő webkérdőív jelentette. A kutatás harmadik pillérét pedig egy második, 2016. május 10–29. között szintén az ELTE diákjai körében vett, valószínűségi mintán lekérdezett (a két webkérdőív mintája más-más diákokat tartalmazott, nincs köztük átfedés), az egyetemen belül tapasztalt hallgatói, oktatói, egyéb ELTE-s dolgozói részről érzékelt, különböző típusú szexista viselkedések tapasztalatával, valamint különféle erőszakiránítottsággal kapcsolatos kérdéseket tartalmazó webkérdőív jelentette. Előbbit 1465, utóbbit 872 fő töltötte ki.

10 A tréninget a NANE Egyesület kollégái tartották.

11 Név szerint: Balázs Petra, Balla Lilla, Galovics Gergely, Kelemen Zsófia, Losonczy Ágnes, Nyúl Boglárka, Schuller Csaba, Szakonyi Márton.

2. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: Az interjúalanyok összetétele kar és nem szerint

Kar	Az interjúalany neme	
	Fiú	Lány
Állami- és Jogtudományi Kar (ÁJK)	2 interjú	3 interjú
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Kar (BGGYK)	1 interjú	4 interjú
Bölcseztudományi Kar (BTK)	2 interjú	4 interjú
Informatikai Kar (IK)	3 interjú	2 interjú
Pedagógiai és Pszichológiai Kar (PPK)	2 interjú	3 interjú
Tanító- és Óvóképző Kar (TÓK)	-	4 interjú
Társadalomtudományi Kar (TÁTK)	2 interjú	3 interjú
Természettudomány Kar (TTK)	3 interjú	2 interjú

Az interjúk vezérfonala

A kvalitatív kutatás fő célja volt, hogy mélyebb megértését adja az egyetem intézményi keretein belül meglévő nyílt vagy indirekt szexizmus létezésének, vizsgálva annak geneziséjét, megnyilvánulási formáit és lehetséges következményeit. A kutatás során elsődleges célunk volt az „intézményi klíma” feltérképezése. Ezen olyan, a szexizmussal kapcsolatos percepciók, attitűdök és elvárások összességét értjük, amelyek egyértelműen meghatározzák az intézményt és annak tagjait. A nemek közötti egyenlőtlenség intézményen belüli megnyilvánulásának okain túl, a kutatás során arra is kerestük a választ, hogy mennyire elterjedt és elfogadott az egyetemen belüli szexizmus, milyen manifeszt és latens megnyilvánulásai vannak a nemek közötti egyenlőtlenségnek, és milyen következményei lehetnek a differenciatételnek, jelen van-e az intézményi szférában a szexista mikroagresszió, és végül, mennyire jellemző a nemi sztereotípiák beágyazottsága az intézményi szférában. A kutatás lehetőséget nyújtott arra, hogy a diákok „szemüvegén keresztül” vizsgáljuk meg az egyetemi szexizmus okait, elterjedtségét, a TÓK-os gólyatáborban elkövetett erőszak kapcsán feltárjuk az áldozattá válással kapcsolatos véleményeket, illetve a hasonló esetek elkerülésére vagy az azok intézményi kezelésére tett javaslatokat.

Az interjúk felépítése és témakörei minden megkérdezett esetében azonosak voltak, mivel a kutatás célja az intézményi szexizmussal és a gólyatáborban elkövetett erőszakkal kapcsolatos kérdések alapján kirajzolódó szempontok és

vélemények megismerése volt. Az interjúk vezérfonala öt nagy blokkra épült.¹² Tematikáját tekintve a kvalitatív és a kvantitatív kutatási pillér között számos átfedéssel dolgoztunk. Az alkalmazott módszernek megfelelően mind a kérdőíves, mind az interjú vizsgálatban más-más részterületre fókuszáltunk, így biztosítva a téma sokrétű módszertani és koncepcionális megközelítését. Elsőként minden interjúalany esetében az egyetemre való beilleszkedés és a magánszféra – az esetleges szexista háttér és befolyás – körülményeivel foglalkoztunk, ezt követően fókuszáltan az intézményen belüli szexizmusra kérdeztünk rá. Külön blokkban vizsgáltuk az intézményen belüli struktúra két meghatározó csoportját, elsőként a csoporttársak, a diákok, majd az intézményi dolgozók és a tanárok attitűdjére kérdeztünk rá. Ezt követően a gólyatáborról mint intézményről, különösen a TÓK-os gólyatáborban elkövetett erőszak kapcsán az áldozattá válás lehetséges okairól, az intézmény felelősségének megítéléséről, és az elvárt intézményi reakciókról kérdeztük az interjúalanyokat.

A gólyatáborban elkövetett erőszakkal kapcsolatos vélemények

A TÓK-os és az ÁJK-s gólyatáborban elkövetett nemi erőszakkal kapcsolatos vélemények elemzésének alapjául az interjúk hangfelvételei, illetve azok szó szerinti átiratai szolgáltak. Az elkészült összesen 40 interjúból, a vezérfonal logikáját követő, strukturált összefoglaló segítségével nyílt lehetőség a csoportszintű (*vertikális*) és a célcsoportokat összevető (*horizontális*) elemzések elkészítésére. A téma és az anyag specialitása miatt a gólyatáborban elkövetett nemierőszak-narratívák megragadásakor horizontális elemzést alkalmazunk.

Fontos felhívunk rá a figyelmet, hogy nem sokkal az interjúk elkészítése előtt, 2015 novemberében volt sajtóhír, hogy a bíróság másodfokon kilenc év börtönbüntetésre ítélte el a TÓK-os gólyatábori erőszakolót, súlyosbítva az elsőfokú

12 Az interjúkérdéseket és az interjúk vezérfonalát két szakértői kerekasztal-beszélgetés után véglegesítettük. A szakértői fórumokra meghívtuk a hazai és a nemzetközi genderkutatás élvonalában lévő tapasztalt kutatókat, oktatókat, pszichológusokat, nyelvészeket, szociológusokat és jogtudósokat, de véleményezésre kértük fel a NANE és a Patent jogvédő szervezetek szakértőit, valamint a kvalitatív és kvantitatív módszertanban egyaránt jártas módszertani szakembereket is. A kerekasztalokon társadalomtudományi szakokra járó és kutatásmódszertanban jártas ELTE-s diákok is képviseltették magukat. 2015. december 14-én az ELTE TÁTK Tudományos Bizottsága a kutatócsoport főkoordinátora által kért állásfoglalásában úgy találta, hogy a kutatás a vonatkozó kutatásaitikai normák betartásával zajlik, és támogatja a kutatás lebonyolítását.

bírói döntést. Az alanyok tehát egy olyan esetről nyilatkoztak, amelyet élénk médiafigyelem kísért, és a bírósági döntés következtében az interjúalanyok számára – elvileg – sokkal nehezebb volt ahhoz a kimagyarázáshoz, nemierőszak-mítosz típushoz akarva-akaratlanul nyúlniuk, ami arra utalt volna, hogy az elkövető nem is erőszakolta meg az áldozatát.

Az interjúkból kapott válaszokat karonkénti összehasonlító táblázatok segítségével alapvetően a férfi és a női interjúalanyok véleményének szétválasztásával kezeljük. Az interjúalanyok véleménye semmiképpen nem reprezentálja egy-egy kar diákságának vélekedését, ilyen jellegű következtetések levonására a kvalitatív kutatás nem alkalmas. Maga a módszer erősen befolyásolja a kutatás külső érvényességét, így a kapott eredmények semmilyen formában nem általánosíthatók. Az interjúalanyok anonimitásának megőrzése érdekében álneveket használtunk. Az így anonimizált, az interjúalany álnevének kezdőbetűjével jelölt részletek alatt az alany neve mellett a kart is feltüntettük. A kutatás többi pillére, valamint az interjúk más szakaszainak elemzése alapján azt mondhatjuk, hogy az egyetemen belüli szervezeti kultúra kari tagolódásokra épül, így egy-egy kar genderrezsimjébe ágyazódnak bele az idézett vélemények. Elemzésünkben elsőként a *diszkurzív keret és diszkurzív tér* felől közelítve, alapvetően nyelvészeti szempontból vizsgáljuk a férfi interjúalanyok véleményét, majd hasonló logika szerint haladva a nőkéét is. Az elemzés során rámutatunk arra, hogy mennyire jellemzik a megkérdezett interjúalanyok gondolkodását a nemierőszak-mítoszok, és valójában kitartanak felelősnek egy ilyen eset kapcsán. Elemzésünket a férfi és női interjúalanyok véleményének összevetésével zárjuk.

A gólyatábor intézménye a hivatalos egyetemi diskurzusban

A hivatalos kommunikáció szerint¹³ a gólyatábor egyfajta beavatási rítus az egyetemi életbe, célja, hogy a tanulmányi szempontból eddig más közegben szocia-

13 Mivel az ELTE honlapján nem érhető el intézményi definíció a gólyatáborról, ezért a Szegedi Tudományegyetem fogalom meghatározására támaszkodunk: „A gólyatáborok többnapos rendezvénysorozatok, ahol a beavatásra váró hallgatók játékos feladatok kereteiben ismerkedhetnek meg felsőéves szaktársaikkal, csoporttársaikkal, valamint oktatóikkal. A táborozás lényege, hogy a diákok beletanuljanak a felsőoktatási intézmény életébe: megízleljék az egyetemi polgárság velejáróit. Belepillanthatnak abba a – kezdetben ijesztően bonyolult – rendszerbe, mely segítségükre lesz a kurzusfelvételek során (ETR), illetve amin keresztül egyéb hallgatói ügyeiket intézhetik. Bemutatkoznak a karok hallgatói önkormányzatai is, melyek feladata, hogy diáktársaikat elnavigálják a szociális és tanulmányi ügyek útvesztőiben.” <https://www.u-szeged.hu/elso-lepeseim/golyatabor/kari-golyataborok?objectParentFolderId=1348>

lizálódott diákokat felkészítse az egyetemi életre, egyben megkönnyítse beilleszkedésüket egy teljesen más típusú intézménybe, mint amiben eddig járatosak voltak. Mindezt úgy kívánja elérni, hogy az egyetemre felvettek ennek a beavatási rítusnak köszönhetően már a tanulmányaik megkezdése előtt olyan kapcsolati tőkére tegyenek szert, amely logisztikai és affektív szempontból is gördülékenyebbé teheti a beilleszkedésüket az új környezetbe. Ebből a kontextusból nézve mind a nyilvánosság, mind az egyetemi polgárság számára hatványozottan „nagyot üt”, ha napvilágra kerül, hogy a többnapos rendezvénysorozat ideje alatt valamilyen bűncselekmény történt.

A TÓK-os gólyatáborban elkövetett nemi erőszak megítélése az ELTE-n tanuló férfi interjúalanyok körében

A gólyatáborban elkövetett nemi erőszak megítélésének diszkurzív keretét első sorban a sajtóban megjelent cikkek és riportok leírásai adják. A kutatás során megkérdezett ELTE-s férfi hallgatók mindegyike a médiából értesült az esetről. A kognitív tudatosság szintje tehát egységes volt a férfi interjúalanyok esetében, a diszkurzív keret így homogénnek tekinthető. Bizonyos interjúalanyoknál ugyanakkor az elemzés szempontjából differenciáló tényezőként jelenhetnek meg az esettel kapcsolatos személyes percepciók, ugyanis a sajtóban lehozott hírek nyomán néhány férfi interjúalany a barátaitól és a csoporttársaitól is kapott információt az esetről.

Hívószavak

Mivel több hasonló történet került napvilágra egy időben, a TÓK-os gólyatáborban elkövetett nemi erőszakot annak nyelvi szempontú hívószavaival, így az eset konnotációjaként a „gólyatábor”, a „fotós” és a „fényképkészítős” kifejezésekkel azonosították a férfi interjúalanyok. A három hívószó közül a gólyatábor volt a leggyakoribb, két kivétellel valamennyi férfi interjúalany a történet azonosítójaként használta. Kognitív szinten tehát az interjúalanyok fejében a nemi erőszak konnotációja összefonódott a gólyatáboréval.

A kutatás során a férfi résztvevők röviden összefoglalták, hogy mit tudnak az esetről. A férfi interjúalanyok egy része csak a hívószó szintjén azonosította a kér-

dést. Amennyiben kifejtették az esetet is, a férfi alanyok beszámolóí jellemzően rövid mondatokból álltak, elsősorban a cselekményre koncentráltak, az elbeszélte történetek nem voltak részletgazdagok, és meglehetősen kevés emocionális elemet tartalmaztak.

Diszkurzív tér

Az elbeszélte történetek alapján a megkérdezett férfi interjúalanyok válaszaiban a diszkurzív tér közelítőleg homogén. Az interjúalanyok mindegyike rámutatott arra, hogy ami történt, az elsősorban szomorú és sokkoló, de a férfi alanyok szinte mindegyike azonnal ellenpontozta a diszkurzív teret meghatározó állítását. Az esetek többségében elhangzik, hogy szomorú történet, elítéli, ami történt, de szinte minden interjú esetében hallható, hogy azonnal kontráz valamivel az interjúalany. A vélekedések jellemzően nyolc csoportba sorolhatók, amelyek között a különféle nemierőszak-mítoszok említése van többségben. A véleménystruktúrák csoportjai a következők:

- 1) legitimáció;
- 2) normalizáció;
- 3) áldozathibáztatás;
- 4) tagadás, nem történt erőszak;
- 5) felelősök keresése, a HÖK hibáztatása;
- 6) médiaszenzáció, csak a média fújta fel;
- 7) közömbösség;
- 8) intézményi következmények.¹⁴

A 3. számú táblázatban karonként mutatjuk be a férfi interjúalanyoknak a TÓK-os gólyatáborban elkövetett erőszakkal kapcsolatos legjellemzőbb megfogalmazásait, szavait. A táblázat csak azokat a véleményeket mutatja, ahol a „szomorú” és „sokkoló” axiómák *mellett* más vélekedések is megjelennek a történetekkel kapcsolatban. A táblázatban a diszkurzív keretet adó pozitív vélemények csak ott jelennek meg, ahol nincs mellettük egyéb vélekedés. A Tanító- és Óvóképző Karon – éppen ott, ahol az eset történt – nem volt férfi interjúalanyunk.

14 A következményeken itt elsősorban az egyetem reakcióját értjük, azt hogy milyen kommunikációs stratégiával, milyen reakcióidővel és milyen hatékonyan sikerült intézményi szinten kezelnie a történeteket.

**3. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A férfi interjúalanyok véleménye a gólyatáborban
elkövetett erőszakról (összefoglaló táblázat)**

Egyetemi kar	1. alany	2. alany	3. alany
Állam- és Jogtudományi	normalizáció, alkohol	nem történt erőszak, alkohol	
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai	felfújta a média		
Bölcsészettudományi	legitimáció, alkohol	normalizáció	
Informatikai	legitimáció, normalizáció, HÖK hibáztatása	normalizáció	bűncselekmény történt
Pedagógiai és Pszichológiai	áldozathibáztatás	következmények	
Tanító- és Óvóképző			
Társadalomtudományi	közömbösség	sokkolók a történetek	
Természettudományi	áldozathibáztatás	nem történt erőszak, alkohol	normalizáció, legitimáció

Ahogy a táblázatból kiderül, a megkérdezett férfi interjúalanyok közül ketten érveltek *kizárólagosan* az eset negatív mivolta mellett, egyikük nem lépett tovább az affektív szinttől, és az interjúban a történetek sokkoló hatását hangsúlyozta (TÁTK, 2. interjúalany), a másik alany azonban egyedülként a megkérdezettek közül kimondta, hogy bűncselekmény történt (IK, 3. interjúalany).

Normalizáció és legitimáció

A nemierőszak-kultúra egyik jellemzője a *normalizáció*, vagyis egy társadalom kultúrájának a nemi erőszakhoz kötődő azon aspektusa, amelyben az uralkodó attitűdök és a gyakorlat normalizálja és ezáltal elfogadhatóvá teszi a nemi erő-

szakot. A TÓK-os gólyatáborban történetekre reagálva a megkérdezett férfi interjúalanyok többsége jellemzően normalizálja, tehát megbocsátja vagy tolerálja az erőszakot, sőt az alkoholfogyasztás miatt egyben legitimálja is az esetet. A legtöbb érvelésben megjelenik az alkoholfogyasztás, amit a megkérdezett interjúalanyok egyrészt katalizátorként értékelnek: oldja a hangulatot, felszabadít a gátlások alól, könnyebben megtörténhet bármi – logikai lánc alapján érvelve, másrészt normalizálnak: alkohol nélkül nincs „buli”.

„...ez egy elég szomorú történet. Tehát ez... Az az igazság, hogy ez minden helyen előfordult, ahol egyrészt alkohol kerül a témába, másrészt ahol sok ember van.”
(M., ÁJK, fiú)

„Volt néhány srác, akik eleve ezzel az elgondolással jöttek le a gólyatáborba, hogy itt egy nagyon felszabadult, mindenki mindenkivel lefekszik típusú légkör lesz.”
(L., BTK, fiú)

Ezekben a vélekedésekben jól tetten érhető az a megközelítés, amiről korábban *Armstrong és munkatársai* nyomán beszéltünk, ahogyan a gólyatábor egyike lesz azoknak a speciális közegeknek, ahol szexuális erőszak megtörténhet (Armstrong et al., 2006). Az egyik interjúalany az eset tragikusságának tompítása, banalizálása, illetve a gólyatábor mint intézmény védelme érdekében a következő, ambivalens gondolatot nyilatkozta: egyik részről általános, másik részről pont hogy egyedi és ritka esetnek láttatja a gólyatábori erőszakot.

„...szerintem azért, ha el is fogadjuk, hogy ez tényleg sokszor megtörténik, vagy hogy ez nem egyedülálló eset volt, szerintem azért az is fontos, hogy ez nem minden gólyatábornak a velejárója.” (N., BTK, fiú)

Áldozathibáztatás

A nemi erőszak kultúrájában gyakori viselkedési formák közül az áldozathibáztatás két interjúban is megjelenik, itt most az egyikből idézünk.

„Mondjuk a lánynak annyi volt az izéja, hogy nem kellett volna oda egyedül ki-mászkálnia, de hát... Szóval, én se mennék sötétben a puszta közepén, ez nemtől független talán.” (K., TTK, fiú)

A fenti idézet szerint egyértelmű, hogy az áldozat követte el a hibát, hogy egyedül járkált egy kietlen területen, ezáltal kiteve magát egy lehetséges támadásnak. Az igazságos világ illúziójába vetett hit is szépen kirajzolódik az idézetből, amikor a férfi alany arra utal, hogy ő biztosan nem mászkálna egyedül úgy, ahogyan az áldozat, ezzel saját magát nyugtatja meg arról, hogy az áldozattal ellentétben képes lenne elkerülni az áldozattá válást, és ezzel emeli saját magát egyúttal az áldozat fölé.

Tagadás, nem történt erőszak

A nemierőszak-mítoszok közül a tagadás, vagyis a „nem történt erőszak” ugyancsak két interjúalany nyilatkozatában jelenik meg. Az első idézetben újra megjelenik a gólyatábori alkoholfogyasztás normalizációja, ami alapot szolgáltat aztán arra, hogy kétségbe lehessen vonni az áldozat szavát. Ezekben a narratívákban nemcsak az áldozat szavahihetősége kérdőjeleződik meg, hanem az elkövető válik áldozattá, azaz a férfira veszélyes nő archetípusa is megidéződik.

„...mert ugye itt nyilván az, hogy mindenki bepiál, akkor ott azért nehéz, vagy lehet, hogy utólag mondjuk úgy ítéli meg valaki, hogy mondjuk neki ahhoz nem lett volna alaptól kedve, amit csináltak, és mondjuk lehet, hogy piásan meg minden mindegy neki, tehát nem tudom.” (R., ÁJK, fiú)

„Mert, én most nem akarok senkire rosszat mondani, megnézzük mindkét oldalát. Simán lehet az, hogy a lány be volt nyomva, azt mondta, legyen, másnap megbánta, és kitalálta az egészet. Ki tudja bebizonyítani, hogy nem? Hiába mondja szerencsétlen csóka, hogy nem. Akkor is.” (O., TTK, fiú)

A „szerencsétlen csóka” kifejezés egyúttal arra a maszkulinitáskonstrukcióra is utal, amelyben az elkövetéssel vádolt férfi az, aki nem tud megfelelni a normatív maszkulitásnak, hiszen nem tudta magát megvédeni a vádló nővel szemben, nem tudta kiszűrni, hogy egy rá veszélyes nővel van dolga, és besétált a csapdába. A férfi alany ezzel saját maszkulinitását emeli az interjúban megjelenített „szerencsétlen csóka” fölé (Armstrong et al., 2006). Ez a fajta normatív maszkulinitástagadás egy másik férfi alany narratívájában még erőteljesebben jelenik meg, mindez ráadásul egy a nőekkel jóindulatú szexista keretben:

„Tehát, hogy számomra az az ember, aki idáig eljut, az azonnal antiférfívá válik, tehát hogy meggyalázza és megtépázza mindazt, amit egy férfinak képviselnie kéne egy nővel szemben.” (T., BGGYK, fiú)

Ez az idézet erőteljesen mutatja be, hogy a nemi erőszakon keresztül hogyan lehet egy olyan szexista kontextust mobilizálni, ami viszont éppen a táptalaját jelenti a nemi erőszak elkövetésének.

Médiaszenzáció

Ugyanennek az alanynak egy másik, nem az erőszak-sztereotípiákhoz kötődő reakciója a szenzációhajhász médiát okolja, amelyik nagyobb ügyet csinál egy olyan esetből, amelyik szinte hétköznapi, és ugyanitt jelent meg az a harmadik reakció-típus, amely az eset következményeit hangsúlyozta, miszerint egy ilyen hír kifejezetten ronthat a gólyatáborok szélesebb körben való megítélésén.

„Effektíve az a bűneset, amit így megszoktál, hogy cikk és akkor elmondja, hogy mi történt, ki volt az elkövető, hogy történt, hogy kapták el satöbbi, az nekem így nem állt össze, csak hogy micsoda fertő van a gólyatáborokban, és az értetlenkedés, ami így megmaradt bennem. Az viszont biztos, hogy egy bizonyos embereknek elérte az ingerküszöbét, az ilyen konzervatívabb, vagy nem is feltétlenül konzervatívabb, csak jobb érzésű – nem tudok erre jobb jelzőt mondani – embereknek megütötte, és akkor ment a habzó szájú vádaskodás. Viszont egy másik szint szerintem teljesen ignorálta. Az fontosabb volt az újságcikkben, vagy az utána jövő reklámblokkban, hogy a farhát megint olcsóbb az Aldiban. Bocsi a példaért, de nekem ez így tűnt föl.” (T., BGGYK, fiú)

Felelősség

Az interjúkban a legtöbb alany külön rákérdezés nélkül is megpróbálta megtalálni az eset felelősét. Perszonalizáció helyett azonban az általunk megkérdezett férfi interjúalanyok *objektívizálták* a felelősséget. Az említések gyakorisága szerint a TÓK-os gólyatáborban elkövetett nemi erőszak – elsősorban, ahogyan azt a korábbi idézetek segítségével bemutattuk – a férfi alanyok szerint a mértéktelen alkoholfogyasztás miatt történhetett meg. Az interjúalanyok több ízben is hang-

súlyozták, hogy az alkohol oldja a gátlásokat, hatására bármi megtörténhet, de ami akkor történik, arról már senki nem tehet. Az alkoholfogyasztás pedig normaként van jelen egy gólyatábor eseményeiben. A második leggyakoribb okként a szexuális játékokat jelölték meg, amelyek ugyancsak egy gólyatábor alapvető elemei közé tartoznak. A harmadik leggyakrabban megjelölt felelős már nem a körülményekhez vagy egy tárgyhoz köthető, mégsem teljesen perszonalizált, mivel harmadik bűnbakként a HÖK-öt mint „intézményt” nevezik meg. A kollektív felelősség érzésére adott kollektív válasz, a bűnbakkeresés a gólyatábor szervezői ellen irányul. Az egyik interjúalany a biztonsági intézkedések hiányosságával magyarázza a történeteket, és egyértelműen a HÖK-öt hibáztatja, amely olyan fotóst kért fel a gólyatábor hangulatának és eseményeinek dokumentálására, akit nem ellenőriztek megfelelően, vagy szemet hunytak az elkövető személyisége és korábbi ügyei felett.

„Erről a fotósról már előre lehetett tudni.” (G., TTK, fiú)

A HÖK hibáztatása mellett a nemi erőszak tökéletes legitimációja is megjelenik az egyik interjúalany nyilatkozatában.

„Az volt itt a baj az egészszel, hogy a fotós csinálta! Nem az, hogy történt valami.” (O., TTK, fiú)

A TÓK-os gólyatáborban elkövetett nemi erőszak megítélése az ELTE-n tanuló női interjúalanyok körében

Hívószavak

A női interjúalanyok esetében nem volt szükség különösebben hívószó meghatározására, a női interjúalanyok a „gólyatábori eset” kapcsán azonnal a TÓK-os gólyatáborban elkövetett nemi erőszakra asszociáltak. Ellentétben a férfiakkal, a megkérdezett női interjúalanyok hosszú, összetett mondatokkal, részletesen beszélték el az általuk hallott, ismert történetet. A leírások kitértek a megerőszkolt lány személyének, külső tulajdonságainak és személyiségének bemutatására. Az interjúalanyok szinte mindegyike a történet bemutatása mellett magyarázza-

tokat és okokat keresett a történetek „személyes feldolgozásának” céljából. A női interjúalanyok válaszaiból szinte árad az érzelmi érintettség, így ezek a diskurzusok rengeteg emocionális elemet tartalmaznak, számos jelzőt, melléknevet és határozót.

Diszkurzív tér

A gólyatáborban elkövetett nemi erőszak megítélésének diszkurzív keretét a megkérdezett női interjúalanyok esetében is elsősorban a sajtóban megjelent cikkek és riportok leírásai adják. A kutatás során megkérdezett ELTE-s női hallgatók majdnem mindegyike a médiából értesült az esetről, ám volt köztük olyan is, aki ismerte a megerőszakolt lányt. Ennek ellenére a kognitív tudatosság szintje a női interjúalanyok esetében is egységesnek tekinthető, a diszkurzív keret itt is homogén. A női interjúalanyok szinte mindegyikének voltak az esettel kapcsolatos személyes percepciói, több ízben is összehasonlítást tettek más gólyatáborokról hallott történetekkel vagy személyesen megélt eseményekkel, és szinte mindegyikük megbeszélte az esetet a barátaival vagy a csoporttársaival. Akárcsak a férfiak esetében, a megkérdezett női interjúalanyok válaszaiban is közelítőleg homogén a diszkurzív tér. A női interjúalanyok mindegyike hasonló módon, ahogy a férfiak is, szomorúnak és sokkolónak bélyegezte a történeteket, viszont a férfiak véleménystruktúrájától eltérően alig néhány interjúalany ellenpontosza a diszkurzív teret meghatározó állítását. A férfi interjúalanyok véleménystruktúrájának csoportjait véve alapul, a megkérdezett női interjúalanyok válaszaiból szinte teljesen hiányoznak a nemierőszak-mítoszok különböző elemei. A diszkurzív teret az érzelmileg telített megnyilvánulások uralják, és hiányoznak a véleménystruktúrák következő csoportjai. *Hiányzik* a női interjúalanyok narratívájából

- 1) a legitimáció;
- 2) az áldozathibáztatás (egyetlen személy kivételével);
- 3) a tagadás, nem történt erőszak;
- 4) a médiaszenzáció, csak a média fújta fel;
- 5) a közömbösség.

A női interjúalanyok semmilyen formában nem legitimizálják a nemi erőszakot, nem jelenik meg a tagadás, egyikük sem érvel amellett, hogy valójában nem történt erőszak, és csak egyetlen esetben kerül említésre az áldozathibáztatás. Az egyik női interjúalany a teljes interjú során elítélően nyilatkozik az esetről,

semmilyen formában nem hibáztatja az áldozatot, ambivalenciáját azonban jól ábrázolja ez a hosszabb interjúrészlet is:

„És akkor fölháborodtak a kölni polgármesterre, hogy azt merte mondani, hogy vigyázzanak kicsit magukra jobban a lányok, járjanak ki csoportosan és mondtam, hogy hát ennyi erővel, aki... aki önvédelmet tanít, azt is nyugodtan, azt lehetne rá mondani, hogy ő az erőszaktevők oldalán áll. Szerintem ezt a két dolgot nem szabad így össze... összemosni, úgyhogy én igazából a nem tehet róla, de tehet ellene oldalán állok ebben a véleményben. Hát a gólyatáborban nem igazán ismerem a körülményeket. Nem tudom, hogy az a lány, akivel ez történt, igazából ő maga mennyire viselkedett felelőtlenül vagy sem. Nyilván nem őt hibáztatom, mert mindenképpen az erőszaktevőnek a hibája, de... de ha már ismerjük azt, hogy vannak ilyen jelenségek, tudjuk azt, hogy nem mindenkiben bízhatunk meg feltétlenül, akkor szerintem nem baj az, hogyha kicsit tényleg jobban odafigyelünk vagy vigyázunk magunkra. Mondjuk arra a lányra tényleg nem tudom... nem tudom, hogy ő milyen állapotban volt, hogy úgy általában hogy szokott viselkedni a férfiakkal vagy bármit, de, hát... van olyan bizony amikor... amikor, nem azt mondom, hogy a... hogy mondjam... hogy akin az erőszak megesett, az tehet róla, viszont vannak olyanok, akik tényleg nem ismerik fel a helyzetet és ez... ez valahol talán az ő hibájuk is lehet, az... az hogy nem tudatosítják a realitást, azt hogy igenis tehetnek ők maguk is ellene a dolgoknak. Ilyen szempontból valahol lehetnek hibásak az áldozatok is, de szerintem az esetek 99 százalékában, hogy mondjam, nem állja meg helyét ez az állítás, viszont én is ismerek olyan lányokat, akik tényleg tudnak úgy... úgy viselkedni társaságban, hogy nyilván akkor is az erőszaktevő hibája a... a dolog, de azt is ugyanúgy látom, hogy neki se kellene ennyire tényleg... Mikor érted, odamész valakihez és... és a seggedet a farkához dörgölöd, én nem hiszem, hogy az egy ilyen megfelelő viselkedés.” (K., ÁJK, lány)

A megkérdezett interjúalanyok egyike sem gondolja, hogy csak médiaszenzáció lett volna az eset, és mindegyiküktől távol áll a közömbösség. Megjelenik ugyanakkor

- 1) a normalizáció;
- 2) a HÖK hibáztatása;
- 3) az intézményi következmények.

A 4. számú táblázatban karonként mutatjuk be az interjúalanyok legjellemzőbb megfogalmazásait, szavait a TÓK-os gólyatáborban elkövetett erőszakkal kapcsolatban. A táblázatban a diszkurzív keretet felülíró véleményeket önállóan tüntetjük fel.

**4. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A női interjúalanyok véleménye a TÓK-os gólyatáborban
elkövetett erőszakról (összefoglaló táblázat)**

Egyetemi kar	1. alany	2. alany	3. alany	4. alany
Állam- és Jogtudományi	áldozathi- báztatás	sokkoló, szégyen, aljasság	áldozathi- báztatás	
Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai	az intézmény hibáztatása	szörnyűség	felhőborító	elszomorító
Bölcsészettudományi	nem lepődött meg	meglepődött	félelem, felelősség érzése	szomorú
Informatikai	HÖK hibázta- tása	következmé- nyek		
Pedagógiai és Pszichológiai	következmé- nyek	következmé- nyek	lealacsonyí- tó, megalázó	
Tanító- és Óvóképző	HÖK hibázta- tása	normali- záció, HÖK hibáztatása	normalizáció	lealacso- nyító, HÖK hibáztatása
Társadalom- tudományi	következmé- nyek	normalizáció	szomorú	
Természet- tudományi	az erőszak- tevő hibázta- tása	HÖK hibázta- tása		

A megkérdezett női interjúalanyok véleményéből összeálló diszkurzív keret mögött sokkal színesebb fogalmi struktúra áll. Az interjúalanyok nemcsak szomorúként és sokkolóként, de az esetet némiképp interiorizálva megalázóként, megszégyenítőként, felhőborítóként, lealacsonyítóként és aljasságként is jellemzik.

Az emocionális töltettel átszőtt vélemények mellett szinte egyedülként éppen a TÓK-on megkérdezett interjúalanyok érvei között bukkan fel a nemi erő-

szak normalizációja, méghozzá olyan keretben, ami a gólyatábori hangulathoz és körülményekhez szinte természetes módon köti a nemi erőszak előfordulását. A normalizáción túl, a TÓK-os interjúalanyok szinte kivétel nélkül bűnbakot keresnek, és összhangban az egyetemi fellépés jellegével¹⁵, majdnem mindegyikük a HÖK-öt tartja felelősnek a történetekért.

Normalizáció

A TÓK-os interjúalanyok véleményében gyakran keveredik a HÖK és a gólyatábor intézményének hibáztatása, a két fogalom gyakran szinonimaként szerepel. A gólyatábor intézményének kritikája, az esemény során kötelező elemként alkalmazott szexuális töltetű, olykor megalázó játékokra való kényszerítés szinte mindegyik interjúalany számára problémaként fogalmazódik meg. Az egyik TÓK-os interjúalany így nyilatkozott:

„Hát szerintem ugye, amit mondtam az előbb, hogy már maga a gólyatábor is már egy ilyen borderline szexuális erőszak.” (É., TÓK, lány)

Ugyanarról a karról egy másik alany a következőképpen fogalmazott a gólyatábor intézményének legitimitását is kétségbe vonva:

„Nekem... a gólyatáborban az is felháborít, mennyire eszetlenség szokott lenni. Én például kifejezetten ellene vagyok annak, hogy az emberek, hogy azért, mert én friss ember vagyok, engem megszegyenítsenek.” (T., TÓK, lány)

Az intézménybe vetett bizalom is kifejeződik a női interjúalanyok körében, ami annak köszönhető, hogy az ELTE nem próbálta meg eltussolni a történeteket, hanem azonnali lépéseket tett, így a felelős megkapta a büntetését. Az interjúalanyok meglátása szerint az ELTE-nek mint intézménynek *policy* szempontból ez a legfontosabb szerepe.

15 A TÓK-os és az ÁJK-s eseteket követően az ELTE vezetése úgy döntött, hogy a gólyatábor szervezőinek (HÖK) előre, írásban be kell mutatniuk a programok tervezetét, és hozzájárulást kell kapniuk a kari vezetőktől. Az ÁJK-n a következő tanévben nem szerveztek gólyatáborot, hanem orientációs napok keretében ismertették meg a diákokkal a kari életet.

„...az ELTE tők jól viselkedett, nagyon jól esett, [...] úgy tűnt hogy maximálisan reagálnak erre a dologra és nem próbálják elsumákolni, elmismásolni, elkenni a dolgokat.” (S., BGGYK, lány)

Felelősség

A női interjúalanyok nem tárgyiasítják a felelőst. A megkérdezett női interjúalanyok válaszaiban megnevezett felelősök gyakorisága alapján, a TÓK-os gólyatáborban történt nemi erőszak egyértelmű és első számú felelőse maga az erőszaktevő. Az interjúalanyok három indokot is megneveztek, amelyek az erőszaktevő tettehez vezethettek. Ezek:

- Az erőszaktevő idősebb (34 éves) a gólyatábori résztvevőkhöz képest.
- Az erőszaktevő kihasználta a kínálkozó lehetőséget.
- Az erőszaktevő visszaeső bűnöző. A HÖK számára ismert volt az előélete.

A felelősök megnevezésének sorában – az említések gyakoriságát tekintve – akár csak a férfiak, a női interjúalanyok is a megalázó szexuális töltetű játékokat, a HÖK-öt és a normaként elfogadott alkoholfogyasztást jelölik meg. Különösen érdekes annak az interjúalanyok az első, szinte zsigeri reakciója, aki korábban HÖK-ösként maga is szervezett gólyatábor. Egyértelműen az egykori HÖK-ös, és nem pedig a szolidáris női identitása aktiválódik az interjúer kérdésre, és csak hosszabb narratíva után tér rá arra, mit élhetett át az áldozat.

„– Biztos hallottál a TÓK-os gólyatáboros esetről. Mi a véleményed róla? Én borzasztóan sajnáltam a szervezőket. Én is szerveztem gólyatábor, és tudom, hogy... hogy, hogy mivel jár egy gólyatábor megszervezni, és hogy ez mekkora feszültség, annak, aki gólyatábor szervez, az egész nyara azzal telik el, hogy ezt megszervezze, és... és akkor amikor lent van, akkor is azon van állandóan, hogy senki ne törje el a kezét, mindenki az összes fogával menjen haza. Senki ne rúgjon be. Senkinél nincs fű. Senki nem hozott bármi mást. Az egy 3-4 nap masszív idegeség és nem alvás, nem tudom. Aztán azt én nem feltételezem azokról a szervezőkről, már csak azért sem, mert többüket ismerem, hogy ők felelőtlenek lettek volna szándékosan.” (Z., TÁTK, lány)

Konklúzió

A férfi interjúalanyok válaszaiból egyértelműen azonosítható a TÓK-os gólyatáborban elkövetett nemi erőszak normalizációs mechanizmusa. A nemierőszak-mítoszok minden aspektusa megjelenik a válaszokban, az interjúalanyok többsége elfogadja, tolerálja az erőszakot, attitűdjeiket tekintve – a rosszállás és döbbenet kifejezése mellett – megbocsátón nyilatkoznak az esetről, a vélekedések között gyakori az áldozathibáztatás és a tagadás. A gólyatábor intézményi presztízsének védelme ugyanolyan fontos szerepet játszik a vélekedésekben, mint az erőszakmítoszok bármelyike. Noha a feminista szakirodalomban nem tisztázott, hogy hány tényezőnek vagy mely aspektusoknak a megléte esetén beszélünk erőszakkultúráról, az ELTE-re járó, általunk megkérdezett interjúalanyok TÓK-os gólyatáborban történekről való vélekedéseinek összessége egyfajta erőszakkultúrát diagnosztizál, ez azonban nem ELTE-s, hanem sokkal inkább hazai társadalmi jellemző. A megkérdezett férfi interjúalanyok többsége szerint a tábor körülményeiből, jellegéből adódóan a gólyatábor egyenes következménye lehet egy nemi erőszak.

A női interjúalanyok válaszaiból sokkal inkább azonosítható a TÓK-os gólyatáborban elkövetett nemi erőszak normalizációs mechanizmusának teljes elutasítása, kivételt ez alól ugyanakkor pont annak a karnak a megszólalói képeznek, ahol az eset történt, s amely közösséget a legjobban traumatizálhatta az erőszak. A nemierőszak-mítoszok két aspektusa jelenik meg a női véleményekben, erősebben a racionális kimagyarázás igényével fellépő normalizáció és nagyon enyhe véleményként az áldozathibáztatás. A gólyatábor intézményi presztízsének védelme helyett a női interjúalanyok számára fontosabb az intézményi védelem megtapasztalása, amely személyes értékelésükben összefonódik az intézménybe vetett bizalom kérdésével. Ez felveti annak a kérdését, hogy nem valamiféle internalizált jóindulatú szexizmusról van-e itt szó, hiszen jóformán nem volt olyan alany, aki az intézmény hétköznapi társadalmi nemekkel átitatott szervezeti kultúrájában is kereste volna a nemi erőszak előfordulásának okát. A női interjúalanyok véleményének összegzése kapcsán nem igazán beszélhetünk a narratívákban megjelenő erőszakkultúráról. Meglátásuk szerint egy nemi erőszak esetén az első számú felelős az erőszaktevő, a normalizációs mechanizmusok elemzése kapcsán ugyanakkor láthatóvá vált az egyéni szinten megjelenő véleményközeg környezete, amelyet az intézmény szervezeti kultúrája és annak tágabb társadalmi közege is, az ott dominánsan jelenlévő, nemek közötti viszonyokkal kapcsolatos

vélekedések is erőteljesen alakítanak. Éppen ezért amellet is érvelünk, hogy a többek között az áldozatok hibáját és felelősségét firtató nemierőszak-mítoszok gyengítését sem lehet pusztán egyéni szinten kezelni, ahhoz a tágabb kontextus különböző szintű szereplőinek tevékeny és hiedelemromboló közreműködése és szövetsége is szükséges.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Abrams, D. – Viki, G. T. – Masser, B. – Bohner, G. (2003): Perceptions of stranger and acquaintance rape: The role of benevolent and hostile sexism in victim blame and rape proclivity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 84(1): 111–125.

Acker, J. (1990): Hierarchies, jobs, bodies: A theory of gendered organizations. *Gender & Society*, 4(2), 139–158.

Acker, J. (1994): The gender regime of Swedish banks. *Scandinavian Journal of Management*, 10(2), 117–130.

Acker, J. (2006): Inequality regimes: gender, class and race in organizations. *Gender & Society*, 20(4), 441–464.

Aosved, A. C. – Long, P. J. (2006): Co-occurrence of rape myth acceptance, sexism, racism, homophobia, ageism, classism, and religious intolerance. *Sex Roles*, 55(7), 481–492.

Armstrong, E. A. – Hamilton L. – Sweeney, B. (2006): Sexual assault on campus: a multilevel, integrative approach to party rape. *Social Problems*, 53(4), 483–499.

Brownmiller, S. (1975): *Against our will. Men, women, and rape.* New York: Ballantine Books

Burt, M. (1980): Cultural myths and supports for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230.

Connell, R. W. (1987): *Gender and Power: Society, the Person and Sexual Politics.* Stanford: Stanford University Press

Fényes H. (2010): *A nemi sajátosságok különbségének vizsgálata az oktatásban. A nők hátrányainak felszámolódása?* Debrecen: Kossuth Egyetemi Kiadó

Glick, P. – Fiske, S. T. (1997): Hostile and benevolent sexism. Measuring ambivalent sexist attitudes toward women. *Psychology of Women Quarterly*, 21(1), 119–135.

Hearn, J. – Parkin, W. (2001): *Gender, Sexuality and Violence in Organization.* London–Thousand Oaks–New Delhi: SAGE

Herman, D. F. (1984): The rape culture. In: **Freeman, J. (ed.):** *Women: A Feminist Perspective.* Palo Alto: Mayfield Publishing

Joó M. (2013): Egyetemi életképek – Kis magyar patriarchátus. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 1. szám, 113–124. <http://tntefjournal.hu/vol3/iss1/joo.pdf>

Lonsway, K. A. – Fitzgerald, L. F. (1994): Rape myths. In review. *Psychology of Women Quarterly*, 18(2), 133–164.

Ng, R. (1993): Sexism and racism at the university. Analyzing a personal experience. *Canadian Woman Studies*, 14(2), 41–46.

Pascoe, C. J. – Hollander, J. A. (2015): Good guys don't rape. Gender, domination and mobilizing rape. *Gender & Society*, 30(1), 67–79.

Payne, D. L. – Lonsway, K. A. – Fitzgerald, L. F. (1999): Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale. *Journal of Research in Personality*, 33(1), 27–68.

Smith, E. R. – Mackie, D. M. (2001): *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó

Swim, J. K. – Aikin, K. J. – Hall, W. S. – Hunter, B. A. (1995): Sexism and Racism: Old-Fashioned and Modern Prejudices. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68(2), 199–214.

Szabó M. (2008): *A társadalmi nemekkel kapcsolatos dinamikus nézetrendszerek szociálpszichológiai vizsgálata: ideológiák és sztereotípiák, nemi tipizáltság és társas identitás*. PhD-disszertáció. Budapest: ELTE Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Szekeres V. – Takács E. – Vicsek L. (2013): „Úristen! Te, lányként?” A nemek kultúrája egy felsőoktatási intézmény műszaki karain – a hallgatónők szemszögéből. *Társadalmi Nemek Tudománya Interdiszciplináris eFolyóirat*, 1. szám, 125–144. http://tntefjournal.hu/vol3/iss1/szekeres_takacs_vicsek.pdf

Viki, G. T. – Abrams, D. (2002): But she was unfaithful: benevolent sexism and reactions to rape victims who violate traditional gender role expectations. *Sex Roles*, 47(5–6), 289–293.

Zabolai M. (2015): „Aki odamegy, az tudja, mire számítson.” Erőszak-sztereotípiák és szexizmus a gólyatábori nemi erőszakkal kapcsolatos cikkek kommentjeiben. TDK-dolgozat. Budapest: ELTE Bölcsészettudományi Kar

KURITÁRNÉ SZABÓ ILDIKÓ – MERZA KATALIN

A SZEXUÁLIS BÁNTALMAZÁS ÉS A BORDERLINE TŰNETPROFIL ÖSSZEFÜGGÉSEI

Kézirat lezárva: 2017. január 16.

KURITÁRNÉ SZABÓ ILDIKÓ PhD, klinikai szakpszichológus, pszichoterapeuta, tanszékvezető egyetemi docens
Debreceni Egyetem Népegészségügyi Kar
Magatartástudományi Intézet Klinikai és
Egészségpszichológiai Tanszék
E-mail: szabo.ildiko@sph.unideb.hu

MERZA KATALIN, pszichológus, központi gyakornok, doktorjelölt
Debreceni Egyetem Népegészségügyi Kar
Magatartástudományi Intézet Klinikai és
Egészségpszichológiai Tanszék

Absztrakt

Kutatásunk szexuális bántalmazást átélt borderline betegek körében vizsgálja a szexuális abúzus gyakoriságát és jellemzőit, valamint felméri és összehasonlítja a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott betegek tünetprofilját, nevezetesen a borderline pszichopatológia súlyosságát, a fizikai önsértések jellemzőit, az öngyilkossági kísérletek számát, a disszociációt és az impulzivitást. A vizsgálatba bevont 80 hospitalizált borderline beteg 56 százaléka szenvedett el súlyos paraméterekkel jellemezhető (apa által elkövetett, korán kezdődő, gyakori, behatolással járó) szexuális bántalmazást gyermekkorában. A szexuálisan bántalmazottak komplex traumatizáció áldozatai voltak, és súlyosabb tünetprofil jellemezte őket: súlyosabb pszichopatológia, több, korábban kezdődő, gyakoribb öngyilkossági kísérlet, súlyosabb impulzivitás és disszociáció igazolódott körükben. Eredményeink rávilágítanak arra, hogy az egyébként is súlyos betegként számontartott borderline személyek csoportján belül a gyermekkori szexuális abúzust átélt páciensek egy még súlyosabb alcsoportot képeznek. A gyermekkori traumatizáció, különösen, ha korai kezdetű és hozzátartozó által elkövetett, a bántalmazott életének minden területén jelentős károkat okoz, ezért felismerése az átlagpopulációban és a pszichiátriai betegek körében is sürgető.

KULCSSZAVAK

szexuális bántalmazás, borderline személyiségzavar, önsértés, disszociáció, impulzivitás

BEVEZETÉS

A gyermekkori bántalmazás – különösen, ha a gondozó a bántalmazó, ha korán kezdődik, és hosszan tart vagy ismétlődik – nemcsak a gyermekkorban okoz tüneteket, érzelmi és viselkedésszorongásokat, hanem a sérülések, károsodások, fejlődési elmaradások a felnőttkorra is áthúzódnak. A súlyos, komplex traumatizáció az egész személyiségfejlődést deformálhatja, így a diszfunkcionális érzelmi, kognitív, szomatikus és kapcsolati mintázatok élethossziglan fennmaradhatnak. Szinte bármilyen gyermek-, serdülő- és felnőttkori mentális és viselkedészavar származhat gyermekkori traumatikus előzményekből. Ha pusztán a gyermekkori szexuális abúzus kórnemző szerepének rövid áttekintésére szorítkozunk, az erre vonatkozó számos kutatás (összefoglalja Putnam, 2003), közöttük bántalmazott és nem bántalmazott ikertestvérek összehasonlítása azt igazolja, hogy a szexuális abúzust elszenvedett személyek a nem bántalmazott ikertestvérukhöz képest ötszörös-hatszoros eséllyel válnak szerhasználóvá. A bulimiával kapcsolatban szintén az ötszörös-hatszoros gyakoriságnövekedés igazolódott. A depressziós epizód élettartam-prevalenciája a szexuálisan bántalmazottak körében háromszor-ötször magasabb a nem bántalmazottakhoz képest, de ha a szexuális traumatizáció fogalmát leszűkítjük a legsúlyosabb, behatolással járó bántalmazásformákra, a depresszió kialakulásának esélye az áldozatokban nyolcszorosra nő (Fergusson et al., 1996). Emellett a szexuálisan bántalmazott felnőtt populációban számos más mentális és viselkedészavar, például a szexuális zavarok, a pánikrohamok vagy a disszociatív zavarok gyakorisága is sokszorosa a nem bántalmazottakénak (Putnam, 2003). Az öngyilkossági kísérletek esélye négyszeres, behatolással járó esetekben majdnem tizenkétszeres (Fergusson et al., 1996); az alvászavarok esélye pedig a szexuálisan bántalmazottak körében tizenhatszorosa a nem bántalmazottakhoz képest (Chen et al., 2010). A bántalmazást átéltek körében sok az orvosilag megmagyarázhatatlan testi tünet (Paras et al., 2009), gyakoriak és korán kezdődnek a sokszor diszfunkcionális megküzdésként értelmezhető egészségkárosító magatartásformák és – feltehetően részben az egészségkárosító magatartásformáknak tulajdoníthatóan – gyakoribbak és rosszabb prognózissal járnak a legismertebb szomatikus betegségek (Kósa, 2015).

A gyermekkori traumatizáció áldozatai közül sajnos sokan ismételten bántalmazás áldozatává válnak, mások pedig ismételhetik a bántalmazó vagy az áldozatot cserben hagyó szerepet. A prostitúció, promiszkuitás, a korai és nem kívánt teherbe esés, a szexuális úton terjedő betegségek szintén a gyermekkori ártalmas élmények egyénre, családra és társadalomra nézve nemkívánatos következményei lehetnek (Kósa, 2015).

A BORDERLINE SZEMÉLYISÉGZAVAR

A gyermekkori traumatizáció lehetséges felnőttkori kimeneteleinek egyike a borderline személyiségzavar, amely a mentális ellátásban jól ismert, súlyos személyiségzavar. Természetesen nem minden borderline beteg anamnézisében szerepel traumatikus előtörténet, de mind a külföldi, mind a saját, hazai kutatásunkban az igazolódik, hogy a traumatikus kóreredetű borderline alcsoport nagyobb, mint a traumától mentes borderline populáció. A diagnosztikus címke (borderline személyiségzavar) nem tesz különbséget e két, eltérő etiológiával és patomechanizmusokkal jellemezhető alcsoport között. A jelenlegi pszichiátriai betegségegységek ugyanis leíró jellemzőkre épülnek, nem tartalmaznak etiológiai és pszichodinamikai szempontokat. Nem fejezik ki, sőt elrejtik a traumatikus kóreredetet. A diagnózis felállításához a meghatározott számú tüneti, viselkedéses, érzelmi és kapcsolati kritériumoknak (1. számú táblázat) korán kezdődő, tartósan és stabilan fennálló teljesülése szükséges. A traumatikus élmények elismerésének hiányához az is hozzájárul, hogy a traumatizált beteg direkt rákérdezés nélkül ritkán jelzi a gyermekkorában elszenvedett bántalmazást, mert szégyelli (különösen a szexuális bántalmazást), bagatellizálja, nem ismeri fel az aktuális panaszai és a gyerekkori előzmények közötti összefüggést, vagy amnéziás a történetekre. A disszociatív amnéziás gát tipikusan a legsúlyosabb, a gondozó által elkövetett szexuális bántalmazást rejt el a túlélő tudatossága elől. A legszokványosabb pszichiátriai diagnózisok (alkoholabúzus, depresszió) és a most tárgyalt borderline személyiségzavar diagnózis mögött sokszor a gyermekkori trauma következményeinek súlya alatt megroppant – és fel nem ismert – áldozat rejtőzik.

A komplex gyermekkori traumatizáció következtében kialakult borderline személyiségzavar súlyosabb állapotot idéz elő, mint a traumatikus előzmények nélküli borderline pszichopatológia, és jelentősen rontja a pszichoszociális funkciószintet és a prognózist. Felismerése nélkülözhetetlen, mert a traumatizált betegek gyógyítása a fájdalmas múlt élményeinek hitelesítését és sajátos, a traumát tekintetbe vevő kezelési stratégiát igényel.

A borderline személyiségzavar a mentális és viselkedési zavarok osztályozásában használatos amerikai nozológiai rendszer, a DSM-IV tíz specifikus személyiségzavarának egyike. Az amerikai pszichodinamikus irodalomból származó elnevezés (borderline: határvonal) a neurózisok és a pszichózisok közötti határeseti súlyosságra utal. A korai pszichodinamikus, például tárgykapcsolat-elméleti koncepciók nem számoltak a gyermekkori traumatizáció kóroktani szerepével. A borderline pszichopatológiát döntően a veleszületetten magas agresszív készte-

tésnek tulajdonították. A krónikus kapcsolati problémákat nem a korai családon belüli bántalmazás következményeként értelmezték, hanem az intrapszichikus folyamatok által eltorzított kapcsolati reprezentációk és a primitív (hasítástípusú) elhárítások szerepét hangsúlyozták a borderline személyiség szerveződési szintre sorolható betegek körében.

1. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A borderline személyiségzavar diagnosztikus kritériumai

Kora felnőttkortól kezdve számos különféle helyzetben megnyilvánuló általános instabilitás az interperszonális kapcsolatokban, énképben és hangulatban, és jelentős impulzivitás, azaz öt vagy több az alábbiakból:

1. kétségbeesett igyekezet a valós vagy képzelt elhagyatás elkerülésére (nem tartozik ide az 5. pontban szereplő öngyilkosság vagy önsértés);
2. instabil és egyben intenzív személyes kapcsolatok, amelyeket az idealizálás és a lebecsülés szélsőséges váltakozása jellemez;
3. identitászavar: jelentős és tartósan bizonytalan önkép és önérték;
4. impulzivitás legalább két, elvileg önvészélyeztető területen (például költekezés, szexualitás, pszichoaktív szer-használat, veszélyes autózvezetés, falás. Nem tartozik ide az 5. pontban felsorolt öngyilkosság vagy önsértés);
5. ismétlődő öngyilkossági viselkedés, gesztusok vagy fenyegetések vagy öncsonkítás;
6. érzelmi labilitás az észrevehető hangulati reaktivitás miatt (például kifejezett diszfóriás, ingerlékeny vagy szorongásos epizódok, amelyek rendszerint néhány óráig, ritkábban néhány napig tartanak);
7. belső üresség krónikus érzése;
8. inadekvát, intenzív harag vagy annak kontrollálási nehézsége (például gyakori ingerültség, haragosság, ismételten tettlegesség);
9. átmeneti, stresszhez kapcsolódó paranoid elképzelések vagy súlyos disszociatív tünetek.

A borderline személyiségzavar jelentős népegészségügyi probléma, ráadásul a borderline betegek aránya az utóbbi évtizedekben növekvő tendenciát mutat. A kórkép jelentőségére nem a betegek átlagpopulációban való előfordulása (0,5–5,9 százalék; Quirk et al., 2015), hanem a klinikumban való túlsúlya (járó-betegek 15–25 százaléka, a fekvőbetegek 15–18 százaléka; Gunderson – Links, 2009) és a kezelésük nehézségei mutatnak rá. A borderline-ok, tipikusan a fiatal nőbetegek, gyakran keresnek önként orvosi, pszichológusi segítséget, az ambuláns kezelésekk mellett gyakran szorulnak osztályos kezelésre, és öndesztuktív cse-

lekedeteik miatt gyakran részesülnek sürgősségi ellátásban. A borderline személyiségzavar jelentős szenvedést okoz a pácienseknek és hozzátartozóiknak, nagy terhet ró az egészségügyre, a szakszemélyzet számára pedig frusztrációt és nehézségforrást jelenthet. Kutatási eredmények szerint igen ritka a kizárólag borderline diagnózisú páciens (Hudziak et al., 2004; Zimmerman – Mattia, 1999); a borderline személyiségzavar gyakori együtt járást mutat a DSM-IV I. tengelyére sorolt, epizodikus jellegű pszichiátriai zavarokkal (például depresszió, szorongásos zavarok, szomatiform zavarok), illetve a II. tengelyhez tartozó, korai kezdetű, hosszasan tartó lefolyással jellemzett személyiségzavarokkal. A sokféle társuló zavar a borderline pszichopatológia kiterjedtségére utal. A látszólag egymástól független diagnózisok sokszor a gyermekkori bántalmazásból és a traumához való adaptációból származó komplex tünetprofil és karaktermódosulás egyes aspektusait képezik le.

A borderline betegek a selférzet, az önszabályozás és a kapcsolati szabályozás problémáival küszködnek. Az önmegélést döntően a rossz szelfélmény uralja, de reaktív módon, látszólag minimális ingerre adott válaszul átmenetileg grandiózus, vagy másokat megvető is lehet az önképük. Nehézségeik vannak az öndefinícióval, azzal, hogy kik ők, honnan jönnek, hová tartanak, mik az értékeik, preferenciáik. A kapcsolataik intenzívek, viharosak, labilisak. A borderline beteg megmentőt keres, hamar lelkesedik és gyorsan kiábrándul, s a kezdeti idealizálásból a leértékelés vagy megvetés másik végletébe esik. Nem bízik önmaga szerethetőségében, anticipálja az elhagyatást, elutasítást, ennek jeleit kutatja, s elkerülése ellen küzd, sokszor impulzív, kockázatkereső, maladaptív módon: jelenetrendezéssel, szándékos fizikai önsértéssel, öngyilkossági viselkedéssel, pszichoaktívszer-használattal vagy viselkedési addikciókkal. Az instabilitás az érzelmi és hangulati élet vonatkozásában is megnyilvánul, a borderline beteg szorong vagy irritábilis, morózus vagy túlzottan lelkesedő, dühös, gyanakvó vagy túlzottan bizalmas, máskor lefagyott (deperszonalizált).

Mindezek a borderline jellemzők kora gyermekkori elhanyagolás és bántalmazás következtében is létrejöhetnek. A magasabb rendű humán funkciók kibontakozása (mentalizáció, érzelemszabályozás) a gyermek és az odaszentelődő gondozó között zajló, érzékenyen illeszkedő, konzisztens interakciós stílust kíván meg, de ez a bántalmazó-elhanyagoló közegben nem áll a gyermek rendelkezésére. A bántalmazás aktívan rombol, szétzúzza a gyermek biztonságérzetét és a másokba vetett bizalmát. Az elviselhetetlen traumatikus élmények és a kapcsolódó testi-lelki fájdalom és rettegés kezelésére – különösen a szexuálisan bántalmazott gyermekek – disszociatív működésekhez folyamodnak, amelynek segítségével

a traumatikus élményeket és érzéseket, sőt magáról a traumáról való tudást is leválasztják a mindennapi élet élményeit tartalmazó emlékezeti rendszerekről. Ha a gondozó a bántalmazó, a disszociáció a túléléshez nélkülözhetetlen kötődési kapcsolat védelmét is szolgálja.

A szexuálisan bántalmazottak önképe bemocskolt, bénító szégyenérzetet, tehetlenséget és büntudatot tartalmaz. Az élet számukra sokszor valóban élehetetlennek, krízisek és megfosztottsági állapotok végtelen sorának tűnik, így nem véletlen a gyakori öngyilkossági készletés, öngyilkossági kísérlet és a döntően fiatal életkorban bekövetkező, tíz százalék körüli öngyilkossági elhalálozás (APA, 2001).

A kórlefolyás a betegség első évtizedében (a páciens húszas éveiben) viharos, a gyakori krízisállapotok, önsértések, öngyilkossági kísérletek, sürgősségi kezeléseik miatt a zavar megterhelő a beteg, a kezelők és a családtagok számára is (Kuritárné, 2008a). A legújabb prospektív elrendezésű kórlefolyás-vizsgálatok szerint a betegségkezdet utáni néhány éven belül a páciensek többsége esetében a szélsőségek csillapodnak (Zanarini et al., 2007). A pszichoszociális funkciószint alakulásával kapcsolatban a kutatások eredményei kevésbé biztatók, a funkciókárosodás nem tűnik el a tünetszinten tapasztalható javulás ellenére sem, vagyis a jó pszichoszociális funkciószintet sokkal nehezebb elérni, mint a tünetek mérséklődését. A borderline betegek mindennapi életben való működése kedvezőtlenebb, mint a többi személyiségzavarban, illetve depresszióban szenvedő betegeké: alacsonyabb az iskolai végzettségük, gyakoribb körükben a munkaképtelenség, kevesebb a társas kapcsolatuk (Skodol et al., 2002).

A gyermekkori traumatizáció szerepe a borderline személyiségzavar kórereditében: külföldi kutatási eredmények

A borderline személyiségzavar kóreredete multifaktoriális, a kórkép kialakulásában eltérő súllyal jelenlevő biológiai faktorok, pszichológiai tényezők és szociokulturális hatások, valamint e tényezők interakciója játszik szerepet.

Az Amerikai Egyesült Államokban már az 1990-es években megindult, majd azóta egyre szaporodó traumakutatások megállapították, hogy a súlyos és hosszan tartó gyermekkori traumatizáció fontos etiológiai szerepet tölt be a borderline személyiségzavar kialakulásában (Helgeland – Torgesen, 2004; Zanarini, 2000). A teljes borderline populációnak akár a hatvan százalékát alkotja a traumatikus kóreredit szerint definiálható borderline alcsoport (Paris – Zweig-Frank, 1997;

Zanarini et al., 1997). A borderline betegek leggyakrabban komplex gyermekkori traumatizációt szenvedtek el, amely magában foglalja az elhanyagolás és a különböző abúzusformák (érzelmi, fizikai és szexuális bántalmazás) együttes megjelenését (Zanarini et al., 1997). A családon belüli bántalmazás súlyosan patogén, és alapjaiban veszélyezteti a gyermek személyiségfejlődését, hiszen a szülő a gondozására bízott gyermek kiszolgáltatottságával, védtelenségével, bizalmával él vissza, nem csillapítja a distressz állapotait, hanem éppen ellenkezőleg, félelmet kelt, és fájdalmat okoz neki (Kuritárné, 2015).

A borderline személyiségzavar kialakulásában közreműködő korai pszichoszociális ártalmak közül a szexuális abúzusnak kitüntetett szerepe van. A borderline páciensek 40–86 százaléka számol be gyermekkorában átélt szexuális bántalmazásról (Paris et al., 1994; Westen et al., 1990; Zanarini et al., 2011), azonban egy *McLean és munkatársai* által végzett vizsgálatban ez az arány jóval magasabb, 95 százalék volt (McLean – Gallop, 2003). A kontrollcsoportokhoz viszonyítva (egészséges, depressziós, egyéb személyiségzavarban szenvedő fekvő- és járóbetegek) a borderline betegek élettörténetében szignifikánsan gyakoribb a gyermekkori szexuális abúzus előfordulása (Bandelow et al., 2005; Helgeland – Torgesen, 2004; Lobbstaal et al., 2010; Zanarini, 2000). A szigorú módszertannal végzett prospektív vizsgálatok eredményei szerint a korai szexuális abúzus a borderline személyiségzavar legerősebb prediktorának bizonyult (Battle et al., 2004; Johnson et al., 1999; Rogosch – Chicchetti, 2005; Yen et al., 2002).

Kitüntetett szerepe ellenére, a szexuális abúzusnak nem a megtörténte vagy hiánya, hanem súlyossági paraméterei képviselnek jelentős hatást a borderline kimenet szempontjából (Kuritárné, 2008a; Paris – Zweig-Frank, 1997). A szexuális traumatizáció ugyanis tágan értelmezett fogalom, amely nemcsak a behatolással járó visszaélésformákat, hanem egyéb élményeket is magában foglal, például a gyerek intim testrészeinek simogatását, nézegetését, vagy a gyerek arra kényszerítését, hogy mások szexuális aktivitásának tanúja legyen. Kutatási eredmények bizonyítják, hogy más betegcsoportokhoz hasonlítva a borderline páciensek súlyosabb paraméterekkel jellemezhető szexuális bántalmazásról számolnak be (Paris – Zweig-Frank, 1997). A borderline betegek körében szignifikánsan gyakoribb

- a behatolással járó abúzus (33–44 százalék) (Ogata et al., 1990; Silk et al., 1995);
- a korai, általában hat éves kor előtti kezdet (13–60 százalék) (Shearer et al., 1990; Van der Kolk – Herman, 1989; Westen et al., 1990);
- a nem egyetlen incidensre korlátozódó bántalmazás (50 százalék) (Silk et al., 1995);

- a kényszerítés alkalmazása (93 százalék) (Paris – Zweig-Frank, 1997);
- az intrafamiliaris abúzus (72 százalék) (McLean – Gallop 2003), ahol az esetek 19–33 százalékában a szülő vagy a gondozó az elkövető (Figueroa et al., 1997; Paris et al., 1994; Zanarini et al., 2002).

Ogata és szerzőtársai arra hívják fel a figyelmet, hogy a fűtestvér által elkövetett abúzusról beszámoló betegek esetében gyakran maga a szülő is elkövető, ám a páciens az elfojtás következtében képtelen felidézni ezeket a számára elfogadhatatlan emlékeket (Ogata et al., 1990).

Kroll hangsúlyozza (Kroll, 1993), hogy a szexuális abúzus nem vákuumban történik, hanem az egyéb abúzusformák és elégtelen szülői viselkedés kontextusában zajlik, amelyek interakciója kumulatív hatást és súlyosabb felnőttkori pszichopatológiát okoz (Sansone, 2004; Silk et al., 1995; Zanarini, 2000; Zanarini et al., 2002). A szexuális abúzust elszenvedett borderline páciensek gyakran számolnak be fizikai és érzelmi bántalmazásról és elhanyagolásról (Zanarini et al., 1997). A szülői védelem és gondoskodás mulasztásai nemcsak a családon belüli abúzussal hozhatók összefüggésbe, hanem az elhanyagolás növeli az extrafamiliaris környezetben előforduló szexuális bántalmazás előfordulásának valószínűségét is. A szülők elérhetetlensége következtében a gyermek figyelemre, törődésre, érzelmi közelségre kiehézett, idejét gyakran az otthonán kívül, az utcán csellengve tölti, ezért a potenciális elkövető által könnyen hozzáférhető és manipulálható. Az elkövető számára továbbá kapóra jön, hogy a szülő nem veszi észre a bántalmazást és nem védi meg gyermekét (Zanarini et al., 1997).

A gondozók által elkövetett fizikai bántalmazás aránya a borderline populációban 10–73 százalék (Bandelow et al., 2005; Golier et al., 2003; Paris – Zweig-Frank, 1997; Salzman et al., 1993), ugyanakkor ez az abúzusforma kevésbé borderline-specifikus, ugyanis más pszichiátriai zavarokban (depresszió, személyiségzavarok) szenvedő betegek élettörténetében is jellemző. Gyakori előfordulása ellenére a fizikai abúzus az északi-amerikai és nyugat-európai kutatások elenyésző hányadában bizonyult a borderline személyiségzavarra specifikus rizikófaktornak (Links, 1988; Salzman et al., 1993; Tyrka et al., 2009). Ezzel szemben a közelmúltban megjelent távol-keleti, elsősorban japán és kínai vizsgálatok az anya által elkövetett fizikai bántalmazás kórnemző szerepére világítottak rá, s hangsúlyozzák, hogy a fizikai abúzus a borderline etiológia kultúrspecifikus részét képviseli (Huang et al., 2012; Machizawa-Summers, 2007; Zhang et al., 2013).

Az érzelmi bántalmazás (a gyermek kigúnyolása, megalázása, elutasítása, hibáztatása stb.) és a borderline személyiségzavar között szoros kapcsolat mutatható

ki (Battle et al., 2004; Bierer et al., 2003; Johnson et al., 2006; Kuo et al., 2014; Lobbestael et al., 2010): a páciensek 75 százalékának anamnézisében szerepel érzelmi bántalmazás (Zanarini et al., 1997). Az érzelmi abúzus feltételezhetően annak a zavart társas környezetnek a központi jellemzője, amely kiindulópontja lehet a súlyosabb borderline pszichopatológia kialakulásában közreműködő súlyosabb abúzusformáknak. A borderline betegekre jellemző érzelmszabályozási zavarért az érzelmileg bántalmazó közeg is felelőssé tehető, amelyben a gondozók nem jelentenek modellt az egészséges, kiszámítható, következetes érzelmkifejezésre (Kuo et al., 2014). A gyermek azt tanulja meg, hogy nem méltó a szeretetre, léte teher vagy bosszúság mások számára, s ezeket a személyiségébe épült alapvető meggyőződéseket az egész életén át súlyos teherként hordozza.

A súlyos testi-lelki-érzelmi elhanyagolás is patogén tényező, és legalább olyan gyakori a borderline betegek élettörténetében, mint a fizikai vagy szexuális bántalmazás. A borderline páciensek 92 százaléka számol be arról, hogy gondozói nem elégítették ki megfelelően fizikai és érzelmi szükségleteit (Zanarini, 1997), s 77 százalékuk esetében mindkét szülő részéről mulasztások történtek (*biparental neglect*) (Zanarini et al., 2010). Az elhanyagolás egyes típusainak előfordulását tekintve az érzelmi elhanyagolás gyakorisága hetven százalék (Zanarini et al., 1997), az inkonzisztens bánásmódé ötven százalék, a fizikai elhanyagolásé huszonöt százalék, míg a gyermek szülői szerepbe kényszerítése a borderline betegek hatvan százalékát érintette (Zanarini, 1997). Az a gyermek, aki nem tapasztalhatta meg, ahogy létezésének nagyszerűsége a másik szemében visszatükröződik, jelentős, sokszor szinte csillapíthatatlan érzelmi deficitekkel indul el az életbe. A gondozókkal megélt korai diszfunkcionális tapasztalatok tönkreteszik a felnőttkori kapcsolatokat, akadályozzák a korrekív kapcsolati élmények megszerzését is (Kuritárné, 2013).

Az elhanyagolás mellett a borderline betegek több mint felének életében fordul elő a szülőktől való hosszas (egy hónapnál hosszabb ideig tartó) és korai (ötéves kor előtti) szeparáció (Bradley, 1979; Grinker et al., 1968), amelynek oka lehet haláleset, kórházi kezelés, valamint a szülők válása (Soloff – Millward, 1983). A borderline betegek családjában gyakori a pszichiátriai zavarok előfordulása, a betegek több mint negyedének mindkét szülője (Goldman et al., 1993; Links et al., 1988) és több mint háromnegyedének legalább egy rokona (Goldman et al., 1993) pszichiátriai diagnózissal bír. A borderline páciensek elsőfokú rokonai között leggyakrabban előforduló kórképek a szerhasználat zavarai, a depresszió és az antiszociális személyiségzavar (Bandelow et al., 2003; Goldman et al., 1993; Harman, 2004; Soloff – Millward, 1983). A szülők psi-

chiátriai zavara szerepet játszhat az elégtelen szülői bánásmód és a szeparáció gyakori előfordulásában.

A hazai vizsgálat

A fejezetben ismertetett tanulmány egy a Debreceni Egyetemen zajló nagyobb kutatás része, amely a borderline (80 fő), depressziós (73 fő) és egészséges személyek (51 fő) élettörténetében megjelenő gyermekkori traumatikus élmények típusát, gyakoriságát és jellemzőit vizsgálja, valamint a gyermekkori traumatizáció és a borderline tünetprofil összefüggéseit tárja fel. Az adatgyűjtés 2013-ban, egy éven keresztül zajlott nyolc budapesti és vidéki pszichiátriai osztály fekvőbetegeinek bevonásával. A borderline és depressziós csoportokba sorolás a SCID-I-II strukturált diagnosztikus interjúk magyar változatának (Strukturált klinikai interjú a DSM-IV zavarainak felmérésére, Szádóczky et al., 2006; Szádóczky et al., 2004) segítségével történt. A tesztek felvétele során a vizsgálatvezető (*Merza Katalin*) minden esetben jelen volt. Az egészséges kontrollszemélyeket hozzáférési mintavétellel gyűjtöttük.

A gyermekkori traumatikus élményeket a 42 itemből álló *Traumatikus Előzmények Kérdőívvel* (Traumatic Antecedents Questionnaire, Van der Kolk – Smyth, 2010) mértük fel. A kérdőív három életkori szakaszban, kisgyermekkorban (0–6 év), a latencia időszakában (7–12 év) és serdülőkorban (13–18 év)¹ vizsgálja a kedvezőtlen élmények széles skáláját (elhanyagolás, szeparáció, érzelmi/fizikai/szexuális bántalmazás, családon belüli erőszak szemtanújaként megélt fenyegetettség).

A borderline betegek, illetve a depressziós és egészséges kontrollszemélyek traumatörténetével kapcsolatos eddigi eredményeinket az alábbiakban röviden ismertetjük (Merza et al., 2015a; Merza et al., 2015b). Kutatásunkban a border-

1 A vizsgálati szakaszok a Freud által a testi éréssel összhangban elkülönített szakaszokhoz igazodnak. Freud a fejlődés mozgatójának az ösztönöket tekintette, és kitéüntetett szerepet tulajdonított a szexuális késztetéseknek (libidó) a személyiség alakulásában. A testi éréssel összhangban, a fejlődés jelentős időszakaiban a libidó különböző testtájakra irányul, amelyek az adott életkorban leginkább alkalmasak az örömszerző viselkedésre (ezek az erogén zónák). A libidófejlődés stádiumai vagy más néven a pszichoszexuális fejlődés állomásai ezekről a testtájakról kapták elnevezésüket. A kisgyermekkorban (0–6 év) az orális, az anális és a fallikus szakasz kap kitéüntetett szerepet. A latencia (lappangás) időszakában az impulzusok elfojtottak, az érdeklődés kifelé fordul, más irányú tevékenység válik meghatározóvá (iskola). A genitális szakasz a serdülőkorra tehető időszak: ekkor az autoerotikus tevékenység helyett a megfelelő partnerrel létesített kapcsolat és genitális örömszerzés válik a legfőbb örömforrássá. A fejlődés lényegében a serdülőkorban lezárul. (Tordai, 2015)

line betegek körében, a szeparáció kivételével, szignifikánsan gyakoribb volt az összes vizsgált traumatípus előfordulása, mint a depressziós és egészséges kontrollcsoportban. A borderline páciensek 88 százalékát érzelmileg, 65 százalékát fizikailag, 56 százalékát szexuálisan bántalmazták gyermekkorában (18 éves koruk előtt). Nyolcvanhat százalékuk számolt be 18 éves kor előtt elszenvedett érzelmi és fizikai elhanyagolásról, 80 százalékuk pedig a szülőktől való hosszas szeparációról. Az elhanyagolás és a bántalmazás mellett a borderline páciensek 78 százaléka volt szemtanúja családon belüli erőszakos cselekményeknek. A borderline páciensek fele nagyon korán, a személyiségformálódás szempontjából döntő életkorban, már hatéves kora előtt is elszenvedett intrafamiális bántalmazást. Vizsgálatunkban a lineáris regressziószámítás alapján a felnőttkori borderline pszichopatológia kialakulásának az esélyét leginkább a gyermekkorban átélt szexuális és fizikai bántalmazás, valamint az elhanyagolás növelte.

A JELEN VIZSGÁLAT

A vizsgálat célja

Az eredeti kutatás egy specifikus alcsoportjában, mégpedig a szexuális bántalmazást átélt borderline betegek körében vizsgáltuk a szexuális abúzus gyakoriságát és jellemzőit, valamint felmértük és összehasonlítottuk a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott betegek tünetprofilját. A tanulmány kitér a borderline pszichopatológia súlyosságára, a fizikai önsértések jellemzőire, az öngyilkossági kísérletek számára, valamint a disszociáció és az impulzivitás mértékére.

Módszer

Vizsgálati személyek

A vizsgálatba összesen 80 borderline személyiségzavarban szenvedő fekvőbetegét vontunk be, akiket korábban a SCID-II strukturált diagnosztikus interjú segítségével választottunk ki. A vizsgálat céljának megfelelően a mintát két csoportra bontottuk: a szexuálisan bántalmazott (45 fő) és a szexuálisan nem bántalmazott (35 fő) betegekre. A minta demográfiai jellemzőit a 2. számú táblázat szemlélteti.

2. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A minta demográfiai jellemzői

			Statistikai eljárás	
	Szexuálisan bántalmazott (N = 45)	Szexuálisan nem bántalmazott (N = 35)	χ^2	P
Életkor (átlag, szórás)	28,13 ± 10,39	33,63 ± 10,73		0,958
Nem			3,01 (df = 1)	0,083
Férfi	4 (8,9%)	8 (22,9%)		
Nő	41 (91,1%)	27 (77,1%)		
Családi állapot			4,96 (df = 4)	0,058
Egyedülálló	32 (71,1%)	18 (51,4%)		
Házass	1 (2,2%)	2 (5,7%)		
Élettársi kapcsolatban él	6 (13,3%)	4 (11,4%)		
Elvált	5 (11,1%)	9 (25,7%)		
Özvegy	1 (2,2%)	2 (5,7%)		
Iskolai végzettség			1,23 (df = 2)	0,54
Általános iskola	11 (24,4%)	8 (22,9%)		
Középiskola	30 (66,7%)	21 (60,0%)		
Egyetem	4 (8,9%)	6 (17,1%)		
Foglalkoztatottság			11,64 (df = 6)	0,071
Munkanélküli	15 (33,3%)	15 (42,9%)		
Leszállékolt	9 (20,0%)	4 (11,4%)		
Teljes állás	2 (4,4%)	4 (11,4%)		
Félállás	1 (2,2%)	5 (14,3%)		
Alkalmi munkavégző	3 (6,7%)	1 (2,9%)		
Diák	13 (28,9%)	3 (8,6%)		
Egyéb	2 (4,4%)	3 (8,6%)		

Eszközök

A szexuális bántalmazás súlyossági paramétereinek részletesebb vizsgálatára a *Korai Traumatikus Élmények Kérdőív* (Early Trauma Inventory, Bremner et al., 2007) szexuális abúzus alszáláját alkalmaztuk. A kérdőív három életkori szakaszban, kisgyermekkorban (0–6 év), a latencia időszakában (7–12 év) és serdülőkorban (13–18 év) méri fel a bántalmazás elkövetőjét, módját (például intim testrészek fogdosása, orális/anális/vaginális behatolással járó szexuális erőszak) és gyakoriságát.

A fizikai önsértések módozatát (például falcolás, önütlegelés, égetés), számát, súlyosságát, életkori kezdetét, illetve a szuicid kísérletek számát az *Ottawa Önsértő Kérdőívvel* (Csorba et al., 2005) összesítettük.

A disszociáció felmérésére a 63 itemből álló Magyar Disszociáció Kérdőívet alkalmaztuk (Dissociation Questionnaire, DISQ-H, Varga et al., 1996), amely az alábbi jelenségekről nyújt információt:

- *Identitászavar*: „Megesik, hogy úgy érzem, valaki más vagyok”;
- *A viselkedés, a gondolkodás és az érzelmek feletti kontrollvesztés*: „Megesik, hogy zavarodottnak érzem magam”;
- *Amnézia*: „Előfordul, hogy hosszabb időszakok eseményei esnek ki az emlékezetemből, és nem tudok visszaemlékezni, mit is csináltam akkor”;
- *Abszorpció (teljes figyelmi bevonódás)*: „Olyan tisztán vissza tudok emlékezni régebben történt eseményekre, hogy úgy érzem, újra átélem őket”.

A kérdőív kitöltése során a válaszadónak egy ötfokú Likert-skálán kell bejelölnie, hogy az adott állítást mennyire érzi igaznak saját magára. A teszt végső pontszámát az egyes tételekre adott pontértékek átlaga képezi.

Az impulzivitást a Barratt Impulzivitás Skála segítségével mértük (BIS-11 Barratt Impulsiveness Scale; Patton et al., 1995; Stanford et al., 2009). A kérdőív 30 állítást tartalmaz, amelyeket a kitöltő személynek egy négyfokú skálán kell értékelnie aszerint, hogy az mennyire jellemző rá. A kérdőív a következő alszálákat tartalmazza:

- figyelem (feladatokra való koncentráció);
- kognitív instabilitás (cikázó gondolatok);
- motoros impulzivitás (a pillanat hevében történő cselekvés);
- perszerveráció (konzisztens életstílus kialakítása);
- önkontroll (tervezés és felelősségteljes gondolkodás);
- kognitív komplexitás (kihívást jelentő feladatok elvégzésének élvezete).

Eredmények

A szexuális bántalmazás súlyossági paraméterei

A borderline betegek által elszenvedett szexuális bántalmazás súlyossági paramétereit a 3. számú táblázat foglalja össze. Az abúzus elkövetői leggyakrabban férfiak voltak: a betegek 48,9 százaléka számolt be arról, hogy apja vagy férfi gondozója bántalmazta, 40 százalékuknál az áldozat által ismert férfi volt az elkövető, 28,9 százalékuknál pedig egy idegen férfi. A páciensek 42,2 százaléka esetében több elkövetőt azonosítottunk. A visszaélések leggyakoribb típusának az intim testrészek fogdosása számított (95 százalék), ugyanakkor a betegek fele-háromnegyede (51,1–75,6 százalék) a szexuális bántalmazás legsúlyosabb formáit, az orális vagy vaginális behatolást, illetve a nemi erőszak kísérletét szenvedte el. A vizsgált személyek döntő többsége havonta (40 százalék) vagy még gyakrabban, hetente (11,1), akár naponta (8,9) előforduló szexuális visszaélésekről számolt be. Az egyszeri alkalom viszonylag ritka volt (17,8 százalék). A bántalmazás a legtöbb esetben (61 százalék) a serdülőkort megelőzően kezdődött.

3. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A szexuális bántalmazás súlyossági paraméterei

Paraméterek		Fő	[%]
Elkövető	Apa/férfi gondozó	22	48,9
	Fiútestvér	2	4,4
	Férfi ismerős	18	40,0
	Nő ismerős	2	4,4
	Idegen férfi	13	28,9
	Több elkövető	19	42,2
Típus	Fogdosás	43	95,6
	Orális szex	23	51,1
	Hüvelyi behatolás	34	75,6
	Sikertelen szexuális erőszak	33	73,3
	Anális behatolás	2	4,4

Paraméterek		Fő	(%)
Gyakoriság	Egyszeri alkalom	8	17,8
	Évente párszor	10	22,2
	Havonta	18	40,0
	Hetente	5	11,1
	Naponta	4	8,9
Kezdet	Kisgyermekkor 0–6 év	17	37,8
	Latencia 7–12 év	18	40,0
	Serdülőkor 13–18 év	10	22,2

Chi-négyzet próba segítségével megvizsgáltuk a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott betegek körében a többi gyermekkori, 18 éves kor előtt elszenvedett traumatikus élmény prevalenciáját is. A szexuális abúzust átélt borderline betegek csoportjában a szexuálisan nem abuzáltakhoz képest a fizikai és érzelmi bántalmazás, a családon belüli erőszak szemtanújaként megélt fenyegetettség, illetve a betegség, válás vagy haláleset következtében a szülőktől való hosszas szeparáció előfordulása szignifikánsan gyakoribb volt. Szinte minden szexuálisan bántalmazott beteg majdnem minden egyéb bántalmazásformát is átélt az élete első 18 évében (4. számú táblázat).

4. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: Az egyes traumatípusok előfordulása a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott borderline csoportokban

					Statistikai eljárás	
	Szexuálisan bántalmazott (N = 45)		Szexuálisan nem bántalmazott (N = 35)		χ^2 (df = 1)	P
Elhanyagolás	41	91,1%	28	8,8%	2,05	0,152
Szeparáció	41	91,1%	23	65,7%	7,94	0,005
Érzelmi abúzus	45	100,0%	23	71,4%	14,69	< 0,001
Fizikai abúzus	38	84,4%	14	40,0%	17,09	< 0,001
Erőszak szemtanúja	44	97,8%	18	51,4%	24,25	< 0,001

Forrás: Merza et al., 2015a

A borderline pszichopatológia súlyossága a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott betegek körében

Vizsgálatunkban a borderline pszichopatológia súlyosságának felmérésére *Bateman és Fonagy* szempontrendszerét vettük alapul (Bateman – Fonagy, 2013). A szerzők által meghatározott súlyossági indikátorok a következők:

- a borderline személyiségzavar súlyossága, amely a teljesülő DSM-IV borderline kritériumok száma alapján mérhető;
- a komorbid pszichiátriai zavarok súlyossága, vagyis a társuló I-es tengely-zavarok száma; illetve
- a személyiségpatológia kiterjedtsége, amelyet a szerzők a borderline személyiségzavar mellett diagnosztizálható más személyiségzavarok számával becsülnek meg.

Mann–Whitney-próbával a vizsgált indikátorok alapján a szexuálisan bántalmazott betegek esetében súlyosabb borderline pszichopatológiát állapítottunk meg (5. számú táblázat). A bántalmazott betegek a borderline személyiségzavar maximálisan elérhető kilenc kritériumából átlagosan 7,3-et teljesítenek, míg a nem bántalmazottak a kórismézéshez szükséges minimális öt kritériumnál alig többet, 5,7-et. A szexuális abúzust átélt csoport a nem bántalmazott betegekhez képest majdnem kétszer több, átlagosan 4,4 aktuálisan fennálló I-es tengely-diagnózissal (például depresszió, szorongásos zavarok, szomatiform zavarok) bírt a vizsgálat időpontjában, továbbá átlagosan 1,1 másik személyiségzavar kritériumait teljesítette, míg a nem bántalmazottak 0,9 másik személyiségzavar kritériumait teljesítették.

A fenti indikátorok mellett a pszichopatológia súlyosságáról árulkodhat a betegek pszichiátriai kórtörténetének életkori kezdete, illetve a pszichiátriai osztályos kezeléseik száma is (5. számú táblázat). Vizsgálatunkban a szexuálisan bántalmazott páciensek szignifikánsan fiatalabb életkorban kerültek a pszichiátriai ellátórendszerbe, első kezelésük idején átlagosan 20,5, míg a nem bántalmazott személyek 26,7 évesek voltak. A hospitalizációk számában a két csoport nem különbözött szignifikánsan, eddigi életük során öt-hat alkalommal kezelték őket pszichiátriai osztályon.

**5. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A borderline pszichopatológia súlyossága és a pszichiátriai kezelé-
történet a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott borderline csoportokban**

							Statistikai eljárás	
	Szexuálisan bántalmazott (N = 45)			Szexuálisan nem bántalmazott (N = 35)			U	P
	Mdn	M	SD	Mdn	M	SD		
Borderline kritériumok száma	7	7,29	1,14	5	5,74	0,92	248,5	< 0,001
I-es tengely-zavarok száma	4	4,36	2,14	3	2,51	1,54	397,0	< 0,001
Egyéb személyiségzavarok száma	2	1,84	1,11	1	1,00	0,87	452,0	< 0,001
Kezelések életkori kezdete	18	20,48	9,32	27	26,71	10,46	474,5	0,002
Hospitalizációk száma	3	5,64	8,14	3	5,91	7,20	740,5	0,644

Szándékos fizikai önsértések és öngyilkossági kísérletek a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott borderline betegek körében

A szándékos fizikai önsértés akaratlagosan elkövetett, többnyire alacsony letalitású cselekmény, amelynek során a betegnek nem célja az élet kioltása (Kuritárné, 2008b). A nem letális szándék ellenére az önsértések kockázatosak, a személy alábecsülheti a tett veszélyességét, ami maradandó károsodásokhoz vagy halálesethez vezethet. Az önsértő viselkedés a borderline személyiségzavar egyik központi jellemzője, magasán diszkriminatív értékű diagnosztikus kritérium (Dubo et al., 1997), gyakran hivatkoznak rá a kórkép viselkedéses specifikumaként (Sansone, 2004).

A teljes mintánkban az önsértés leggyakoribb formái sorrendben a következők voltak: falcolás (76 százalék), a bőr karcolása (59), önütlegelés (51), önmaga harapdálása (37), a fej falba verése (35), sérülést okozó körömrágás (32), a bőr cigarettával égetése (32), hajtépkedés (22), a bőr átszúrása tűkkel (21).

A szexuálisan bántalmazott borderline betegek 91, a nem bántalmazottak 63 százaléka számolt be arról, hogy élete során elkövetett legalább egy önsértő cselekedetet (*5. számú táblázat*). A két csoportban az önsértések jellemzőit a Mann–Whitney-próba segítségével hasonlítottuk össze, a statisztikai elemzés eredményeit a *6. számú táblázat* szemlélteti. A szexuálisan bántalmazott önsértő betegek eddigi életük során átlagosan 42 alkalommal sebeztek meg magukat, míg a nem bántalmazottak ennél szignifikánsan kevesebbszer, átlagosan tízszer. Az önsértések életkori kezdete is statisztikailag jelentős különbségeket mutat a vizsgált csoportok között: a szexuálisan bántalmazottak öt évvel korábban, átlagosan 15 éves korban bocsátkoztak először önsebzésbe. Egy-egy önsértés után a bántalmazottak esetében szignifikánsan többször volt szükség sürgősségi ellátásra (például a sebek varrására, kötözésére). Mintánkban a szexuális abúzust átéltek 93 százaléka arról számolt be, hogy nem érzett fájdalmat az önsértések során, míg a nem bántalmazottaknak csupán a 18 százaléka volt analgéziás.

A borderline betegekre a nem letális szándékú fizikai önsértés mellett krónikus öngyilkossági gondolatok, öngyilkossági szándék és öngyilkossági kísérletek is jellemzők. A szuicid tartalmakat és a szuicid viselkedést a betegek általában világosan képesek elkülöníteni a szándékos fizikai önsértéstől (Stanley – Brodsky, 2005). Kutatásunkban az öngyilkossági kísérletek számát is felmértük. A szuicid kockázat mindkét csoportban jelentős. A szexuálisan bántalmazottak körében majdnem kétszer gyakoribb az öngyilkossági kísérletek száma, de a Mann–Whitney-próba alapján ez a különbség csak tendenciaszerű (*6. számú táblázat*).

6. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: Az önsértések és szuicid kísérletek jellemzői a vizsgált csoportokban

							Statisztikai eljárás	
	Szexuálisan bántalmazott (N = 45)			Szexuálisan nem bántalmazott (N = 35)			U	P
	Mdn	M	SD	Mdn	M	SD		
Önsértések száma	30	41,56	37,49	10	9,77	7,98	199,5	< 0,001
Önsértések kezdete (év)	14	15,02	4,07	17	19,59	8,16	284,0	0,016
Önsértés utáni kezelések száma	0	1,95	3,89	0	1,47	5,81	338,0	0,033
Szuicid kísérletek száma	4	5,02	6,47	2	2,8	2,41	606,5	0,077

Disszociáció a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott borderline betegek körében

A mentális és viselkedészavarokat osztályozó noszológiai rendszer, a DSM-IV (1995) a disszociáció patológiás formáit a memória, az identitás és a tudat dezintegrációjaként írja le. A patológiás disszociáció tünetei közé sorolható a derealizáció, a deperszonalizáció, a disszociatív amnézia, illetve az identitásérzetben bekövetkező változások (Korzekwa et al., 2009). Enyhe disszociatív élmények számos pszichiátriai kórképben előfordulnak, és az átlagnépességben is megjelenhetnek olyan különleges körülmények hatására, mint az alvásmegvonás, betegség, szerabúzus és szenzoros depriváció (Van der Hart et al., 2004). A vizsgálatunkba bevont borderline páciensek disszociáció pontszámait a 7. számú táblázat mutatja be. A Mann–Whitney-próba alapján statisztikailag jelentős különbségeket találtunk a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott betegek átlagos disszociáció-pontszámaiban. Az abszorpció alszála kivételével a kérdőív összes alszála szig-

nifikánsan súlyosabb mértékű disszociációt mutat a szexuálisan bántalmazottak csoportjában.

7. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott borderline betegek disszociatív élményeinek összehasonlítása

							Statisztikai eljárás	
	Szexuálisan bántalmazott (N = 45)			Szexuálisan nem bántalmazott (N = 35)			U	P
	Mdn	M	SD	Mdn	M	SD		
Disszociáció összpontszám	3,2	3,02	0,63	2,2	2,34	0,76	372,0	< 0,001
Identitászavar	2,8	2,84	0,75	2,1	2,19	0,86	461,5	0,002
Kontrollvesztés	3,5	3,48	0,76	2,7	2,54	0,89	352,5	< 0,001
Amnézia	3	2,86	0,93	1,9	2,06	0,90	413,0	< 0,001
Abszorpció	2,7	2,76	0,84	3	2,99	0,77	627,5	0,120

Impulzivitás a szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott borderline betegek körében

Az impulzivitás a borderline személyiségzavar egyik központi tünetének tekinthető (Bornovalova et al., 2008; Skodol et al., 2002; Zanarini, 1993), amely a különböző (külső, belső) ingerekre adott gyors, nem tervezett reakciókra való hajlamot jelenti, a tett hosszú távú következményeinek figyelmen kívül hagyásával. A DSM-IV borderline kritériumai közül öt – explicit vagy implicit módon – az impulzivitással hozható összefüggésbe: instabil kapcsolatok, impulzivitás, öngyilkosság/önsértés, érzelmi labilitás, a harag kontrollálásának nehézsége (Van Reekum et al., 1994).

Vizsgálatunkban a Mann–Whitney-próba alapján a szexuális abúzust elszenvedett borderline betegek impulzívabbnak bizonyultak a nem bántalmazott pácienseknél: a teszten elérhető maximális 120 pontból átlagosan 86,2 pontot értek

el, míg a másik csoport átlaga 74 pont volt (8. számú táblázat). A kognitív komplexitás kivételével a szexuálisan bántalmazottak csoportjában szignifikánsan magasabb pontszámokat találtunk a kérdőív összes skáláján.

8. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A szexuálisan bántalmazott és nem bántalmazott borderline betegek impulzivitásának összehasonlítása

							Statisztikai eljárás	
	Szexuálisan bántalmazott (N = 45)			Szexuálisan nem bántalmazott (N = 35)			U	P
	Mdn	M	SD	Mdn	M	SD		
Impulzivitás összpontszám	89	86,22	14,21	76	74,03	15,37	437,0	0,001
Figyelem	16	15,73	3,43	14	13,31	3,28	468,5	0,002
Kognitív instabilitás	9	8,6	1,85	8	7,54	1,72	508,5	0,006
Motoros impulzivitás	21	20,09	4,59	17	17,17	5,25	525,0	0,011
Perszeveráció	10	10,02	3,08	7	7,83	2,18	451,5	0,001
Önkontroll	18	17,40	3,93	14	15,06	4,69	547,0	0,019
Kognitív komplexitás	14	14,31	2,79	14	13,11	3,11	600,0	0,067

Megbeszélés

Mintánk demográfiai jellemzői jól tükrözik a hospitalizált (súlyosabb) borderline populáció sajátosságait. A páciensek döntő többsége fiatal nő, akik kedvezőtlenül működnek a mindennapi életükben: nincsenek stabil kapcsolataik, főként egyedülálló vagy elváltak; csak kevesen folytatják tanulmányaikat a felsőoktatásban; illetve gyakori körükben a munkanélküliség és munkaképtelenség.

A szexuális abúzust átélt borderline betegek fele-háromnegyede a szexuális bántalmazás legsúlyosabb formáit is elszenvedte [orális és/vagy vaginális beha-

tolás(!), nemi erőszak kísérlete]. Tovább súlyosbítja a helyzetet, hogy az esetek felében az apa vagy az apafigura követte el a visszaéléseket. Az incestustilalom áthágása, azaz a gondozó által elkövetett szexuális abúzus a leginkább patogén bántalmazásforma, hiszen a gyermek testi-lelki integritását az a személy tiporja el, akihez kötődik, és akire ráutalt. Az intim kapcsolatok öntőformájaként működő traumatizált korai kötődési kapcsolati mintázat a későbbiekben a közelségtől való félelemhez, a bizalom hiányához vezethet, vagy a gondoskodó másikhöz (például a terapeutához) fűződő kapcsolat inadekvát szexualizálása következhet be. A bántalmazás, elárultatás és cserben hagyás elővételezése megmérgezi a kapcsolatokat, és megfoszthatja a beteget a korrektív kapcsolati élmények lehetőségétől is. Az áldozati szerep reviktimizálódásra (is) hajlamosít. Adataink szerint a szexuálisan bántalmazott betegek több mint 40 százalékát már 18 éves koruk előtt többen ismételtén áldozattá tették!

A szexuális bántalmazás a minta csaknem 40 százalékában nagyon korán, hatéves kor előtt (!) kezdődött, az éppen kialakuló személyiséget deformálva. A korai kezdet és az elkövető személye feltehetően nem független egymástól: a legkisebb gyermekeket tipikusan az apák molesztálják, nekik van könnyű hozzáférésük a kisgyermekhez, aki nem is tudja, hogy a történetek az elfogadható viselkedésmódok tartományán kívül esnek, és nem is tud elmenekülni a bántalmazó közegeből. Sajnos az a tény is ismert, kutatásokból és klinikai tapasztalatokból egyaránt, hogy az apa-lánya incestus szokott a legtartósabban fennmaradni (Mennen – Medow, 1995; Harman, 2004). Az elhúzódo visszaélésben a patológias családstruktúra és -dinamika, a gyermekét cserben hagyó anya „vaksága” is szerepet játszik.

A korábbi kutatásokból származó adatokhoz hasonlóan az általunk vizsgált borderline betegek is komplex traumatizáció áldozatai voltak. A 80 fős teljes borderline mintánknak a fele 18 éves kora előtt öt-hatféle különböző traumatikus élményt szenvedett el! Ennyi szenvedést és visszaélést lehetetlen ép lélekkel megúszni. Egy több mint tizenhétezer főt felölelő amerikai tanulmányban sokszorosán bebizonyították, hogy a gyermekkori ártalmas élmények száma és a kedvezőtlen felnőttkori kimenetek között dóziszválasz-összefüggés érvényesül, azaz a különböző típusú traumatikus élmények halmozódása kiterjedtebb és súlyosabb testi-lelki károsodással jár (Kósa, 2015; Kuritárné, 2015).

Minden vizsgált mutató (és az alább tárgyalt tüneti jellemzők is) a szexuálisan bántalmazott alcsoport súlyosabb és szélesebb körre kiterjedő (több komorbid zavarral járó) kóros állapotát jelzi. A súlyosabb állapotért feltehetően nem önmagában a szexuális bántalmazás megtörténte a felelős, hanem az, hogy e csoportnak

legalább a fele szinte minden paraméter tekintetében kifejezetten a legsúlyosabb bántalmazást szenvedte el. A szexuálisan bántalmazott alcsoport súlyosabb állapotához az is hozzájárulhat, hogy ők többféle bántalmazásformát szenvedtek el, mint a másik borderline alcsoport. A szexuálisan traumatizált borderline betegeinket ezen eredmények tükrében valójában komplex poszttraumásstressz-zavar diagnózissal kellene illetnünk. Teljesül a traumatizáltság komplex jellege és a komplex felnőttkori tünettán kritériuma is. E csoport tagjai átlagosan hat pszichiátriai diagnózist kaptak! A depresszió, a szorongásos zavar, a szomatiform zavar, valamint a borderline és egyéb személyiségzavar csupán látszólag önálló diagnózis. Valójában egymással szorosan összefüggő poszttraumás jelenségeket, az affektusszabályozás elégtelenségét, a testbe beégett fájdalmat és az önmagához és másokhoz való kapcsolódás torzulásait fejezik ki e látszólag egymástól független diagnosztikus kategóriák. [A komplex poszttraumásstressz-zavar a trauma spektrumzavarok egyike, egy olyan hivatalosan nem létező diagnózis, amelyet a DSM-IV-be és a DSM-5-be is felvételre javasoltak a traumatizációval foglalkozó legkiválóbb szakemberek és traumaközpontok, de végül nem nyerte el a hivatalos betegségesség státust (Harman, 2004; Van der Kolk et al., 1996)].

Mintánkban a szexuálisan bántalmazott betegek több mint 90 százaléka számolt be önsértő viselkedésről, ők fiatalabb életkorban kezdték az önsebzést, mint a szexuálisan nem bántalmazott páciensek, és életük során átlagosan negyvenszer követtek el fizikai önsértést. Eredményeink egybecsengenek a külföldi kutatásokból származó szakirodalmi adatokkal, amelyek rávilágítanak arra, hogy az önsértő viselkedések létrejöttében a gyermekkori traumatikus élmények (Brodsky et al., 1997; Silk et al., 1997; Van der Kolk et al., 1991; Zonarini et al., 2002), és főként a súlyosabb paraméterekkel jellemezhető, korai kezdetű, gondzó által elkövetett, kényszerítéssel történt szexuális abúzus fontos szerepet játszik (Matsumoto et al., 2004; Romans et al., 1995; Zonarini et al., 2011; Zlotnick et al., 1999; Zweig-Frank – Paris, 1997). A szexuális abúzust átéltek csoportjában az önsértések extrém gyakorisága egy „szuper önsértő” borderline alcsoportra enged következtetni, amelyet egy korábbi kutatásban már azonosítottak (Dubo et al., 1997). Az önsértés, mint említettük, egészségi kockázatot hordoz. Ráadásul az esetleges súlyos sebhelyektől nem könnyű megszabadulni. A krónikusan önsértő beteg sokszor takargatni kényszerül a testén hordozott diagnózisát. Továbbá – ha tudomást szereznek róla – az önsértés (falcolás) jelentős stressztényező és konfliktusok forrása a beteg környezetében.

A bántalmazott csoportban többször volt szükség egy-egy önsértő cselekedet után sürgősségi kezelésre, ami a tett veszélyességének alábecsülésére, valamint

a súlyos sérülés és a véletlen haláleset kockázatára figyelmeztet. A szexuális abúzust átélt önsértő betegek majdnem mindegyike analgéziáról számolt be, vagyis nem érez fájdalmat az önsébzések során. Az analgézias páciensek a borderline populáció súlyosabb alcsoportját képviselik: súlyosabb tünettannal rendelkeznek, gyakrabban követnek el önsértést és gyermekként súlyosabb paraméterekkel jellemezhető szexuális abúzus áldozatai voltak (Kuritárné, 2008b). Az analgéziáért fiziológiai szinten a megnövekedett endogén opiát-produkció tehető felelőssé, pszichológiai szinten pedig a magas disszociatív készség (Bunderla – Kumperscak, 2015; Ludäscher et al., 2007; Russ et al., 1993; Schmahl et al., 2004; Stiglmayr et al., 2001), amelynek hátterében szintén a gyermekkori traumatikus élmények húzódnak meg.

A szándékos önsértés és a traumatizáció szoros kapcsolatban áll egymással. Az önsértés maladaptív megküzdésként értelmezhető: elsősorban patológiás érzelmszabályozó szerepet tölt be. A cselekmény elkövetése paradox módon megkönnyebbüléssel jár, vagyis az öndestrukciónak az önszabályozás, az érzelmi tudatosság és az érzelemreguláció hiányos kapacitásának pótlására szolgál (Stanley – Brodsky, 2005). Ezen szabályozó funkciók kialakulásához a gyermek személyiségfejlődését megfelelően szolgáló korai anya-gyerek kapcsolatra és elég jól működő családi közegre lett volna szükség, ami a későbbi borderline-ná váló gyermeknek (és általában a családon belüli gyermekkori traumatizáció áldozatainak) nem adatott meg. Az érzelmszabályozási modell értelmében az önsértés felülírja, elfedi az érzelmi fájdalmat; szolgálhatja a kontrollérzet elnyerését az érzelmileg elárasztó helyzetekben (Klonsky, 2007, 2009; Van der Kolk et al., 1991); segíthet csillapítani, kifejezni, igazolni az elviselhetetlen feszültséget, dühöt; oldhatja a kiüresedett állapotokat (Herman, 2011; Nixon et al., 2002; Paivio, 2004; Suyemoto, 1998; Zanarini et al., 2013); valamint láthatóvá teszi, konkretizálja az érzelmi fájdalmat (Kuritárné, 2008b). Az önsértés értelmezhető továbbá a disszociatív állapotra adott közvetlen válaszként: a beteg a disszociáció következtében fellépő deperszonalizáció élményétől az önsértés segítségével próbál megszabadulni (Brodsky et al., 1995; Nixon et al., 2002; Zanarini et al., 2013).

A szexuálisan bántalmazott borderline betegek súlyosabb disszociatív élményekről számoltak be, az általuk elért átlagos pontszám (3,02) az átlagpopuláció egy százalékára jellemző övezetbe esik (Varga et al., 1996). Ez a pontszám a disszociatív identitászavarban (a legsúlyosabb disszociatív kórképpen) szenvedő betegekéhez hasonló mértékű disszociációt jelez. A szexuálisan bántalmazott borderline betegek a patológiás disszociáció jelenségkörébe tartozó disszociatív élményekről számoltak be: náluk súlyosabbak az identitásérzetben bekövetke-

zett változások, a deperszonalizációs/derealizációs élmények (a szelffel/testtel vagy a külvilággal kapcsolatos tudatosság megszakadása vagy megváltozása), a kontrollvesztett állapotok, amelyek például automatikus cselekvésekben, a figyelem elkalandozásában és falásrohamokban nyilvánulhatnak meg. Kifejezetten gyakrabban számolnak be emlékezetkiesésekről, amikor képtelenek felidézni az elmúlt órák, napok történéseit, és az is előfordul, hogy idegen helyen találják önmagukat, mert a végrehajtó funkciót egy alter-személyiség rész vette át. Eredményeink megegyeznek a külföldi kutatásokból származó adatokkal: a magyar mintán is igazolódni látszik, hogy a súlyosabb paraméterekkel jellemezhető szexuális abúzust átélt borderline betegek súlyosabb disszociatív élményekről számolnak be, de a szexuális visszaéléstől mentes borderline-ok is jelentősen disszociálnak. A disszociáció, ami a traumatizáció központi jellemzője, rövid távon adaptív, mert elkülönítve tárolja a mindennapi étellel és a traumatikus élményekkel kapcsolatos tartalmakat, hosszú távon azonban maladaptívvá válik, akadályozza a traumatikus élmények feldolgozását. Továbbá, a traumatikus emlékek a traumához kondicionálódott jelzőingerek hatására intruzív módon betörhetnek a tudatba, s akár át is vehetik a viselkedés irányítását. A traumával kapcsolatos disszociatív munkamóddal élő betegek a szokásos terápiás eljárásokra nem reagálnak jól, speciális, a disszociációra irányuló pszichoterápiás megközelítést igényelnek (Farina – Liotti, 2013).

A disszociáció traumával kapcsolatos fejlődési útja esetében a traumatizált kisgyermek repetitív módon „diszkrét viselkedéses állapotokat” él át. A normális kohezív személyiség kialakulásához egyrészt az olyan agyi struktúrák pszichobiológiai érése szükségeltetik, amelyek a főbb integrációs feladatokat látják el (például hippocampus, prefrontális lebeny), másrészt olyan, a biztonságos kötődés által facilitált képességekre van szükség, amelyek képesek fenntartani, szabályozni és integrálni ezeket az állapotokat. A gyermek ismétlődő traumatizációja veszélyezteti ezeket a pszichobiológiai fejlődési folyamatokat, akadályozza a viselkedéses állapotok integrációját, és konzerválja, felerősíti a személyiség strukturális disszociációját (Van der Hart et al., 2004).

A disszociatív tendenciák erősödnek, ha a jelentős mások tagadják a traumát ahelyett, hogy segítenék a fájdalmas élmény integrációját, vagy letiltják azt, hogy beszélni lehessen róla, például a családon belüli szexuális abúzus során. Számos tanulmány igazolta, hogy a disszociatív amnézia legerősebben ennél a traumatípusnál jelentkezik (Van der Hart et al., 2004).

A korábbi kutatásokhoz hasonlóan (Bornovalova et al., 2006; Hunt, 2007) az általunk vizsgált borderline mintán is igazolódott az impulzivitás és a gyer-

mekkori traumatizáció közötti kapcsolat. A szexuális abúzust átélt betegek körében magasabb impulzivitást találtunk, vagyis ők a késztetéseiket könnyebben fordítják tettbe, a pillanatnyi megkönnyebbülést keresik, s nehezebben tartanak ki hosszú távú célok mellett: nagyobb nehézséget jelent számukra a feladatokra való koncentráció, munkahelyük megtartása, tanulmányaik befejezése, gyakorta változtatják lakóhelyüket. Az impulzivitás a felülről lefelé történő szabályozás (késleltetés, viselkedésgátlás) elégtelenségével függhet össze, vagy a Herman-féle traumakoncepció keretében az adaptációt szolgáló mechanizmusként is értelmezhető (Herman, 2011). A bántalmazó közegben, ahol az önszabályozást elősegítő internalizálható minták nem álltak rendelkezésre, s az interperszonális kapcsolatok nyújtotta megnyugvás sem remélhető, a tolerálhatatlan érzelmi állapotoktól való megszabadulás sürgető szüksége vezérli a viselkedést. Az impulzív viselkedésformák (például pszichoaktív szerhasználat, falásrohamok és purgálások, promiszkuitás) a belső állapotok szabályozását szolgálják azoknál a bántalmazott személyeknél, akiknél a beszűkült vagy alig létező jövőperspektíva nem ellensúlyozza az itt és most túlélését szolgáló impulzusok tettbe fordítását.

ÖSSZEGRZÉS

Kutatásunk a borderline személyiségzavarban szenvedő betegek súlyos, multiplex traumatizáltságát bizonyítja, amit gyakran nem ismernek fel még a mentális ellátásba belépő betegek esetében sem. Ezen betegcsoporton belül két alcsoportot különítettünk el: a szexuális traumát (önbevallásuk szerint) elszenvedett, és a szexuális bántalmazástól mentes csoportot. A szexuálisan traumatizáltak minden egyes általunk vizsgált jelenség tekintetében súlyosabb állapotban vannak, minden bizonnyal kimerítik a komplex poszttraumásstressz-zavar diagnózist. A jelenlegi diagnosztikus besorolásuk azonban semmit nem árul el arról, hogy borderline személyiségjegyeik, a disszociáció, a szándékos fizikai önsértés, az egyéb impulzív viselkedésformák és a társuló tünetek összefonódó, a gyermekkori traumatizációból származó patológiás következményeket és bántalmazással való maladaptív megküzdésüket képviselik.

Eredményeink rámutatnak a jelenlegi pszichiátriai betegségosztályozás problémáira, miszerint az azonos diagnosztikus címke alá sorolt betegek jelentősen különbözhetnek egymástól az állapotuk súlyossága és a tüneteik komorbid diagnózisokban kifejeződő heterogenitása tekintetében, továbbá arra hívják fel a fi-

gyelmet, hogy az ellátásba került betegek traumatikus előzményeit fel kell tárunk ahhoz, hogy megfelelő kezelésben részesüljenek. A traumatizált betegek dinamikájában az egyéni változatosság mögött meglehetősen sok uniformizált jelenség húzódik meg, ezek ismerete révén anticipálhatjuk a várható nehézségeket, s így nagyobb eséllyel tudunk velük gyümölcsözőbb együttműködést kialakítani.

Bár nem az átlagpopulációban, hanem egy speciális pszichiátriai betegcsoportban vizsgáldtunk, megdöbbentő a minden bizonnyal a jéghegy csúcsaként feltárult gyermekkori traumatizáció gyakorisága, súlyossága és komplexitása. A betegeink, a hozzátartozók, a következő generáció és az egész társadalom érdekében sürgős, kormányzati szintű, multiszektoriális beavatkozásra van szükség a gyermekbántalmazás megelőzése, s ha már megtörtént, a korai felismerés és kezelésbe vétel érdekében! A bántalmazás fennmaradásához a cserben hagyók és a némaságba burkolózó, tétlen szemtanúk is hozzájárulnak.

FELHASZNÁLT IRODALOM

American Psychiatric Association (APA) (2001): *Guideline for the treatment of patients with borderline personality disorder*. Washington: American Psychiatric Association

Bandelow, B. – Krause, J. – Wedekind, D. – Broocks, A. – Hajak, G. – Rütger, E. (2005): Early traumatic life events, parental attitudes, family history, and birth risk factors in patients with borderline personality disorder and healthy controls. *Psychiatry Research*, 134(2), 169–179.

Bateman, A. – Fonagy, P. (2013): Impact of clinical severity on outcomes of mentalization-based treatment for borderline personality disorder. *British Journal of Psychiatry*, 203(3), 221–227.

Battle, C. L. – Shea, M. T. – Johnson, D. M. – Yen, S. – Zlotnick, C. – Zanarini, M. C. – Sanislow, C. A. – Skodol, A. E. – Gunderson, J. G. – Grilo, C. M. – McGlashan, T. H. – Morey, L. C. (2004): Childhood maltreatment associated with adult personality disorders: findings from the Collaborative Longitudinal Personality Disorders Study. *Journal of Personality Disorders*, 18(2), 193–211.

Bierer, L. M. – Yehuda, R. – Schmeidler, J. – Mitropoulou, V. – New, A. S. – Silverman, J. M. – Siever, L. J. (2003): Abuse and neglect in childhood: Relationship to personality disorder diagnoses. *CNS Spectrums*, 8, 737–740, 749–754.

Bornovalova, M. A. – Gratz, K. L. – Delany-Brumsey, A. – Paulson, A. – Lejuez, C. W. (2006): Temperamental and environmental risk factors for borderline personality disorder among inner-city substance users in residential treatment. *Journal of Personality Disorders*, 20(3), 218–231.

Bornovalova, M. A. – Gratz, K. L. – Daughters, S. B. – Nick, B. – Delany-Brumsey, A. – Lynch, T. R. – Kosson, D. – Lejuez, C. W. (2008): A multimodal assessment of the relationship between emotion dysregulation and borderline personality disorder among inner-city substance users in residential treatment. *Journal of Psychiatry Research*, 42(9), 717–726.

Bradley, S. J. (1979): The relationship of early maternal separation to borderline personality in children and adolescents: a pilot study. *American Journal of Psychiatry*, 136(4A), 424–426.

Bremner, J. D. – Bolus, R. – Mayer, E. A. (2007): Psychometric properties of the Early Trauma Inventory – Self Report. *Journal of Nervous Mental Disease*, 195(3), 211–218.

Brodsky, B. S. – Cloitre, M. – Dulit, R. A. (1995): Relationship of dissociation and childhood abuse in borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 152(12), 1788–1792.

Brodsky, B. S. – Malone, K. M. – Ellis, S. P. – Dulit, R. A. – Mann, J. J. (1997): Characteristics of borderline personality disorder associated with suicidal behavior. *American Journal of Psychiatry*, 154(12), 1715–1719.

Bunderla, T. – Kumperscak, H. G. (2015): Altered pain perception in self-injurious behavior and the association of psychological elements with pain perception measures: A systematic review. *Psychiatria Danubina*, 27(4), 346–354.

Chen, L. P. – Murad, M. H. – Paras, M. I. – Colbenson, K. M. – Sattler, A. L. – Goranson, E. N. – Elamin, M. B. – Seime, R. J. – Shinozaki, G. – Prokop, L. J. – Zirakzadeh, A. (2010): Sexual abuse and lifetime diagnosis of psychiatric disorders: systematic review and meta-analysis. *Mayo Clinic Proceedings*, 85(7), 618–629.

Csorba J. – Szélesné Ferencz E. – Steiner P. – Németh Á. (2005): Önsértő magatartású középiskolás serdülők tüneti jellegzetességei. *Psychiatria Hungarica*, 6., 456–462.

Draijer, N. – Langeland, W. (1999): Childhood trauma and perceived parental dysfunction in the etiology of dissociative symptoms in psychiatric inpatients. *American Journal of Psychiatry*, 156(3), 379–385.

DSM-IV diagnosztikai kritériumai (1995) Budapest: Animula

Dubo, E. – Zanarini, M. C. – Lewis, R. E. – Williams, B. S. (1997): Relationship between lifetime self-destructiveness and pathological childhood experiences. In: **Zanarini, M. C. (ed.):** *Role of sexual abuse in the etiology of borderline personality disorder*. Washington: American Psychiatric Press, 107–130.

Farina, B. – Liotti, G. (2013): Does a dissociative psychopathological dimension exist? A review on dissociative processes and symptoms in developmental trauma spectrum disorders. *Clinical Neuropsychiatry*, 10(1), 11–18.

Fergusson, D. – Horwood, L. – Lynskey, M. (1996): Childhood sexual abuse and psychiatric disorder in young adulthood, II: psychiatric outcomes of childhood sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 35(10), 1365–1374.

Figuroa, E. F. – Silk, K. R. – Huth, A. – Lohr, N. E. (1997): History of childhood sexual abuse and general psychopathology. *Comprehensive Psychiatry*, 38(1), 23–30.

Goldman, S. J. – D’Angelo, E. J. – DeMaso, D. R. (1993): Psychopathology in the families of children and adolescents with borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 150(12), 1832–1835.

Golier, J. A. – Yehuda, R. – Bierer, L. M. – Mitropoulou, V. – New, A. S. – Schmeidler, J. – Silverman, J. M. – Siever, L. J. (2003): The relationship of borderline personality disorder to posttraumatic stress disorder and traumatic events. *American Journal of Psychiatry*, 160(11), 2018–2024.

Grinker, R. R. – Werble, B. – Drye, R. C. (1968): *The borderline syndrome: A behavioral study of ego-functions*. New York: Basic Books

Gunderson, J. G. – Links, P. S. (2009): *Borderline personality disorder: A clinical guide*. Arlington: American Psychiatric Publishing Inc.

Harman, M. J. (2004): Children at risk for borderline personality disorder. *Journal of Contemporary Psychotherapy*, 34(3), 279–290.

Helgeland, M. I. – Torgesen, S. (2004): Developmental antecedents of borderline personality disorder. *Comprehensive Psychiatry*, 45(2), 138–147.

Herman, J. (2011): *Trauma és gyógyulás.* (ford.: Kuszing G.) Budapest: Háttér Kiadó

Huang, J. – Yang, Y. – Wu, J. – Napolitano, L. A. – Xi, Y. – Cui, Y. (2012): Childhood abuse in chinese patients with borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 26(2), 238–254.

Hudziak, J. J. – Boffeli, T. J. – Kreisman, J. J. – Battaglia, M. M. – Stanger, C. – Guze, S. B. (2004): A borderline személyiségzavar kapcsolata a Briquet-szindrómához (hisztériához), a szomatizációhoz, az antiszociális személyiségzavarhoz és a drogfüggéshez. Klinikai tanulmány. In: **Kulcsár Zs. – Rózsa S. – Kökönyei Gy. (szerk.):** *Megmagyarázhatatlan testi tünetek I.* Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 339–358.

Hunt, M. (2007): Borderline personality disorder across the lifespan. *Journal of Women Aging*, 19(1–2), 173–191.

Johnson, J. G. – Cohen, P. – Brown, J. – Smailes, E. M. – Bernstein, D. P. (1999): Childhood maltreatment increases risk for personality disorders during early adulthood. *Archives of General Psychiatry*, 56(7), 600–606.

Johnson, J. G. – Cohen, P. – Chen, H. – Kasen, S. – Brook, J. S. (2006): Parenting behaviors associated with risk for offspring personality disorder during adulthood. *Archives of General Psychiatry*, 63(5), 579–587.

Klonsky, E. D. (2007): The functions of deliberate self-injury. A review of evidence. *Clinical Psychology Review*, 27(2), 226–239.

Klonsky, E. D. (2009): The functions of self-injury in young adults who cut themselves: Clarifying the evidence for affect-regulation. *Psychiatry Research*, 166(2–3), 260–268.

Korzekwa, M. I. – Dell, P. F. – Links, P. S. – Thabane, L. – Fougere, P. (2009): Dissociation in borderline personality disorder: A detailed look. *Journal of Trauma & Dissociation*, 10(3), 346–367.

Kósa K. (2015): A gyermekkori traumatizáció hatásai a felnőttkori egészségi állapotra. In: **Kuritárné Szabó I. – Tisljár-Szabó E. (szerk.):** *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna. A családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia.* Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 139–166.

Kroll, J. (1993): Etiologic theories of borderline personality disorder: a commentary. In: **Paris, J. (ed.):** *Borderline personality disorder. Etiology and treatment.* Washington: American Psychiatric Press Inc., 211–226.

Kuo, J. R. – Neacsiu, A. D. – Fitzpatrick, S. – MacDonald, D. E. (2014): A methodological examination of emotion inductions in borderline personality disorder: a comparison of standardized versus idiographic stimuli. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 36, 155–164.

Kuritárné Szabó I. (2008a): *Borderline személyiségzavar. Tünettan, etiológia, terápia.* Budapest: Medicina

Kuritárné Szabó I. (2008b): A borderline szuicidalitás jellegzetességei. *Psychiatria Hungarica*, 1., 22–33.

Kuritárné Szabó I. (2013): Határtalan fájdalom. A határeseti (borderline) személyiségzavar. *Pannonhalmi Szemle*, 4., 56–64. <http://www.phszemle.hu/docstore/getfile/201/13.html>

Kuritárné Szabó I. (2015): A gyermekkori családon belüli traumatizáció következményei. In: **Kuritárné Szabó I. – Tisljár-Szabó E. (szerk.):** *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna. A családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia.* Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 13–52.

Links, P. S. – Steiner, M. – Offord, D. R. – Eppel, A. (1988): Characteristics of borderline personality disorder: a Canadian study. *Canadian Journal of Psychiatry*, 33(5), 36–40.

Lobbestael, J. – Arntz, A. – Bernstein, D. P. (2010): Disentangling the relationship between different types of childhood maltreatment and personality disorders. *Journal of Personality Disorders*, 24(3), 285–295.

Ludäscher, P. – Bohus, M. – Lieb, K. – Philipsen, A. – Jochims, A. – Schmahl, C. (2007): Elevated pain thresholds correlate with dissociation and aversive arousal in patients with borderline personality disorder. *Psychiatry Research*, 149, 291–296.

Machizawa-Summers, S. (2007): Childhood trauma and parental bonding among Japanese female patients with borderline personality disorder. *International Journal of Psychology*, 42(4), 265–273.

Matsumoto, T. – Azekawa, T. – Yamaguchi, A. – Asami, T. – Iseki, E. (2004): Habitual nonsuicidal self-injury in Japan. *Journal of Neuropsychiatry and Clinical Neurosciences*, 58(2), 191–198.

McLean, L. M. – Gallop, R. (2003): Implications of childhood sexual abuse for adult borderline personality disorder and complex posttraumatic stress disorder. *American Journal of Psychiatry*, 160(2), 369–371.

Mennen F. – Meadow D. (1995): The relationship of abuse characteristics to symptoms in sexually abused girls. *Journal of Interpersonal Violence*, 10(3), 259–274.

Merza K. – Papp G. – Kuritárné Szabó I. (2015a): Borderline személyiségzavar és gyermekkori traumatizáció. In: Kuritárné Szabó I. – Tisljár-Szabó E. (szerk.): *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna. A családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia*. Budapest: Oriold és Társai Kiadó, 167–183.

Merza, K. – Papp, G. – Kuritárné Szabó, I. (2015b): The role of childhood traumatization in the development of borderline personality disorder in Hungary. *European Journal of Psychiatry*, 29, 105–118.

Nixon, M. K. – Cloutier, M. A. – Aggarwal, S. (2002): Affect regulation and addictive aspects of repetitive self-injury in hospitalized adolescents. *Journal of the American Academy of Child Adolescent Psychiatry*, 41(11), 1333–1341.

Ogata, S. N. – Silk, K. R. – Goodrich, S. – Lohr, N. E. – Westen, D. – Hill, E. M. (1990): Childhood sexual and physical abuse in adult patients with borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 147(8), 1008–1013.

Paivio, S. C. – McCulloch, C. R. (2004): Alexithymia as a mediator between childhood trauma and self-injurious behaviours. *Child Abuse and Neglect*, 28(3), 339–354.

Paras, M. L. – Murad, M. H. – Chen, L. P. – Goranson, E. N. – Sattler, A. L. – Colbenson, K. M. – Elamin, M. B. – Seime, R. J. – Prokop, L. J. – Zirakzadeh, A. (2009): Sexual abuse and lifetime diagnosis of somatic disorders. A systematic review and meta-analysis. *The Journal of the American Medical Association*, 302(5), 550–561.

Paris, J. P. – Zweig-Frank, H. – Guzder, J. (1994): Psychological risk factors for borderline personality disorder in female patients. *Comprehensive Psychiatry*, 35(4), 301–305.

Paris, J. P. – Zweig-Frank, H. (1997): Parameters of childhood sexual abuse in female patients. In: **Zanarini, M. C. (ed.):** *Role of sexual abuse in the etiology of borderline personality disorder*. Washington: American Psychiatric Press, 15–18.

Patton, J. H. – Stanford, M. S. – Barratt, E. S. (1995): Factor structure of the Barratt impulsiveness scale. *Journal of Clinical Psychology*, 51(6), 768–774.

Putnam, F. W. (2003): Ten-year research update review: Child sexual abuse. *Journal of the American Academy of Child and Adolescent Psychiatry*, 42(3), 269–278.

Quirk, S. E. – Berk, M. – Chanen, A. M. – Koivumaa-Honkanen, H. – Brennan-Olsen, S. L. – Pasco, J. A. – Williams, L. J. (2015): Population Prevalence of Personality Disorder and Associations With Physical Health Comorbidities and Health Care Service Utilization: A Review. *Personality Disorders: Theory, Research, and Treatment*. Advance online publication; <http://dx.doi.org/10.1037/per0000148>

Rogosch, F. A. – Cicchetti, D. (2005): Child maltreatment, attention networks and potential precursors to borderline personality disorder. *Deviant Psychopathology*, 17, 1071–1089.

Romans, S. E. – Martin, J. L. – Anderson, J. C. – Herbison, G. P. – Mullen, P. E. (1995): Sexual abuse in childhood and deliberate self-harm. *American Journal of Psychiatry*, 152(9), 1336–1342.

Russ, M. J. – Shearin, E. N. – Clarkin, J. F. – Harrison, K. – Hull, J. W. (1993): Subtypes of self-injurious patients with borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 150, 1869–1871.

Salzman, J. P. – Salzman, C. – Wolfson, M. A. – Looper, J. – Ostacher, M. – Schwarz, J. – Chinman, G. – Land, W. – Miyawaki, E. (1993): Association between borderline personality structure and history of childhood abuse in adult volunteers. *Comprehensive Psychiatry*, 34, 254–257.

Sansone, R. (2004): Chronic suicidality and borderline personality disorder. *Journal of Personality Disorders*, 18(3), 215–225.

Schmahl, C. G. – Greffrath, W. – Baumgärtner, U. – Schlereth, T. – Magerl, W. – Philipsen, A. – Lieb, K. – Bohus, M. – Treede, R. D. (2004): Differential nociceptive deficit in patients with borderline personality disorder and self-injurious behavior: laser-evoked potentials, spatial discrimination of noxious stimuli, and pain ratings. *Pain*, 110, 470–479.

Shearer, S. L. (1994): Dissociative phenomena in women with borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 151(9), 1324–1328.

Shearer, S. L. – Peters, C. P. – Quaytman, M. S. – Ogden, R. L. (1990): Frequency and correlates of childhood sexual and physical abuse histories in adult female borderline inpatients. *American Journal of Psychiatry*, 147(2), 214–216.

Silk, K. R. – Lee, S. – Hill, E. M. – Lohr, N. E. (1995): Borderline personality disorder symptoms and severity of sexual abuse. *American Journal of Psychiatry*, 152(7), 1059–1064.

Silk, K. – Nigg, J. T. – Westen, D. – Lohr, N. E. (1997): Severity of childhood sexual abuse, borderline symptoms, and familiar environment. In: **Zanarini, M. C. (ed.):** *Role of sexual abuse in the etiology of borderline personality disorder*. Washington: American Psychiatric Press, 131–164.

Simeon, D. – Nelson, D. – Elias, R. – Greenberg, J. – Hollander, E. (2003): Relationship of personality to dissociation and childhood trauma in borderline personality disorder. *CNS Spectrums*, 8(10), 755–762.

Skodol, A. E. – Gunderson, J. G. – McGlashan, T. H. – Dyck, I. R. – Stout, R. L. – Bender, D. S. – Grilo, C. M. – Shea, M. T. – Zanarini, M. C. – Morey, L. C. – Sanislow, C. A. – Oldham, J. M. (2002): Functional impairment in patients with schizotypal, borderline, avoidant, obsessive-compulsive personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 159(2), 276–283.

Soloff, P. H. – Millward, J. W. (1983): Developmental histories of borderline patients. *Comprehensive Psychiatry*, 24(6), 574–588.

Stanford, M. S. – Mathias, C. W. – Dougherty, D. M. – Lake, S. L. – Anderson, N. E. – Patton, J. H. (2009): Fifty years of the Barratt Impulsiveness Scale: An update and review. *Personality and Individual Differences*, 47(5), 385–395.

Stanley, B. – Brodsky, B. S. (2005): Suicidal and self-injurious behavior in borderline personality disorder: a self-regulation model. In: Gunderson, J. G. – Hoffman, P. D. (eds.): *Understanding and treating borderline personality disorder*. Washington: American Psychiatric Publishing Inc., 43–64.

Stiglmayr, C. E. – Shapiro, D. A. – Stieglitz, R. D. – Limberger, M. F. – Bohus, M. (2001): Experience of aversive tension and dissociation in female patients with borderline personality disorder – a controlled study. *Journal of Psychiatric Research*, 35(2), 111–118.

Suyemoto, K. L. (1998): The functions of nonsuicidal self-injury. *Clinical Psychology Review*, 18(5), 531–554.

Szádóczky E. – Unoka Zs. – Rózsa S. (2004): *Strukturált klinikai interjú a DSM-IV II. tengelyén található személyiségzavarok felmérésére*. Budapest: OS Hungary Tesztfejlesztő

Szádóczky E. – Rózsa S. – Unoka Zs. (2006): *Strukturált klinikai interjú a DSM-IV I. tengely zavarainak felmérésére*. Budapest: OS Hungary Tesztfejlesztő

Tordai Z. (2015): *Pszichológia és személyiségfejlés I–II*. Óbudai Egyetem, TÁMOP-4.1.2 B2 Pályázat könyvei. <https://goo.gl/bfxxXb>

Tyrka, A. R. – Wyche, M. C. – Kelly, M. M. – Price, L. H. – Carpenter, L. L. (2009): Childhood maltreatment and adult personality disorder symptoms: influence of maltreatment type. *Psychiatry Research*, 165(3), 281–287.

Van den Bosch, L. M. C. – Verheul, R. – Langeland, W. – Van Den Brink, W. (2003): Trauma, dissociation, and posttraumatic stress disorder in female borderline patients with and without substance abuse problems. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 37(5), 549–555.

Van der Hart, O. – Nijenhuis, E. R. S. – Steele, K. – Brown, D. (2004): Trauma-related dissociation: conceptual clarity lost and found. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 38(11–12), 906–914.

Van der Kolk, B. A. – Herman, J. L. (1989): Childhood trauma in borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 146(4), 490–495.

Van der Kolk, B. A. – Perry, J. C. – Herman, J. L. (1991): Childhood origins of self-destructive behaviour. *American Journal of Psychiatry*, 148(12), 1665–1671.

Van der Kolk, B. A. – Pelcovitz, D. – Roth, S. – Mandel, F. S. – McFarlane, A. – Herman, J. L. (1996): Dissociation, somatization, and affect dysregulation: the complexity of adaptation of trauma. *American Journal of Psychiatry*, 153(7), 83–93.

Van der Kolk, B. A. – Smyth, N. (2010): *Trauma Assessment Packet* (CD-ROM). Brookline: The Trauma Center at Justice Resource Institute, University of Buffalo School of Social Work

Van Reekum, R. – Links, P. S. – Fedorov, C. (1994): Impulsivity in borderline personality disorder. In: **Silk, R. (Ed.):** *Biological and neurobehavioral studies of borderline personality disorder*. Washington: American Psychiatric Press, 1–22.

Varga K. – Osvát J. – Vanderlinden, J. (1996): A disszociáció fogalma, mérése és a „Disszociáció Kérdőív” (DISQ-H) bemutatása. *Magyar Pszichológiai Szemle*, 52(1–3), 125–150.

Westen, D. – Ludolph, P. – Misle, B. – Ruffins, S. – Block, J. (1990): Physical and sexual abuse in adolescent girls with borderline personality disorder. *American Journal of Orthopsychiatry*, 60(1), 55–66.

Yen, S. – Shea, M. T. – Battle, C. L. – Johnson, D. M. – Zlotnick, C. – Dolan-Sewell, R. – Skodol, A. E. – Grilo, C. M. – Gunderson, J. G. – Sanislow, C. A. – Zanarini, M. C. – Bender, D. S. – Rettew, J. B. – McGlashan, T. H. (2002): Traumatic exposure and posttraumatic stress disorder in borderline, schizotypal, avoidant, and obsessive-compulsive personality disorders: findings from the collaborative longitudinal personality disorders study. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 190(8), 510–518.

Zanarini, M. C. (1993): Borderline personality as an impulse control spectrum disorder. In: **Paris, J. (ed.):** *Borderline personality disorder: Etiology and treatment*. Washington: American Psychiatric Press., 67–86.

Zanarini, M. C. (2000): Childhood experiences associated with the development of borderline personality disorder. *Psychiatric Clinics of North America*, 23(1), 89–101.

Zanarini, M. C. – Williams, A. A. – Lewis, R. E. – Reich, R. B. – Vera, S. C. – Marino, M. F. (1997): Reported pathological childhood experiences associated with the development of borderline personality disorder. *American Journal of Psychiatry*, 154(8), 1101–1106.

Zanarini, M. C. – Yong, L. – Frankenburg, F. R. – Hennen, J. – Reich, D. B. – Marino, M. F. (2002): Severity of reported childhood sexual abuse and its relationship to severity of borderline psychopathology and psychosocial impairment among borderline inpatients. *Journal of Nervous Mental Disease*, 190(6), 381–387.

Zanarini, M. C. – Frankenburg, F. R. – Reich, D. B. – Silk, K. R. – Hudson, J. I. – McSweeney, L. B. (2007): The subsyndromal phenomenology of borderline personality disorder: a 10 year follow-up study. *American Journal of Psychiatry*, 164(6), 929–935.

Zanarini, M. C. – Frankenburg, F. R. – Reich, D. B. – Fitzmaurice, G. (2010): Time to attainment of recovery from borderline personality disorder and stability of recovery: A 10-year prospective follow-up study. *American Journal of Psychiatry*, 167(6), 663–667.

Zanarini, M. C. – Laudate, C. S. – Frankenburg, F. R. – Reich, D. B. – Fitzmaurice, G. (2011): Predictors of self-mutilation in patients with borderline personality disorder: A 10-year follow-up study. *Journal of Psychiatry Research*, 45(6), 823–828.

Zanarini, M. C. – Laudate, C. S. – Frankenburg, F. R. – Wedig, M. M. – Fitzmaurice, G. (2013): Reasons for nonsuicidal self-injury reported by borderline patients over 16 years of prospective follow-up. *Journal of Personality Disorder*, 27(6), 1–11.

Zhang, T. H. – Chow, A. – Wang, L. L. – Yu, J. H. – Dai, Y. F. – Lu, X. – Good, M. J. – Good, B. J. – Xiao, Z. P. (2013): Childhood maltreatment profile in a clinical population in China: A further analysis with existing data of an epidemiologic survey. *Comprehensive Psychiatry*, 54(7), 856–864.

Zimmerman, M. – Mattia, J. I. (1999): Axis I diagnostic comorbidity and borderline personality disorder. *Comprehensive Psychiatry*, 40(4), 245–252.

Zlotnick, C. – Mattia, J. I. – Zimmerman, M. (1999): Clinical correlates of nonsuicidal self-injury in a sample of general psychiatric patients. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 187(5), 296–301.

Zweig-Frank, H. – Paris, J. (1997): Relationship of childhood sexual abuse to dissociation and nonsuicidal self-injury in female patients. In: Zanarini, M. C. (ed.): *Role of sexual abuse in the etiology of borderline personality disorder*. Washington: American Psychiatric Press, 93–106.

REBECCA M. HAYES – KATHERINE LORENZ – KRISTIN A. BELL

A NEMI ERŐSZAK MÍTOSZAINAK ELFOGADÁSA ÉS A VILÁG IGAZSÁGOSSÁGÁBA VETETT HIT¹

REBECCA M. HAYES, Associate Professor

Department of Sociology, Anthropology and Social Work

Central Michigan University, Mount Pleasant, MI, USA

E-mail: Hayes2r@cmich.edu

KATHERINE LORENZ, PhD Candidate and Graduate Research Assistant

University of Illinois, Chicago, IL, USA

KRISTIN A. BELL, PhD candidate

School of Criminology & Criminal Justice

Northeastern University, Boston, MA, USA

Absztrakt

A nemierőszak-mítosz – vagyis a nemi erőszak előfordulásával kapcsolatos és a férfiak körében elterjedtebb hamis hiedelmek – elfogadása befolyással lehet az áldozatokkal való bánásmódra. Az igazságosvilág-hiedelem (just world belief, JWB) szerint mindenki azt kapja, amit megérdemel. Ennek elfogadása előre jelezheti a nemi erőszak mítoszainak elfogadását. Jelen tanulmány a nemek, a világ igazságosságába vetett hit és a nemierőszak-mítosz elfogadása közötti kapcsolatot vizsgálja. Eredményeink arra utalnak, hogy míg a nemi hovatarozás valóban szignifikáns előrejelzője marad a nemierőszak-mítosz elfogadásának, a világ igazságosságába vetett hit és a nemierőszak-mítosz elfogadása között a feltételezettnél bonyolultabb viszony áll fenn. Tanulmányunkban a jövőbeni kutatásokra vonatkozó javaslatunkat is megemlítjük.

KULCSSZAVAK

viktimológia (általános), szexuális erőszak, társadalmi konstrukció, áldozathibáztatás, világ igazságosságába vetett hit

1 Eredeti cím: Victim blaming others: Rape myth acceptance and the just world belief. Megjelent: *Feminist Criminology* (2013) 8, 202–220. [© Sage]

BEVEZETÉS

Szociológiai, kriminológiai és pszichológiai kutatások gyakran foglalkoznak a társadalmi igazságosság kérdéseivel. Valamennyi említett tudomány azt vizsgálja, hogy az emberek igazságos helyként ítélik-e meg társadalmi világukat és milyen módon alkalmazzák ezt a konstrukciót másokra. *Lerner* igazságosvilág-hiedelem elmélete (*just world belief, JWB*; a továbbiakban: IVH) kísérletet tesz arra, hogy megmagyarázza, miként látják az emberek igazságos és biztonságos helyként a saját világukat, és erre a szemléletre alapozva hogyan hárítják a felelősséget mások viselkedésére (Lerner, 1980). Véleményünk szerint a világ igazságosságába vetett hit, amely népszerű tárgya a társadalompszichológiai (lásd Aderman et al., 1974; Fetschenhauer et al., 2005; Lipkus et al., 1996; O'Connor et al., 1996; Van Prooijen – Van den Bos, 2009) és pszichológiai (lásd Van den Bos – Maas, 2009; Whatley, 1993) kutatásoknak, nem kap elég figyelmet a kriminológiában. Az utóbbiban ugyanakkor gyakran kutatják az áldozathibáztatást, amely az IVH egyik megnyilvánulása (lásd Eigenberg – Garland, 2008; Grubb – Harrower, 2008; Hammond et al., 2011; Moor, 2010; Suarez – Gadalla, 2010; Ullman, 1996; Williams, 1984).

Áldozathibáztatásról akkor beszélünk, amikor az emberek az áldozat viselkedésében találnak olyan elemeket (például az alkoholfogyasztást), amelyekkel legalább részben az áldozat tehető felelőssé a vele törtétekért (Schwartz – Leggett, 1999). Társadalmunkban a viktimizáció gyakrabban jelenik meg nőket érintőként, olyannyira, hogy az áldozatról megjelenő kép nagyobb valószínűséggel ábrázol nőt (Eigenberg – Garland, 2008), így az áldozathibáztatás aránytalanul befolyásolhatja azt, hogy a társadalom miként tekint a nőkre. A nemi erőszak mítoszainak elfogadása tulajdonképpen az áldozathibáztatás egyik, a nőket gyakrabban érintő formája.

A nemierőszak-mítosz elfogadása állhat a háttérben annak, hogy a szexuális erőszak² eseteit alacsony arányban jelentik, és hiányzik az áldozatokkal való azonosulás. Jelen tanulmány az IVH-elmélet és a nemierőszak-mítosz elfogadása közötti kapcsolatot vizsgálja. Egy közepes méretű, az Egyesült Államok középnyugati részén lévő állami egyetem hallgatói körében a világ igazságosságára vonatkozó nézeteikről, korábbi viktimizációs tapasztalataikról és a széles körben

2 Az eredeti tanulmány a *'sexual assault'* kifejezést használja, amit szexuális vagy nemi erőszakként fordítottunk. A *'sexual assault'* minden olyan magatartást magában foglal, amelynek során valakit valamilyen szexuális tevékenységre kényszerítenek, azaz olyan szexuális cselekményt kell végeznie, amelybe nem egyezett bele, a szexuális érintéstől a testbe való behatolásig – *a szerk.*

elterjedt nemierőszak-mítoszok elfogadottságáról készítettünk felmérést. Különösen azt vizsgáltuk, hogy a világ igazságosságába vetett hit közvetít-e a nemi hovatartozás és a nemi erőszak mítoszainak elfogadása között.

AZ IGAZSÁGOSVILÁG-HIEDELEM

Az IVH egy mérhető elméleti konstrukció Lerner igazságosvilág-elméletében (Lerner, 1980). Az elmélet középpontjában az a hit áll, hogy az emberek cselekedeteikért „azt kapják, amit megérdemelnek, és megérdemlik, amit kapnak” (Fetchenhauer et al., 2005: 26). Azaz az IVH olyan társadalmi és kulturális fogalmakat foglal magában, amelyek arra vonatkoznak, hogy milyen mértékben gondolják az emberek a világot, amelyben élünk, igazságosnak és méltányosnak (Lerner, 1965). Az IVH-t egy meglehetősen individualista és öncélú megközelítésnek tartják, amely jól illeszkedik a függetlenség amerikai ideológiájába. Utóbbinak része az a meggyőződés, hogy az emberek előtt mindig számos választás áll. Következésképpen ezek a választások (vagy cselekedetek) azok, amelyek sorunkat alakítják. Ebből pedig az következik, hogy bármely negatív eredmény a saját hibánknak tekinthető. Az erős IVH a világ merev, fekete-fehér szemlélete, ahol egyes embereket (saját magunkat is beleszámítva) jó embereknek könyvelünk el, míg másokat rosszaknak. A negatív dolgok a „rossz emberekkel” történnek, az ő cselekedeteik/viselkedésük miatt (Lodewijckx et al., 2001). Általánosságban az IVH biztonságérzetet nyújt, hiszen így cselekedeteink/viselkedésünk a saját irányításunk alatt áll. Így a körülöttünk lévő világ előre jelezhető, kezelhető és biztonságos hely (Lodewijckx et al., 2001).

Az emberek ösztönösen arra törekszenek, hogy megvédjék az IVH-jukat, hiszen így megőrizhetik a biztonságérzetüket. Az IVH-hoz való ragaszkodás jobb mentális egészséget kínál (Dalbert, 1999; Lipkus et al., 1996), jobb alkalmazkodást teremt éppen az erős IVH-n alapuló viktimizációhoz (Fetchenhauer et al., 2005), kapcsolatban áll a tekintélyelvű attitűdökkel társult konzervatív politikai nézetekkel (Dittmar – Dickinson, 1993; Rubin – Peplau, 1975), és erős vallási ideológiák segíthetik fennmaradását (Furnham, 2003; Rubin – Peplau, 1975). Feltételezhető, hogy a világ igazságosságába vetett hit olyan alapvető meggyőződésekből táplálkozik, mint amilyenek a politikai és vallási ideológiák, amelyek végül pozitívan befolyásolják az ember életszemléletét. Ezt a feltételezést támasztják alá annak a kutatásnak a megállapításai, amely szerint azok, akiknél az IVH erős, jobban megelőzhetőnek gondolják a betegségeket, és pozitívabbak

a kilátásaik a kevésbé megelőzhető betegségek, például a rák szempontjából is. Ez akkor is igaz, ha olyan üzenetet kapnak, amely erősítheti bennük a betegség elkerülhetetlenségének gondolatát (Lucas et al., 2009). Ugyanakkor a kutatók szerint az IVH-t tovább bonyolítja, hogy szükségszerűen két külön fogalmat foglal magában (Dalbert, 1999; Lipkus et al., 1996; Sutton – Douglas, 2005), és ez megváltoztathatja a mélyreható elemzéseket végző kutatók felfogását arról, hogy az IVH hogyan befolyásolja a más változók közötti kapcsolatot.

Egyesek szerint az IVH-t szükségszerűen két külön fogalomra kell bontani: a saját magunkra, illetve a másokra vonatkoztatott IVH-ra. *Lipkus és szerzőtársai*, továbbá *Dalbert* azt állítják, hogy az emberek általában hajlamosabbak saját maguk szempontjából igazságosabb helynek tekinteni a világot, mint mások szempontjából. Az elkülönült fogalmakat támasztották alá azok a kutatások, amelyek szerint a másokra vonatkoztatott IVH-hoz képest erősebb önmagára vonatkoztatott IVH korrelál a jóllét és az önbecsülés érzésével, és általában a jobb hangulati szinttel (Lipkus et al., 1996; Dalbert, 1999). Ezért ha valaki ragaszkodik az önmagára vonatkoztatott IVH-hoz, ezzel erősíti a pszichológiai jóllétét, ami tovább ösztönzi az IVH-hoz való ragaszkodást. Azt is tapasztalták, hogy az erős saját magára vonatkozó IVH az élet más területein is fokozza az igazságosság érzését (Dalbert – Stoeber, 2006). Egy a serdülők IVH-ját és az iskolai és az otthoni igazságosságról szóló nézeteiket vizsgáló kutatásban az erős önmagára vonatkoztatott IVH-val jellemezhető serdülők hajlamosabbak voltak a tapasztalataikat igazságosnak tekinteni (Dalbert – Stoeber, 2006).

Az erős IVH adaptív forrása lehet az életesemények igazolásának is. Egy fogvatartottak körében végzett kutatás szerint az erős önmagukra vonatkoztatott IVH-júak a velük szemben folyó jogi eljárást és a fegyőrök bánásmódját is igazságosnak tekintették, és kevesebb személyes haragot éreztek (Dalbert – Filke, 2007). Az ezekből az eredményekből adódó egyik implicit következtetés az lehet, hogy az erős önmagára vonatkoztatott IVH lehetővé teszi, hogy az ilyen személy a világ történéseit – köztük a viktimizációt – igazságosabbnak tekintse, mint az, akit gyengébb IVH jellemez (Festinger, 1957; Lodewijkx et al., 2001).

AZ IGAZSÁGOSVILÁG-HIEDELEM ÉS A VIKTIMIZÁCIÓ

Az IVH elfogadása kihat a viktimizációs tapasztalatokra. Az egyén IVH-ja veszélybe kerül, amikor egy „jó embernek” tűnő személy áldozattá válik. Ezek az egymásnak ellentmondó hiedelmek a kognitív disszonancia megtapasztalásához

vagy egyfajta kényelmetlenség érzéséhez vezethetnek, amit az ellentmondó vagy következtetlen tudattartalmak okoznak (Festinger, 1957). *Lerner, Miller és Holmes* (1976) szerint egymásnak ellentmondó érzések megjelenése esetén az emberek számos módon próbálják erősíteni az IVH-jukat: 1) megkísérlik helyreállítani az igazságosságot, például megbüntetni az elkövetőt; 2) megpróbálják tagadni vagy semmissé tenni az igazságtalanságot, például az áldozatot hibáztatják; 3) elviselhetővé teszik maguk számára az igazságtalanságot, például jelentéktelenítik a viktimizációt (Lodewijckx et al., 2001: 82). Gyakran előfordul, hogy az igazságosság helyreállítása nem lehetséges, ezért szokták az igazságtalanság semlegesítésével, tagadásával vagy semmissé tételével minimalizálni az IVH veszélyeztetését (hiszen ilyenkor megszűnik az igazságtalanság észlelése).

Az erős IVH és az elszenvedett szexuális erőszak feldolgozása egymásnak ellentmondó mechanizmus lehet (Fetchenhauer et al., 2005). Így amikor egy erős IVH-jú személy szexuális erőszak áldozatává válik, ösztönösen úgy próbálhatja megvédeni IVH-ját, hogy saját magát hibáztatja, amennyiben másképp nem tud igazságot kapni (önhibáztatás) (Lodewijckx et al., 2001). Ugyanez az egyén igazolhatja a helyzetet és mozgósíthatja a megküzdési mechanizmusait úgy is, hogy külső tényezőket tesz felelőssé (Fetchenhauer et al., 2005). Dalbert azt állapította meg, hogy az erős IVH pozitívan kapcsolódott a megküzdési mechanizmusokkal egy kedvezőtlen tapasztalat után, jóllehet az önmagára és a másokra vonatkozó IVH konstrukcióit nem vizsgálták külön-külön (Dalbert, 2001). *Fetchenhauer és munkatársai* szerint az önmagukra vonatkozó erősebb IVH lehetővé tette az áldozatok számára a szexuális erőszak hatékonyabb feldolgozását, mivel az erős önmagára vonatkoztatott IVH megengedte, hogy külső tényezőknek tulajdonítsák a történeteket, megtartva egyúttal az esemény igazságosságának érzetét, és így az áldozat nem érezte magát felelősnek az elszenvedett erőszakért. Minél inkább hittek abban az áldozatok, hogy az életük eseményei igazságosak voltak (erős önmagukra vonatkozó IVH), annál inkább tudtak adaptív módon megküzdni az erőszak okozta viktimizációval, hiszen így nagyobb valószínűséggel tulajdonították áldozattá válásukat külső, ellenőrzésükön kívül eső, vagyis szituációs tényezőknek (Fetchenhauer et al., 2005).

És mindezt megfordítva, Fetchenhauer és munkatársai állítása szerint azok az áldozatok, akik a jellemüket hibáztatják, vagyis az áldozattá válásukat a személyes és belső hibáiknak tulajdonítják, sokkal nehezebben birkóznak meg a velük történetekkel (Fetchenhauer et al., 2005). Az erős önmagára vonatkoztatott IVH sokkal adaptívabb oksági tulajdonítást tesz lehetővé, mint a személyes felelősség keresése (Dalbert, 2001). Tehát az önmagukra vonatkoztatott IVH-hoz

való ragaszkodás lehetővé teszi, hogy az egyének megbirkózzanak a viktimizáció tapasztalatával, mert a velük történtek magyarázatára azt a meggyőződésüket használják, hogy a világ igazságos hely. Áldozattá válásukban szituációs (külső) tényezőket tekintenek meghatározónak ahelyett, hogy egyszerűen karakterológiai (belső) tényezőknek tulajdonítanak (Dalbert, 2001; Fetchenhauer et al., 2005).

Ezzel szemben a másokra vonatkozó IVH nagyobb valószínűséggel vezet az áldozat hibáztatásához. Az áldozathibáztatás azt a mértéket fejezi ki, amelyben a társadalom tagjai az áldozatokat teszik felelőssé viktimizációjukért (Eigenberg – Garland, 2008). Ezt úgy is meg lehet fogalmazni, mint mások általi áldozathibáztatás, szemben az áldozat – fentiekben leírt – önhibáztató mechanizmusával. Azok, akik helyeslik a másokra vonatkoztatott IVH-t, nagyobb valószínűséggel fogják hibáztatni az áldozatot azért, hogy igazolják saját vagy mások áldozattá válását. A másokra vonatkoztatott IVH-hoz való ragaszkodás lehetővé teszi, hogy másokat tartsunk felelősnek a saját áldozattá válásunkért, szemben az önmagunkra vonatkoztatott IVH-val, amikor az emberek vagy saját magukat vádolják, vagy külső tényezők okolásával próbálják csökkenteni az önvádat. A másokra vonatkoztatott IVH megerősítésére irányuló stratégiák különösen akkor fordulhatnak elő, amikor az áldozattá válás megtörténtén nem lehet változtatni. Ilyenkor az emberek hajlamosak arra, hogy olyan következtetéseket vonjanak le, hogy az áldozatok megérdemelték a sorsukat (Van den Bos – Maas, 2009), ami nem más, mint áldozathibáztatás. Tudomásunk szerint kevés kutatás vizsgálta az IVH és az áldozathibáztatás kapcsolatát.

Ahhoz, hogy emberek fenntartsák az IVH-t, természetes lehet számukra, hogy semlegesítsék vagy tagadják az igazságtalanság előfordulását, sőt az áldozatot tartásuk felelősnek a vele történt szerencsétlenségért, így helyreállítva a világ igazságosságába vetett, másokra vonatkoztatott hitüket (Lerner et al., 1976). Amint korábban említettük, az áldozatok folyamodhatnak az önmagukra vonatkoztatott IVH-hoz annak érdekében, hogy megbirkózzanak áldozattá válásukkal (Fetchenhauer et al., 2005). Látszólag a másokra vonatkoztatott IVH támogatja az áldozathibáztatást és az áldozat jelentéktelenítését; ez a mások általi áldozathibáztatás (Furnham, 2003; Lodewijkx et al., 2001). Másrészt előfordulhat önvád is, amikor az áldozatnak a világ igazságosságába vetett hite úgy erősödik meg, hogy saját magát hibáztatja a viktimizációjáért. Ugyanakkor az IVH és a szexuális erőszak kapcsolatáról szóló kutatás nem talált olyan erős IVH-jú alanyokat, akik önmagukat vádolták volna (Fetchenhauer et al., 2005). A nemierőszak-mítoszok, mint például az, amely szerint az áldozat a hibás, mert alkoholt fogyasztott, vagy megérdemelte, ami történt, mert kihívóan öltözködött (Schwartz – Leggett,

1999), az áldozathibáztatás megjelenési formái, és tudomásunk szerint még nem kutatták az IVH-val való kapcsolatukat.

AZ ÁLDOZATHIBÁZTATÁS ÉS A NEMIERŐSZAK-MÍTOSZ ELFOGADÁSA

A meglévő áldozathibáztatásról szóló kutatások az áldozat állítólagos felelőssége prediktorait vizsgálják, ilyen például a világ igazságosságába vetett, másokra vonatkoztatott hit (Lodewijckx et al., 2001; Van Prooijen – Van den Bos, 2009), az áldozattal való azonosulás (Aderman et al., 1974; Bell et al., 1994), a nemek közötti különbségek az áldozathibáztatásban, elsősorban a szexuális erőszak tereén (Grubb – Harrower, 2008; Langhinrichsen-Rohling et al., 2004; Macrae – Shepherd 1989), illetve a nemierőszak-mítosz elfogadása (Hayes-Smith – Levett, 2010; Lonsway – Fitzgerald, 1995). Az áldozathibáztatás prediktorairól szóló kutatások általánosságban azt támasztják alá, hogy az áldozatot hibáztató attitűd és az áldozatokkal való azonosulás képessége a nemek szerint változik: a férfiak hajlamosabbak az áldozathibáztatásra (Cann et al., 1979; Grubb – Harrower, 2008; Langhinrichsen-Rohling et al., 2004; Macrae – Shepherd, 1989), és kevésbé azonosulnak az áldozattal, mint a nők (Aderman et al., 1974; Bell et al., 1994).

A nemierőszak-mítosz elfogadását az áldozathibáztatás egyik formájának tekinthetjük. Jelen kutatás ennek a mítosznak az elfogadásában megnyilvánuló, a nemek közötti különbségekre is irányul (Hammond et al., 2011; Hayes-Smith – Levett, 2010; Jimenez – Abreu, 2003; Lonsway – Fitzgerald, 1994; Lonsway – Fitzgerald, 1995; Suarez – Gadalla, 2010). Mivel a szexuális erőszak olyan bűncselekmény, ahol számít a nemi hovatartozás, a nemierőszak-mítoszok főleg a viktimizációhoz vezető női viselkedésformákra összpontosítanak (Burt, 1980; Edwards et al., 2011; Lonsway – Fitzgerald, 1994; Payne et al., 1999), ami összességében kedvez a nemi erőszak kultúrája továbbélésének.

Társadalmunkban az áldozattá válás gyakran női problémaként jelenik meg (Eigenberg – Garland, 2008). A nők mint áldozatok konstrukció valószínűleg a patriarchális szemléletnek tulajdonítható, amely a nőket a férfiaknál gyengébbeknek címkézi, következésképpen hajlamosítja őket arra, hogy áldozattá váljanak, különösen a szexuális erőszak eseteiben (Edwards et al., 2011; Eigenberg – Garland, 2008; Ryan, 2011). Az áldozathibáztatás kutatása megállapította, hogy az áldozattal való azonosulás csökkenti az áldozathibáztatás mértékét (Alderman et

al., 1974; Bell et al., 1994). Tekintettel arra, hogy az emberek kevésbé hibáztatják az áldozatokat akkor, ha képesek azonosulni velük, a nők pedig gyakran áldozatként jelennek meg, feltételezhető, hogy a nőket kevésbé jellemzi az áldozathibáztatás, mint a férfiakat (Grubb – Harrower, 2008; Langhinrichsen-Rohling et al., 2004; Macrae – Shepherd, 1989). A nőkről az is kiderült, hogy több empátiával fordulnak az áldozatok felé, nagyobb szorongással tölti el őket a rosszul alakult sorsuk, hitelesnek tartják az áldozatokat, és súlyosabb esetnek gondolják az erőszakot, mint a férfiak (Barnett et al., 1992).

A férfiak esetében a női áldozatokkal való azonosulás hiánya a másokra irányuló áldozathibáztatás formájában csúcsosodhat ki, mivel a női viselkedés nem illeszkedik bele a hagyományos „jó kislány” nemi sztereotípiába (Macrae – Shepherd, 1989). Előfordulhat, hogy szexuális erőszak esetén igazoltnak látják a „normális” férfi viselkedést (Weiss, 2009). Azoknak a nőknek pedig, akik nem azonosulnak az áldozattal, a távolságtartás és az a meggyőződés, hogy az áldozat megérdemelte sorsát, biztonságérzetet adhat. Az áldozattal való azonosulás általános hiánya idézheti elő azt is, hogy az áldozat önmagát hibáztatja a cselekmény bekövetkezéséért. *Ullman* szexuális erőszakot elszenvedők kényelmi mintán végzett kutatása azt mutatta ki, hogy a megkérdezett áldozattá vált nők többségét önvádoló attitűd jellemezte. A nők körülbelül 70 százaléka tapasztalt negatív társadalmi reakciót (áldozathibáztatás), aminek részben a nemierőszak-mítoszok elfogadása állhatott a háttérben. Azt is megállapította, hogy a negatív társadalmi reakció közvetlen negatív hatással van az áldozati alkalmazkodásra, és kapcsolódik a további önvádolás megjelenéséhez (Ullman, 1996). Ez jól illusztrálja az áldozathibáztatás önvádlást erősítő hatását. Ez a kutatás (Ullman, 1996) és számos más felmérés is a szexuális erőszak kontextusában vizsgálja az áldozathibáztatást (lásd Hammond et al., 2011; Jimenez – Abreu, 2003; Macrae – Shepherd, 1989; Moor, 2010; Suarez – Gadalla, 2010; Weiss, 2009; Whatley, 2005), amikor valószínűbb, hogy az áldozatok nők, az elkövetők pedig férfiak. Ezért ilyen esetekben a nemi hovatarozás befolyásolja az áldozathibáztatás és a világ igazságosságába vetett hit meglétét.

A szexuális erőszakot övező áldozathibáztatás háttérben az az előítéletes felfogás állhat, amely szembeállítja a „valódi” szexuális erőszak és a sajnálatos szexuális élmény definícióját. A szexuális erőszakot olyan bűnnek tartják, amely összekapcsolódik az áldozat erkölcsi hiányosságaival, ideértve a szexuális promiszkuitást (Macrae – Shepherd, 1989), a „kihívó” öltözködést (Moor 2010; Whatley, 2005), vagy a tiszteletre méltóság hiányát (McCaul et al., 1990). Ezeket a szexuális erőszakot átszövő gondolatokat, amelyek végül az áldozathibáztatás

formájában kerülnek felszínre, összefoglalóan nemierőszak-mítoszoknak nevezük. Ezek a mítoszok magukban foglalják a szexuális erőszakra szóló, társadalmilag konstruált tévhiteket, az áldozatokról, az elkövetőkről, illetve az erőszakhelyzetről szóló hamis elképzeléseket (Burt, 1980; Jimenez – Abreu, 2003; Lonsway – Fitzgerald, 1994). A gyakori nemierőszak-mítoszok a következők: az a tévhit, hogy az áldozat öltözködése váltotta ki a támadást (Lonsway – Fitzgerald, 1994; Moor, 2010); hogy a nők gyakran hazudnak a nemi erőszakra (Burt, 1980; Edwards et al., 2011; Lonsway – Fitzgerald, 1994; Payne et al., 1999); hogy a nemi erőszak az áldozat hibája, ha ittas volt a támadás idején (Burt, 1980; Hayes-Smith – Levett, 2010); valamint hogy ha egy férfi fizet egy randevú során, akkor a nőtől elvárt, hogy azt szexuális együttléttel viszonozza (Basow – Minieri, 2011). Az a mítosz, hogy az áldozat hazudik vagy nem hiteles, potenciálisan újra áldozattá teheti azt, akit már szexuálisan bántalmaztak, ha olyan szakemberek is elfogadják ezt, mint a jogászok, az orvosok, vagy a bűnüldöző szervek tagjai (Campbell, 1998).³ Az erőszakmítosz olyan mechanizmus, amely magukat az áldozatokat teszi felelőssé az áldozattá válásukért (Ryan, 2011).

Bár a férfiak nagyobb valószínűséggel támogatják a nemi erőszak mítoszait, mint a nők (Hammond et al., 2011; Hayes-Smith – Levett, 2010; Jimenez – Abreu, 2003; Lonsway – Fitzgerald, 1994; Lonsway – Fitzgerald, 1995; Suarez – Gadalla, 2010), mindkét nem esetében erősen tartják magukat ezek az elképzelések. A „nemi erőszak kultúrája” fogalom kialakítása az amerikai társadalom ragaszkodását volt hivatott leírni a nők hibáztatásához az őket ért nemi erőszakért (Brownmiller, 1975; Burt, 1980). A nemi erőszak kultúráját a női sexualitás társadalmi meghatározása és ellenőrzése hozta létre és tartja fenn, amely a nemi erőszakot szexuális és nem hatalmi jellegű bűncselekményként definiálja. Ez hozzájárul a hagyományos, nemekkel kapcsolatos normák fenntartásához és olyan környezetet teremt, ahol a nemi erőszak mítoszai folyamatosan elfogadottak (Edwards et al., 2011). Kutatások kimutatták, hogy a nők hajlamosabbak arra, hogy az elkövetőt tartsák felelősnek, függetlenül attól, hogy az áldozat a partnereit gyakran váltogató, vagy „szűzies”, míg a férfiak inkább az áldozatot hibáztatják, ha az utóbbi szabadon viselkedésű, míg az elkövetőt akkor, ha az áldozat szűz (Macrae – Shepherd, 1989). *McCaul és munkatársai* továbbá azt is megállapították, hogy a férfiak és a nők áldozathibáztatáshoz való hozzáállását az áldozat tisztessége, ellenállása, vonzereje és öröme is befolyásolja. A férfiak nagyobb valószínűséggel gondolják azt, hogy az áldozat örömet lelt az esemény során, és ennek következtében haj-

3 Ilyenkor az újbóli áldozattá válás az igazságszolgáltatás rendszerében következik be – a szerk.

lamosak valamilyen mértékben felelősnek tartani őt (McCaul et al., 1990). Ez az elképzelés hozzájárul ahhoz nemierőszak-mítoszhoz, hogy a nők fantáziálnak az erőszakról (Burt, 1980). A nemierőszak-mítoszok és az áldozathibáztató attitűdök jelentős társadalmi elfogadottsága azt idézi elő, hogy az áldozatok gyakran társadalmi támogatás nélkül maradnak, és megerősödnek abban a hiedelmükben, hogy elkövettek valamit, amivel maguk váltották ki az erőszakot.

A JELEN KUTATÁS

Hiedelmeink a világ méltányosságáról nagyon összetettek, és megértésüknek óriási jelentősége van. Míg nagyon fontos kutatások történtek mind a világ igazságosságába vetett hitről, mind az áldozathibáztatásról, tudásunk szerint nagyon kevesen kutatták e kettő kapcsolatát. Mind az IVH, mind az áldozathibáztató attitűd kapcsolatban áll a nemi hovatartozással. Kutatások szerint létezik nemek közötti különbség az IVH-hoz való ragaszkodás skáláján egy-egy adott változó tekintetében (O'Connor et al., 1996), és mi arra vagyunk kíváncsiak, vajon nagyobb-e a nemek közötti különbség akkor, ha a világ igazságosságába vetett hit nemi jellegű bűncelekménnyel (szexuális erőszak) kerül kapcsolatba. Megvizsgáljuk, hogy az IVH közvetít-e a nemi hovatartozás és az áldozathibáztatás közti kapcsolatban. Mivel társadalmunkban az áldozat konstrukcióját befolyásolja a nemi hovatartozás, az áldozathibáztató hozzáállást a nemi erőszak mítoszainak elfogadásával mérjük.

A korábbi kutatások alapján feltételezzük, hogy a férfiak hajlamosabbak elfogadni a nemi erőszak mítoszait, mint a nők. Feltételezzük továbbá, hogy az ember mind saját magára, mind a másokra vonatkoztatott IVH-ja összefügg a nemi erőszak mítoszainak elfogadásával. Azaz minél erősebb valakinek az IVH-ja, annál valószínűbb, hogy elfogadja az erőszak mítoszait. Ugyanakkor azt is feltételezzük, hogy a világ igazságosságába vetett hit legalább részben közvetít a nemi hovatartozás és a nemi erőszak mítoszainak elfogadása között. Vagyis a férfiak hajlamosabbak a nemierőszak-mítoszok elfogadására, mivel magasabb az IVH-juk. Ezeket az összefüggéseket mind a saját magára, mind másokra vonatkoztatott IVH tekintetében vizsgáljuk.

1. hipotézis: a férfiak nagyobb valószínűséggel ragaszkodnak a nemierőszak-mítoszokhoz, mint a nők.
- 2a hipotézis: a saját magunkra vonatkoztatott IVH pozitívan függ össze a nemierőszak-mítoszok elfogadásával.

- 2b hipotézis: a másokra vonatkoztatott IVH pozitívan függ össze a nemierőszak-mítoszok elfogadásával.
- 3a hipotézis: a férfiak hajlamosabbak arra, hogy higgyenek a világ (önmagunkra vonatkoztatott) igazságosságában.
- 3b hipotézis: a férfiak hajlamosabbak arra, hogy higgyenek a világ (másokra vonatkoztatott) igazságosságában.
- 4a hipotézis: a saját magunkra vonatkoztatott IVH közvetíti a nemi hovatartozás (férfi/nő) és a nemierőszak-mítoszok elfogadása közötti kapcsolatot.
- 4b hipotézis: a másokra vonatkoztatott IVH közvetíti a nemi hovatartozás (férfi/nő) és a nemierőszak-mítoszok elfogadása közötti kapcsolatot.

Módszer

Résztevők

A kutatás 351 résztvevője többnyire egy közepes méretű közép-nyugati egyetem pszichológia szakos hallgatója közül került ki. Biológiai nemük szerint 31,3 százalékuk férfi, 68,7 százalékuk nő. A hallgatók 89,9 százaléka fehérnek, 4,9 százaléka feketének, 2 százaléka spanyol anyanyelvűnek, míg 3,1 százaléka egyéb etnikumúnak vallotta magát. A minta körülbelül 18 százaléka élt át valamilyen személy elleni, míg körülbelül 35 százaléka valamilyen tulajdon elleni bűncselekménnyel kapcsolatos viktimizációt. A résztvevők a politikai hovatartozásukra vonatkozó kérdésre is válaszoltak: 12,8 százalékuk liberális, 12,2 százalékuk liberális demokrata, 16,4 százalékuk demokrata, 7,9 százalékuk mérsékelt demokrata, 19,8 százalékuk mérsékelt, 10,3 százalékuk mérsékelt republikánus, 13,1 százalékuk republikánus, 4,6 százalékuk konzervatív republikánus és 3 százalékuk konzervatív politikai irányultságú volt.

Függő mérési eszköz

A nemierőszak-mítoszokat a *Payne és munkatársai* (Payne et al., 1999; lásd továbbá Lonsway – Fitzgerald, 1994; Lonsway – Fitzgerald, 1995) által kifejlesztett Módosított Illinois nemierőszakmítosz-elfogadási skála (Modified Illinois Rape Myth Acceptance Scale; MIRMA) rövidített változatának segítségével mértük

(Payne et al., 1999; lásd továbbá Lonsway – Fitzgerald, 1994; Lonsway – Fitzgerald, 1995). Noha tudományos vita zajlik a különböző nemierőszak-mítoszokat mérő skálák pszichometriai tulajdonságairól és érvényességéről (lásd McMahon – Farmer, 2011), a viszonylag egyszerű nyelvezete miatt a MIRMA mellett döntöttünk, és úgy gondoltuk, az értelmezésnél ennél számíthatunk a legkevesebb félreértésre. Hogy biztosan a hallgatók számára legalkalmasabb mérési eszközt használjunk, megkértünk egy csoport főiskolai hallgatót, hogy nézzék meg és osztályozzák a mérési eszközöket. Ennek során a MIRMA-kérdőív bizonyult a legnépszerűbbnek. A résztvevők az állításokkal való egyetértésüket egy hétfokú Likert-típusú skálán jelezték 1-től (*egyáltalán nem ért egyet*) 7-ig (*teljesen egyetért*). A skálán szereplő tételek példái: „Sok erőszak azért történhet meg, mert a nők megvezetik a férfiakat”; „Amikor a nők szexi módon beszélnek vagy járnak, felhívják a nemi erőszakra”; „A férfiak az erős szexuális vágyuk miatt követnek el nemi erőszakot”. A résztvevők összesen 19 kérdésre adott válaszát átlagoltuk, ahol a *Cronbach* $\alpha = 0,94$, a skála pedig 1 és 4,58 között alakult. A skála egydimenziós volt, 40 százalék feletti varianciaküszöbvel (Allison, 1999), körülbelül 42 százalék. A kérdések faktorsúlya .54 és .73 között mozgott.

Független mérési eszközök

Prediktorok

A világ igazságosságába vetett hit

Az IVH mérésére a résztvevők az állításokkal való egyetértésüket egy hatfokú Likert-skálán jelezték 1-től (*egyáltalán nem ért egyet*) 6-ig (*teljesen egyetért*). Ez az előzetesen validált skála (Lipkus et al. 1991) arra szolgál, hogy felmérjük a világ igazságosságába vetett, saját magunkra, illetve másokra vonatkozó hiedelmet. A résztvevőket arra kértük, válasszák ki azokat a lehetőségeket, amelyek a legjobban tükrözik a véleményüket az alábbi állításokkal kapcsolatban: a) úgy érzem, a világ méltányosan bánik velem; b) úgy érzem, azt kapom, amit megérdemlek; c) úgy érzem, az emberek méltányosan bánnak velem az életben; d) úgy érzem, megérdemlem a jutalmakat és a büntetéseket, amelyeket kapok; e) úgy érzem, az emberek azzal a tisztelettel bánnak velem, amit megérdemlek; f) úgy érzem,

megkapom azt, ami megillet; g) úgy érzem, hogy az erőfeszítéseimet észreveszik és megjutalmazták; h) úgy érzem, ha szerencsétlenség ér, azt én hozom magamra. Ugyanezeket az állításokat – csak más névmásokkal – használtuk arra, hogy a másokra vonatkoztatott IVH-t vizsgáljuk. Például az „úgy érzem, a világ méltányosan bánik velem” helyére az „úgy érzem, hogy a világ méltányosan bánik másokkal” állítás került. A két skála tételei egyetlen faktorba kerültek. A 8 item átlagát vettük a saját magára vonatkoztatott IVH ($\alpha = 0,86$) és másokra vonatkoztatott IVH ($\alpha = 0,88$) esetében. A skálák egydimenziósak voltak (az elemek egyetlen faktorba kerültek, nem többre), és a saját magára vonatkoztatott IVH (51,79 százalék) és a másokra vonatkoztatott IVH (54,44 százalék) esetében a magyarázott varianciaküszöb bőven 40 százalék felett volt (Allison, 1999). A faktorterhelés a két skálán .40 és .82. között mozgott. A .40 faktorsúly volt az egyetlen alacsony elem, amely a saját magára vonatkoztatott IVH skáláján fordult elő. Az IVH-skála validálásával kapcsolatos korábbi kutatások miatt és az összhang fenntartása érdekében az alacsonyabb tételt választottuk (Lipkus, 1991; Morrison et al., 1996; Whatley, 1993).

Kontrollok

Etnikai hovatartozás

Mivel az etnikai hovatartozásban nem volt nagy változatosság, ezt a változót kétféleképpen jelöltük: Fehér (1) és Nem fehér (2).

Viktimizáció

A résztvevőket arra kértük, hogy válaszoljanak igennel (1) vagy nemmel (0) az alábbi állításokra: a) személy elleni bűncselekmény áldozata voltam (a „személy elleni” itt önt érintő támadást jelent); b) vagyon elleni bűncselekmény áldozata voltam. A kérdés homályossága lehetővé tette számunkra, hogy megvédjük a szexuális támadás áldozatait a további viktimizációtól, miközben mégis rákérdeztünk az őket ért régebbi személyes bűncselekményekre. Valójában várható, hogy az áldozatok nem válaszolnak konkrétan a szexuális erőszakra szóló kérdésekre, mivel ez a bűncselekmény nagyon bonyolult – sokan nem is szexuális erőszakként

határozzák meg a velük történeteket (Koss et al., 1987). Ezt csak megerősíti, hogy a női hallgatók körülbelül öt százaléka tesz feljelentést az őt ért nemi erőszak ügyében (Fisher et al., 2000). Rendkívül fontos, hogy az áldozatok igényeit a legnagyobb odafigyeléssel vegyük figyelembe, így megakadályozva az újbóli áldozattá válást (Campbell – Raja, 1999), ezért mindent megtettünk, hogy elkerüljük az átélt szexuális erőszakra szóló invazív kérdéseket.

Eljárás

A hallgatók az egyetemi rendszeren keresztül jelentkeztek a kutatásba, a részvételükért kreditet kaptak. A pszichológia szak szervezeti egysége kezelte a résztvevők listáját, és alternatív feladatot adott azoknak, akik úgy döntöttek, hogy nem vesznek részt a kutatásban. A résztvevők beleegyezési nyilatkozási lapot kaptak, és ennek aláírásával kerültek a kutatásba. A kérdőív nyitott és zárt végű kérdéseket tartalmazott és körülbelül harminc percet vett igénybe. A végén a résztvevőknek megköszöntük a részvételt. Az elemzés tervezetten magában foglalt leíró és többváltozós statisztikát, valamint regresszióanalízist a fő hipotézisek tesztelésére.

Eredmények

Leíró eredmények

A leíró eredmények az *1. számú táblázat*ban találhatóak. A résztvevők átlagos eredménye a nemierőszakmítosz-skálán 1,77 volt (szórás: 0,72; ferdeség: 1,14; csúcosság: 0,97). A saját magára vonatkoztatott IVH skálájára válaszoló minta résztvevőinek eredménye 4,53 (szórás: 0,70; ferdeség: -0,40; csúcosság: 0,10), a másokra vonatkoztatott IVH skálájának átlagpontszáma pedig 3,67 volt (szórás: 0,81; ferdeség: -0,17; csúcosság: 0,02). A saját magára vonatkoztatott IVH skálájának eredményei 2 és 6, a másokra vonatkoztatott IVH-skála eredményei pedig 1,13 és 6 között mozogtak.

1. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: Leíró eredmények

	Medián	SD
ragaszkodás a nemierőszak-mítoszhoz	1,77	0,72
saját magára vonatkoztatott IVH	4,53	0,70
másokra vonatkoztatott IVH	3,67	0,81
nem (1 = férfi)	0,31	-
etnikai hovatartozás (1 = fehér)	0,90	-
személy elleni bűncselekmény áldozata (1 = igen)	0,18	-
vagyon elleni bűncselekmény áldozata (1 = igen)	0,35	-

2. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: Kétváltozós kapcsolatok

	1	2	3	4	5	6	7
1. Nemierőszak-mítosz elfogadása [f]	-	-0,12**	0,12**	-6,81***	1,97***	1,92*	-1,00
2. Önmagára vonatkoztatott IVH [f]	-0,12**	-	0,34***	0,04	-0,44	2,19**	2,73***
3. Másokra vonatkoztatott IVH [f]	0,12**	0,34***	-	-2,04**	2,41**	1,38	0,90
4. Nem [d]	-6,81***	0,04	-2,04**	-	1,27	1,28	11,1**
5. Etnikai hovatartozás [d]	1,97***	-0,44	2,41**	1,27	-	0,01	0,05
6. Személy elleni bcs. áldozata [d]	1,92*	2,19**	1,38	1,28	0,01	-	4,41**
7. Vagyon elleni bcs. áldozata [d]	-1,00	2,73***	0,90	11,1**	0,05	4,41**	-

Megjegyzés: A Pearson-féle korreláció két folytonos változóra, a t-tesztek dichotóm és folytonos változókra, a chi-négyzet statisztikák pedig két dichotóm változóra lettek kiszámolva. [f] folytonos változó; [d] dichotóm változó. *p < ,10, **p < ,05, ***p < ,01

A kétváltozós kapcsolatok tesztje a 2. számú táblázatban látható. A nemek és az erőszakmítosz elfogadása között szignifikáns kapcsolat volt ($t = -6,81$, $p < ,01$); első hipotézisünket alátámasztotta, hogy a férfiak nagyobb valószínűséggel tartottak ki az erőszakmítosz mellett, mint a nők. Második hipotézisünkkel ellentétben a saját magára vonatkoztatott IVH és az erőszakmítosz melletti kitartás között szignifikáns negatív kapcsolat volt ($r = ,12$, $p < ,05$). A saját magára vonatkoztatott IVH emelkedésével az erőszakmítosz melletti kitartás csökkent. Ugyanakkor a hipotézis részlegesen alátámasztotta, hogy a másokra vonatkoztatott IVH és az erőszakmítosz melletti kitartás között szignifikáns pozitív kapcsolat állt fenn ($r = ,12$, $p < ,05$). A másokra vonatkoztatott IVH emelkedésével az erőszakmítosz melletti kitartás is emelkedett. Harmadik hipotézisünket az adatok nem támasztották alá. A saját magára vonatkoztatott IVH és a nemek között nem volt szignifikáns kapcsolat. A világ igazságosságába vetett, másokra vonatkoztatott hit és a nemek között szignifikáns volt a kapcsolat ($t = -2,04$, $p < ,05$); ugyanakkor a férfiak nagyobb valószínűséggel hittek a világ igazságosságában másokra vonatkoztatva, mint a nők.

Regressziós analízis

A kapcsolat erejének teszteléséhez *Baron és Kenny* lépéseit követtük (Baron – Kenny, 1986). A szignifikancia bemutatásához a hagyományos ,05 alfaszintet alkalmaztuk, de emellett a ,10 alfaszinttel kapcsolatos értékekről is beszámolunk, mivel a statisztikai szignifikancia mellett a hatás méretei is fontosak (lásd Bushway et al., 2006). A regressziós elemzés eredményeit a 3. számú táblázat mutatja. Azt feltételeztük, hogy az önmagára (4a hipotézis), és a másokra (4b hipotézis) vonatkoztatott IVH egyaránt befolyásolja a nem és a nemierőszak-mítoszok elfogadása közötti kapcsolatot. Baron és Kenny szerint a kapcsolatelemzés első lépésének be kell mutatnia, hogy az eredeti változó (nem) kapcsolódik-e a kimeneti változóhoz (nemierőszak-mítoszok elfogadása) (Baron – Kenny, 1986). Ehhez a nemi hovatarozás regresszióját alkalmaztuk a nemierőszak-mítoszok elfogadására, az etnikai hovatarozás és a régebbi viktimizáció kontrollja mellett. Ez a modell (1. modell) R^2 ,12 prediktív képességgel rendelkezik (igazított $R^2 = ,11$). Ez azt jelzi, hogy a nemi hovatarozás szignifikáns előrejelzője a nemierőszak-mítoszok elfogadásának ($\beta = ,31$, $p < ,001$). A férfiak hajlamosabbak a nemierőszak-mítoszok elfogadására, mint a nők. A mediációelemzés következő lépésének meg kell mutatnia, hogy az eredeti változó (nem) kapcsolódik a mediátorhoz (IVH). Hogy teszteljük a 4a hipotézist, a nemi hovatarozás regresszióját alkalmaztuk a

saját magára vonatkozó IVH-ra (2. modell). Hogy teszteljük a 4b hipotézist, a nemi hovatartozás regresszióját alkalmaztuk a másra vonatkoztatott IVH-ra (3. modell). Mindkét modellnél kontrolláltuk az etnikai hovatartozást és a régebbi viktimizációt. A 2. modell $p < ,05$, $R^2 ,18$ (igazított $R^2 = ,02$) mellett szignifikáns. Míg a nemi hovatartozás és a saját magára vonatkoztatott IVH marginálisan szignifikáns kétváltozós kapcsolatban állt, a nemi hovatartozás nem jelezte előre a saját magára vonatkoztatott IVH-t, amikor az egyéb változókat kontrolláltuk ($p = 0,66$). Bár a nemi hovatartozás és a másokra vonatkoztatott IVH nem állt jelentős kétváltozós korrelációs viszonyban, a nemi hovatartozás regresszióját alkalmaztuk az IVH-ra, ugyanakkor belefoglaltuk a modellbe az etnikai hovatartozást és a régebbi viktimizációt, hogy a lehetséges zavarokat elkerüljük. A 3. modell azonban csak marginálisan szignifikáns $,10$ szinten ($p = ,09$). Mivel a nemi hovatartozás nem jelzi előre az önmagára vonatkoztatott IVH-t (2. modell) vagy a másokra vonatkoztatott IVH-t (3. modell), arra következtetünk, hogy az IVH nem befolyásolja a nemi hovatartozás és a nemierőszak-mítoszok kapcsolatát.

Annak ellenére, hogy a 4. hipotézisünk nem igazolódott be, tovább kutattuk a kapcsolatot a nemi hovatartozás, az IVH és a nemierőszak-mítoszok elfogadása között, bevéve valamennyi releváns változót a regressziós modellekbe. A 4. modellben a saját magára vonatkoztatott IVH-t hozzáadtuk az eredeti modellhez (1. modell). Ez az általános modell kicsit pontosabban jelez előre akkor, ha $R^2 ,13$ (igazított $R^2 = ,11$). A nemi hovatartozás szignifikáns marad ($\beta = ,32$, $p < ,001$), és továbbra is a legfontosabb prediktora a nemierőszak-mítoszok elfogadásának akkor, amikor kontrolláljuk a saját magára vonatkoztatott IVH-t, az etnikai hovatartozást és a régebbi viktimizációt. A saját magára vonatkoztatott IVH is nagyon erős prediktora a nemierőszak-mítoszok elfogadásának ($\beta = -,11$, $p < ,10$), amikor kontrolláljuk a nemi hovatartozást, az etnikai hovatartozást és a régebbi viktimizációt. Ahogy nő a saját magára vonatkoztatott IVH, úgy csökken a nemierőszak-mítoszok elfogadása. Semmilyen más prediktor nem volt szignifikáns (minden $p \geq ,17$).

Az 5. modellben a másokra vonatkoztatott IVH-t hozzáadtuk az eredeti modellhez (1. modell). Ebben a modellben is $R^2 ,12$ (igazított $R^2 = ,11$), ami nem jelzi az előrejelző képesség növekedését. A *nem* marad a nemierőszak-mítoszok elfogadásának legerősebb szignifikáns prediktora ($\beta = ,30$, $p < ,001$), amikor kontrolláljuk a világ igazságosságába vetett, másokra vonatkoztatott hitet, az etnikai hovatartozást és a régebbi viktimizációt. Ebben a modellben a másokra vonatkoztatott IVH nem befolyásolta szignifikánsan a nemi erőszak mítoszainak elfogadását ($p = ,13$), amikor kontrolláltuk a nemi hovatartozást, az etnikai hovatartozást és a korábbi viktimizációt. Az összes többi prediktor sem volt szignifikáns (valamennyi $p \geq ,13$).

3. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: OLS regresszió

	1. modell			2. modell			3. modell			4. modell			5. modell		
	b	SE	β	b	SE	β	b	SE	β	b	SE	β	b	SE	β
Szexuális erőszak- mítosz elfogadásá- nak predikciója	1,80***	,12	-	4,55***	,13	-	3,94***	,15	-	2,30***	,28	-	1,51***	,22	-
Saját magára vonat- koztatott viláigaz- ságosságba vetett hit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-0,11*	,06	-	-	-	-
Másokra vonatkoz- tatott viláigazsá- gosságba vetett hit	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	0,07	,05	,08
Nem (férfi = 1)	0,48***	,08	,31	0,04	,09	,03	0,14	,10	,08	0,48***	,08	,32	0,46***	,08	,30
Faj (fehér = 1)	-0,18	,12	-0,08	0,09	,13	,04	-0,28*	,15	-0,11	-0,17	,12	-0,07	-0,16	,12	-0,07
Áldozat (személy- elleni bűncselek- mény) (igen = 1)	-0,11	,10	-0,06	-0,18*	,10	-0,10	-0,14	,12	-0,07	-0,14	,10	-0,07	-0,11	,10	-0,06
Áldozat (vagyon- elleni bűncselek- mény) (igen = 1)	0,04	,08	,02	0,19	,08	-0,13	-0,06	,10	-0,04	0,01	,08	,01	0,04	,08	,02
Modell R ² (igazított R ²)	,12(,11)***			,18(,02)**			,16(,01)			,13(,11)***			,12(,11)***		

Megjegyzés: * p < ,10, ** p < ,05, *** p < ,01

MEGBESZÉLÉS

Korábbi kutatások alapján megfogalmaztunk néhány hipotézist, hogy teszteljük a kapcsolatot a résztvevők nemierőszakmítosz-elfogadása, a világ igazságosságába vetett hite és nemi hovatartozása között. Először is feltételeztük, hogy a férfiak nagyobb valószínűséggel fogadják el a nemierőszak-mítoszokat, mint a nők. A kétváltozós elemzésünk eredményei, a korábbi kutatásokkal összhangban, alátámasztották ezt a feltételezést (Burt, 1980; Hayes-Smith – Levett, 2010; Suarez – Gadalla, 2010). Második hipotézisünk a nemierőszak-mítoszok elfogadása és az IVH közötti kapcsolatot érintette. Feltételeztük, hogy mind a saját magára (2a hipotézis), mind a másokra vonatkoztatott (2b hipotézis) IVH pozitív módon függ össze a nemierőszak-mítoszok elfogadásával. Érdekes, hogy a saját magára vonatkoztatott IVH szignifikáns negatív kapcsolatban, míg a másokra vonatkoztatott IVH szignifikáns, de pozitív kapcsolatban áll a nemierőszak-mítoszok elfogadásával. Ez azt jelenti, hogy a saját magára vonatkoztatott IVH növekedésével a nemierőszak-mítoszok elfogadása csökken, míg a másokra vonatkoztatott IVH növekedésével a nemierőszak-mítoszok elfogadása nő. Az áldozathibáztatás szempontjából ez azt jelenti, hogy a saját magára vonatkoztatott IVH alacsonyabb, míg a másokra vonatkoztatott IVH magasabb áldozathibáztatási attitűddel jár együtt. Ez nem meglepő, hiszen a világ igazságosságába vetett hit lehetővé teszi, hogy nagyobb biztonságban érezzük magunkat (Lodewijkx et al., 2001). A magas másokra vonatkoztatott IVH-júak esetében elvárható az áldozathibáztatási attitűd nagyobb aránya, hiszen így tudják megvédeni ezt a hitüket. És megfordítva, ez hasonló a saját magára vonatkoztatott IVH és a viktimizáció utáni jobb alkalmazkodás közötti különbséghez (Fetchenhauer et al., 2005) – az erősebb saját magára vonatkoztatott IVH-jú ember hajlamosabb külső tényezőknél, mintsem jellembelieknek tulajdonítani a viktimizációt (azaz ragaszkodik a nemierőszak-mítoszokhoz).

Feltételeztük továbbá, hogy a férfiak nagyobb valószínűséggel hisznek a világ igazságosságában mind saját magukra, mind másokra vonatkoztatva, mint a nők. A saját magára vonatkoztatott IVH marginális szignifikáns kapcsolatban áll a nemi hovatartozással – a férfiak nagyobb valószínűséggel hisznek a saját magukra vonatkoztatott IVH-ban, mint a nők. Azonban a másokra vonatkoztatott IVH és a nemi hovatartozás között nincs szignifikáns kétváltozós kapcsolat. Bár a nemi hovatartozásnak csak marginális kétváltozós kapcsolata van a saját magára vonatkoztatott IVH-val, és nincs szignifikáns kétvariációs kapcsolata a világ igazságosságába vetett, másokra vonatkozó hittel, elemzésünket a Baron és Kenny

által kijelölt elvek szerint folytattuk (Baron – Kenny, 1986). Azt feltételeztük, hogy az önmagára (4a hipotézis), és a másokra (4b hipotézis) vonatkoztatott IVH befolyásolja a nemi hovatartozás és a nemierőszak-mítoszok elfogadása közötti kapcsolatot. Eredményeink egyik feltevést sem támasztják alá. Egyetlen esetben sem bizonyosodott be, hogy a nemi hovatartozás előre jelezte volna az IVH-t (sem saját magára, sem másokra vonatkozóan).

A regressziós elemzést úgy folytattuk, hogy bevettük a nemi hovatartozást és az IVH-t a kontrollált modellekbe (4. és 5. modell). A nemi hovatartozás mindkét esetben szignifikáns prediktora maradt a nemierőszak-mítoszok elfogadásának, akkor is, ha az IVH is bekerült a modellbe. A saját magára vonatkoztatott IVH előre jelzi a nemierőszak-mítoszok elfogadását a nemi hovatartozás kontrollja mellett is. Az a tény, hogy a saját magára vonatkoztatott IVH előre jelzi a nemierőszak-mítoszok elfogadását, azzal magyarázható, hogy ennek a hitnek egyfajta biztonságérzet is a része. Azaz ha egy embert erős saját magára vonatkoztatott IVH jellemez, nem valószínű, hogy ragaszkodni fog az erőszakmítoszokhoz, függetlenül attól, melyik nemhez tartozik. Ezzel szemben a másokra vonatkoztatott IVH nem jelzi előre a nemierőszak-mítoszok elfogadását, ha a nemi hovatartozást kontrolláljuk.

Az eredmények megértését néhány lehetséges magyarázat segíti. Először is a nemi hovatartozás – különösen a nemierőszak-mítosz elfogadása kontextusában – jelentős prediktor marad a szexuális erőszak normalizálásához való társadalmi ragaszkodás miatt, ami a nemi szerepek konstrukciójára vonatkozó patriarchális attitűdnek tulajdonítható (Schwartz – DeKeseredy, 1997). Másodsorban lehetséges, hogy az áldozathibáztatást – még az erőszakmítoszok összefüggésében is – ketté kell bontani önmagára vonatkozó és másokra irányuló áldozathibáztatásra. Harmadsorban elképzelhető, hogy az IVH egydimenziós konstrukció, és nincs szükség másokra vonatkoztatott IVH-fogalomra. Vegyük sorba ezeket a lehetséges magyarázatokat!

Először is nem meglepő, hogy a nemi hovatartozás folyamatos és erős előrejelzője a nemierőszak-mítoszok elfogadásának. Nagyon hangsúlyosak a nemi hovatartozással kapcsolatos kulturális tényezők, olyanok, mint amilyen a szexualitás és a viktimizáció, amelyek terén kettős mérce jött létre a nők (és a férfiak) áldozattá válásért történő hibáztatása tekintetében. Miközben az erőszak nem a szexualitásról, hanem a hatalomról szól (Brownmiller, 1975), a bűncselekmény szexuális jellege alkalmat ad arra, hogy kritikával illessék a férfi és a női szerepeket a szexuális élmények terén. A kettős mérce abban az elvárásban manifesztálódik, amelyik a férfiakról azt feltételezi, hogy szexuálisan erőszakosak, míg a nőkről,

hogy passzívak. A passzivitás itt azt jelenti, hogy a nők gyakorlatilag nem tehetik meg, hogy nemet mondjanak, és amikor mégis így tesznek, azt nyilván nem gondolják komolyan. Éppen ez a nemekre vonatkozó átható társadalmi konstrukció az, amit a feministák és szociológusok a nemi erőszak megelőzésének útjában álló egyik legnagyobb akadályként ismertek fel. Kutatásunk továbbra is alátámasztja a nemi hovatarozás jelentőségét a nemierőszak-mítoszok mögött.

Úgy találtuk, hogy a saját magára vonatkoztatott IVH növekedésével a nemi erőszak-mítoszok elfogadása csökken. Ez az eredmény logikus, mivel a magasabb saját magára vonatkoztatott IVH biztonságérzetet jelent, így fölöslegessé válik az áldozat hibáztatása. *Fetchenhauer és munkatársai* azt állították, hogy az áldozathibáztatás fogalmán belül lehetségesek ellentmondások, különösen a nemi erőszak esetében (Fetchenhauer et al., 2005). Ez azt jelenti, hogy az emberek lehetnek akár empatikusak az áldozattal, vagy távolságot is tarthatnak tőle, szükségtelené téve így az áldozathibáztatást. Kutatásukban arra jutottak, hogy az erősebb saját magukra vonatkoztatott IVH megengedte az áldozatoknak, hogy jobban alkalmazkodjanak áldozattá válásukhoz, mivel hajlamosabbak voltak arra, hogy azt külső és irányíthatatlan tényezőknak tulajdonítsák. Ez a mi eredményeinket is alátámasztja. Sok válaszoló nem tapasztalt személyes viktimizációt, így a világ igazságosságába vetett másokra és saját magára vonatkoztatott hit viszonyának a mérése részben lehetővé tette számunkra, hogy megvizsgáljuk a résztvevők áldozatkonstrukcióját. Az áldozatok önhibáztatása terén végzett kutatás azonban eltérő eredményekhez is vezethet. Az áldozathibáztatással kapcsolatos eredmények másik lehetséges, általunk nem vizsgált magyarázata lehet ideológiai természetű, amilyen a vallási meggyőződés.

A vallásgyakorlás – amelyet a templomba járás gyakoriságával mérték – prediktora lehet az IVH-nak (Rubin – Peplau, 1975). Ennek vizsgálata nem képezte kutatásunk részét, de továbbgondolva ez azt jelenti, hogy az egyének összekapcsolják a világ igazságosságába vetett hitet az erkölcsös viselkedés fogalmával, vagy azt gondolják, hogy amikor „rossz” dolgok történnek, az „isten akarata”, így nem kell másokat hibáztatniuk saját áldozattá válásukért. *Furnham* azt állította, hogy a vallási meggyőződés enyhítheti a közvetlen áldozathibáztatást (Furnham, 2003). *Hunt* azonban úgy találta, hogy az ideológiai meggyőződés és az IVH kapcsolatát bonyolítják a faji, illetőleg az etnikummal kapcsolatos fogalmak (Hunt, 2000). Szignifikáns különbséget nem találtak a vallásos és nem vallásos személyek között. Ugyanakkor a faj szempontjából lefuttatott, vallásosságra vonatkoztatott elemzés kiderített néhány jelentős különbséget az IVH tekintetében, ami arra utal, hogy érdemes lenne tovább vizsgálni a kulturális/szocio-

lógiai különbségeket. Ez ismét alátámasztja az erős nemi komponens jelenlétét. Azt feltételezzük, hogy a nemi hovatartozás továbbra is jelentős szerepet játszik a nemierőszak-mítoszok elfogadása terén, függetlenül a vallási hovatartozástól. Ennek egyik lehetséges oka a kulturális különbségekben keresendő. De könnyen lehetséges az is, hogy az IVH egyéneket érintő fogalom, amely csak az önvádra hat és nem befolyásolja mások hibáztatását. A jövőben azonban kutatni szükséges az IVH, az áldozathibáztatás és a vallási meggyőződés közötti kapcsolat meglétét és természetét.

Az IVH-t kettéválasztottuk a saját magára, illetve másokra vonatkoztatott IVH duális koncepciójára. Az IVH eredeti elmélete (Lerner, 1965) nem tett ilyen megkülönböztetést, és véleményünk szerint az IVH egydimenziósként való felfogása a jelenség legpontosabb leírása. Ezzel azonban nem értenek egyet az IVH-t vizsgáló más kutatók (lásd például Furnham, 2003). Kutatásunkban a másokra vonatkoztatott IVH nem volt szignifikáns prediktora a nemierőszak-mítoszok elfogadásának, amikor más változókat, így a nemi hovatartozást és a korábbi viktimizációs tapasztalatokat kontrolláltuk. A saját magára vonatkoztatott IVH azonban szignifikáns prediktora volt a nemierőszak-mítoszok elfogadásának a fent említett tényezők kontrollja esetén is. Azt gondoljuk, hogy az IVH-nak talán csak akkor van jelentősége, amikor az egyén saját tapasztalatára vonatkozik, ezért fölösleges lehet az IVH fogalmát két részre, a saját magunkra és a másokra vonatkoztatott elemre bontani. Az is lehetséges azonban, hogy egy másik skála más eredményeket hoz, mivel nyolc különböző IVH-skála lelhető fel (Furnham, 2003).

Az IVH-skálához hasonlóan a kutatók a különböző nemierőszakmítosz-skálák felépítéséről is vitatkoznak (lásd Lonsway – Fitzgerald, 1994; Lonsway – Fitzgerald, 1995; McMahon – Farmer, 2011). Ezért eltérő eredményekre juthatunk, ha más-más nemierőszakmítosz-skálát használunk (amilyen Burt, 1980; vagy Burgess, 2007). Ugyanakkor az általunk használt skála (Payne et al., 1999) általánosan elfogadott a nemierőszak-mítoszok irodalmában. A skálák körüli legfontosabb kérdés a köznyelvi és szleng kifejezések használata (Payne et al., 1999). *Hayes-Smith és Levett* úgy látja, hogy a kvalitatív módszerek jobban megragadják a nemierőszak-mítoszok elfogadását, mivel a résztvevőknek így lehetőségük nyílik a nemi erőszakkal kapcsolatos meggyőződésüket saját szavaikkal elmondani, ami felfedheti a rejtett elfogadást is (Hayes-Smith – Levett, 2010). Ez a kérdezési stílus továbbá a változó szleng terén is nyújthat segítséget, mivel lehetővé teszi, hogy a résztvevők saját szavaikkal mondják el meggyőződésüket.

A nemierőszak-mítoszok elfogadásán kívül nem kérdeztünk rá konkrétan a személyes, nemi erőszakkal kapcsolatos tapasztalatokra, ami befolyásolhatta az emberek áldozathibáztatási attitűdjét. Mivel a nemi erőszak tárgyában tett feljelentés és a jelenség kulturális háttere nagyon összetett (Brownmiller, 1975; Burt, 1980), úgy döntöttünk, hogy ehhez a projekthez nem szükséges a személyes, nemi erőszakkal kapcsolatos tapasztalatokra való rákérdezés. Jövőbeni kutatások azonban sok más típusú személyes viktimizációt is vizsgálhatnak annak érdekében, hogy megállapítsák, az áldozattá válás különböző típusai hogyan befolyásolják az egyén áldozathibáztatási attitűdjét és az IVH-ját.

A kutatás résztvevőinek homogenitása miatt – valamennyien fehérek és egy közép-nyugati egyetem hallgatói – nem állítjuk, hogy ez a minta reprezentatív volt. Azonban a szexuális áldozattá válás hallgatók közötti felülreprezentált mivolta (Koss et al., 1987; Fisher et al., 2000) indokolja, hogy mégis tekintetbe vesszük ezt a mintát a nemierőszak-mítoszok elfogadásával kapcsolatos attitűdök vizsgálatakor. Az etnikai változatosság hiánya a mintánkban korlátozó tényező marad, ezért a nemierőszak-mítoszok elfogadása, a nemi hovatartozás és az IVH közötti kapcsolat vizsgálatát meg kell ismételni heterogénebb mintákon is. A szexuális erőszakkal és az áldozathibáztatási attitűdökkel kapcsolatos kutatás további nehézsége, hogy sok áldozat nem akar beszélni a tapasztalatairól vagy nyíltan felfedni azokat, és ez különösen igaz azokra, akik már átéltek másodlagos viktimizációt.

Összegzőképpen, ez a tanulmány azt tárja fel, hogy a nemi hovatartozás erős prediktora marad a nemi erőszakkal kapcsolatos mítoszoknak. Elemzésünk kimutatja, hogy a nemi hovatartozás, az IVH és a nemi erőszak mítoszainak elfogadása közötti kapcsolat bonyolultabb, mint ahogyan az elején feltételeztük. A jövőben a kutatásoknak más prediktorokra is ki kell terjedniük (például vallás), hogy megvizsgáljuk, játszanak-e szerepet más szociokulturális tényezők is. Az áldozathibáztatási attitűd befolyásolhatja azt, hogy az emberek hogyan kezelik önmagukat és másokat, ezért van szükség további kutatásokra.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Aderman, D. – Brehm, D. – Katz, L. B. (1974): Empathetic observation of an innocent victim: The just world revisited. *Journal of Personality and Social Psychology*, 29(3), 342–347.

Allison, P. D. (1999): *Multiple regression: A primer*. Thousand Oaks, Pine Forge Press

Barnett, M. A. – Quackenbush, S. W. – Sinisi, C. S. – Wegman, C. M. – Otney, K. L. (1992): Factors affecting reactions to a rape victim. *Journal of Psychology – Interdisciplinary and Applied*, 126(6), 609–620.

Baron, R. M. – Kenny, D. A. (1986): The moderator-mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182.

Basow, S. A. – Minieri, A. (2011): “You owe me”: Effects of date cost, who pays, participant gender, and rape myth beliefs on perceptions of rape. *Journal of Interpersonal Violence*, 26(3), 479–497.

Bell, S. T. – Kuriloff, P. J. – Lottes, I. (1994): Understanding attributions of blame in stranger rape and date rape situations: An examination of gender, race, identification, and students social perceptions of rape victims. *Journal of Applied Social Psychology*, 24(19), 1719–1734.

Brownmiller, S. (1975): *Against our will: Men, women, and rape*. New York: Simon and Schuster

Burgess, G. H. (2007): Assessment of rape-supportive attitudes and beliefs in college men: Development, reliability, and validity of the rape attitudes and beliefs scale. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(8), 973–993.

Burt, M. R. (1980): Cultural myths and support for rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230.

Bushway, S. D. – Sweeten, G. – Wilson, D. B. (2006): Size matters: standard errors in the application of null hypothesis significance testing in criminology and criminal justice. *Journal of Experimental Criminology*, 2(1), 1–22.

Campbell, R. (1998): The community response to rape: Victims' experiences with the legal, medical, and mental health systems. *American Journal of Community Psychology*, 26(3), 355–379.

Campbell, R. – Raja, S. (1999): Secondary victimization of rape victims: Insights from mental health professionals who treat survivors of violence. *Violence and Victims*, 14(3), 261–275.

Cann, A. – Calhoun, L. G. – Selby, J. W. (1979): Attributing responsibility to the victim of rape: Influence of information regarding past sexual experience. *Human Relations*, 32(1), 57–67.

Dalbert, C. (1999): The world is more just for me than generally: Personal belief in a just world scales validity. *Social Justice Research*, 12(2), 79–98.

Dalbert, C. (2001): *The justice motive as a personal resource: Dealing with challenges and critical life events*. New York: Kluwer Academic–Plenum Publishers

Dalbert, C. – Filke, E. (2007): Belief in a personal just world, justice judgments, and their functions for prisoners. *Criminal Justice and Behavior*, 34(1), 1516–1527.

Dittmar, H. – Dickinson, J. (1993): The perceived relationship between the belief in a just world and sociopolitical ideology. *Social Justice Research*, 6(3), 257–272.

Edwards, K. M. – Turchik, J. A. – Dardis, C. M. – Reynolds, N. – Gidycz, C. A. (2011): Rape myths: History, individual, and institutional-level presence, and implications for change. *Sex Roles*, 65(11–12), 761–773.

Eigenberg, H. – Garland, R. (2008): Victim Blaming. In: **Moriarty L. J. (ed.):** *Controversies in Victimology*. Newark: Elsevier Press, 21–36.

Festinger, L. (1957): *A theory of cognitive dissonance*. Stanford: Stanford University Press

Fetchenhauer, D. – Jacobs, G. – Belschak, F. (2005): Belief in a just world, causal attributions, and adjustment to sexual violence. *Social Justice Research*, 18(1), 25–42.

Fisher, B. S. – Cullen, F. T. – Turner, M. G. (2000): *The sexual victimization of college women*. Washington: U.S. Department of Justice, National Institute of Justice

Furnham A. (2003): Belief in a just world: research progress over the past decade. *Personality and Individual Differences*, 34(5), 795–817.

Grubb, A. – Harrower, J. (2008): Attribution of blame in cases of rape: An analysis of participant gender, type of rape, and perceived similarity to the victim. *Aggression and Violent Behavior*, 13, 396–405.

Hammond, E. M. – Berry, M. A. – Rodriguez, D. N. (2011): The influence of rape myth acceptance, sexual attitudes, and belief in a just world on attributions of responsibility in a date rape scenario. *Legal and Criminological Psychology*, 16(2), 242–252.

Hayes-Smith, R. – Levett, L. (2010): Student perceptions of sexual assault resources and prevalence of rape myth attitudes. *Feminist Criminology*, 5(4), 335–354.

Hunt, M. O. (2000): Status, religion, and the “belief in a just world”: Comparing African Americans, Latinos, and Whites. *Social Science Quarterly*, 81(1), 325–340.

Jimenez, J. A. – Abreu, J. M. (2003): Race and sex effects on attitudinal perceptions of acquaintance rape. *Journal of Counseling Psychology*, 50(2), 252–256.

Koss, M. P. – Gidycz, C. A. – Wisniewski, N. (1987): The scope of rape: Incidence and prevalence of sexual aggression and victimization in a national sample of higher education students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 55(2), 162–170.

Langhinrichsen-Rohling, J. – Shlien-Dellinger, R. K. – Huss, M. T. – Kramer, V. L. (2004): Attributions about perpetrators and victims of interpersonal abuse. *Journal of Interpersonal Violence*, 4, 278–288.

Lerner, M. J. (1965): Evaluation of performance as a function of performer's reward and attractiveness. *Journal of Personal Social Psychology*, 1(4), 355–360.

Lerner, M. J. (1980): *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum

Lerner, M. J. – Miller, D. T. – Holmes, J. G. (1976): Deserving and the emergence of forms of justice. *Advances in Experimental Social Psychology*, 9, 133–162.

Lipkus, I. M. (1991): The construction and preliminary validation of a global belief in a just world scale and the exploratory analysis of the multidimensional belief in a just world scale. *Personal and Individual Differences*, 12, 1171–1178.

Lipkus, I. M. – Dalbert, C. – Siegler, I. C. (1996): The importance of distinguishing the belief in a just world for self versus others: Implications for psychological well being. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 22, 666–677.

Lodewijkx, H. – Wildschut, T. – Nijstad, B. – Savenije, W. – Smit, M. (2001): In a violent world a just world make sense: The case of “senseless violence” in the Netherlands. *Social Justice Research*, 14, 79–94.

Lonsway, K. A. – Fitzgerald, L. F. (1994): Rape myths: In review. *Psychology of Women Quarterly*, 18, 133–164.

Lonsway, K. A. – Fitzgerald, L. F. (1995): Attitudinal antecedents of rape myth acceptance: A theoretical and empirical reexamination. *Journal of Personality & Social Psychology*, 68, 704–711.

Lucas, T. – Alexander S. – Firestone, I. – Lebreton, J. (2009): Belief in a just world, social influence and illness attributions. *Journal of Health Psychology*, 14(2), 258–266.

Macrae, N. E. – Shepherd, J. W. (1989): Sex differences in the perception of rape victims. *Journal of Interpersonal Violence*, 4, 278–288.

McCaul, K. D. – Veltum, L. G. – Boyechko, V. – Crawford, J. J. (1990): Understanding attributions of victim blame for rape: Sex, violence, and foresee ability. *Journal of Applied Social Psychology*, 20(1), 1–26.

McMahon, S. – Farmer, G. L. (2011): An updated measure for assessing subtle rape myths. *Social Work Research*, 35(2), 71–81.

Messick, D. M. – Cook, K. S. (1983): *Equity theory: Psychological and sociological perspectives*. New York: Praeger Publishers

Moor, A. (2010): She dresses to attract, he perceives seduction: A gender gap in attribution of intent to women's revealing style of dress and its relation to blaming the victims of sexual violence. *Journal of International Women's Studies*, 11(4), 115–127.

O'Connor, W. E. – Morrison, T. G. – Morrison, M. A. (1996): The reliability and factor structure of the global belief in a just world scale. *The Journal of Social Psychology*, 136(5), 667–668.

Payne, D. L. – Lonsway, K. A. – Fitzgerald, L. F. (1999): Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale. *Journal of Research in Personality*, 33(1), 27–68.

Rubin, Z. – Peplau, L. (1975): Who believes in a just world? *Journal of Social Issues*, 31(3), 65–89.

Ryan, K. M. (2011): The relationship between rape myths and sexual scripts: The social construction of rape. *Sex Roles*, 65(11–12), 774–782.

Schwartz, M. D. – DeKeseredy, W. S. (1997): *Sexual assault on the college campus: The role of male peer support*. Thousand Oaks: SAGE

Schwartz, M. D. – Leggett, M. S. (1999): Bad dates or Emotional Trauma? The aftermath of campus sexual assault. *Violence Against Women*, 5(3), 251–271.

Suarez, E. – Gadalla, T. M. (2010): Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11), 2010–2035.

Sutton, R. M. – Douglas, K. M. (2005): Justice for all, or just for me? More evidence of the importance of the self-other distinction in just-world beliefs. *Personality and Individual Differences*, 39(3), 637–645.

Ullman S. E. (1996): Social reactions, coping strategies, and self-blame: Attributions in adjustment to sexual assault. *Psychology of Women Quarterly*, 20(4), 505–526.

Van den Bos, K. – Maas, M. (2009): On the psychology of the belief of a just world: exploring experiential and rationalistic paths to victim blaming. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(12), 1567–1578.

Van Prooijen, J. W. – Van den Bos, K. (2009): We blame innocent victims more than I do: Self-construal level moderates responses to just world threats. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 35(11), 1528–1539.

Weiss, K. G. (2009): Boys will be boys and other gendered accounts: An exploration of victim's excuses and justifications for unwanted sexual contact and coercion. *Violence Against Women*, 15(7), 810–834.

Whatley, M. A. (1993): Belief in a just world scale: Unidimensional or multidimensional? *The Journal of Psychology*, 133(4), 547–551.

Whatley, M. A. (2005): The effect of participant sex, victim dress, and traditional attitudes on causal judgments for marital rape victims. *Journal of Family Violence*, 20(3), 191–200.

Williams, J. E. (1984): Secondary victimization: Confronting public attitudes about rape. *Victimology*, 9(1), 66–81.

PARTI KATALIN – SZABÓ JUDIT – VIRÁG GYÖRGY

A SZEXUÁLIS ERŐSZAK JELLEMZŐI EGY AKTAKUTATÁS TÜKRÉBEN

Kézirat lezárva: 2017. április 30.

PARTI KATALIN PHD, tudományos főmunkatárs

Országos Kriminológiai Intézet

E-mail: parti@okri.hu

SZABÓ JUDIT PHD, tudományos főmunkatárs

Országos Kriminológiai Intézet

VIRÁG GYÖRGY PHD, igazgatóhelyettes

Országos Kriminológiai Intézet

Absztrakt

Jelen tanulmányban bemutatott aktakutatás az Országos Kriminológiai Intézetben 2015-ben indult, a szexuális erőszak előfordulási gyakoriságát, típusait, jellemzőit és a kapcsolódó hiedelmeket feltérképező, többéves projekt része. Annak érdekében, hogy a vizsgált jelenségről minél teljesebb és hitelesebb képet kapjunk, nemcsak a büntető igazságszolgáltatási rendszerből származó statisztikai adatokat elemeztük, hanem a szexuális erőszak társadalmi hátterére vonatkozó kutatási eredményekből is merítettünk, és saját empirikus adatgyűjtést és büntetőjogi aktavizsgálatot is végeztünk. Jelenlegi tanulmányunkban a 2015-ben jogerős bírósági ítélettel lezárt, 153 erőszakos szexuális bűncselekmény miatt indult büntetőügy iratvizsgálatának eredményeit mutatjuk be. Az aktavizsgálat során egyes – elsősorban erőszakos – szexuális bűncselekmények jellemzőit térképeztük fel. Arra kerestük a választ, hogy ezek a sajátosságok mennyire felelnek meg a „tipikus nemi erőszak” mítoszának. Vizsgáltuk, hogy a mintában mennyire tipikus az úgynevezett „bulierőszak” jelensége, illetve a szórakozóhelyen történő elkövetés. Kíváncsiak voltunk arra is, milyen demográfiai mutatók jellemzik a vizsgált bűncselekmények elkövetőit és áldozatait, milyen körülmények között követik el ezeket a cselekményeket, és hogy milyen ismérvekkel rendelkeznek az ilyen ügyekben lefolytatott büntetőeljárások.

KULCSSZAVAK

aktakutatás, büntetőeljárás, bizonyítás, bizonyíthatóság, szakértő, feljelentés, vádemelés, jogerős ítélet, enyhítő és súlyosító körülmények, szexuális erőszak

BEVEZETÉS

Az utóbbi időben egyre-másra lehet találkozni a szexuális abúzus olyan média-megjelenítéseivel is, amelyek – a korábbi évtizedek gyakorlatától eltérően – nem próbálják szőnyeg alá söpörni az ügyek hátterét. Részben talán a társadalmi attitűd változásának, részben pedig az online közösségi felületeknek is köszönhetően széles körű vita bontakozik ki az elkövetők felelősségéről, az áldozati közrehatásról, az áldozatokkal való emberséges bánásmódról, jogaik védelméről, és nem utolsósorban a rendszerről, az intézményesült erőszak kultúrájáról.

Magyarországon az elmúlt évek legnagyobb visszhangot kiváltó, nyilvánosságra került esetei közül kiemelés érdemel az úgynevezett gólyatábor-erőszak, ahol egy diáklányt erőszakolt meg a tábor eseményeinek dokumentálásával megbízott, külsős fotós.¹ Az elkövető az aktust meg is örökítette, majd az áldozatot a képek nyilvánosságra hozatalával zsarolta. A szexuális visszaélés eddig ebben az egy esetben nyert bizonyítást², ám az elsőévesek hasonló csapatépítő táborainak résztvevői sorozatos szexuális jellegű játékokról, obszcén beavatási szertartásokról számoltak be.³ A játékokban a résztvevők a csoportnyomásnak engedelmessé válnak, azokat a közösségbe fogadás feltételének, íratlan szabályának tekintik, így az esetleges szexuális visszaélést elszenvedők általában nem tesznek feljelentést a rendőrségnek.

A gólyatábori erőszak nyilvánosságra kerülését követően újabb szexuális visszaélésekre derült fény. Köztisztviselőként álló média- és sportszemélyiségek ellen indult vizsgálat, akik befolyásos helyzetükkel éltek vissza a gyermekekkel, fiatalokkal való szexuális kapcsolat kialakítása érdekében.⁴ Az ügyek médiamegjelenése után társadalmi párbeszéd indult meg a szexuális visszaélések felelőseiről, a cselek-

-
- 1 Megerőszakoltak egy lányt az ELTE gólyatáborában. *Index*, 2014. augusztus 31. http://index.hu/belfold/2014/08/31/megeroszakolhattak_egy_lanyt_egy_golyataborban/
 - 2 9 év börtönt kapott a gólyatábori erőszakoló. *Index*, 2016. június 22. http://index.hu/belfold/2016/06/22/golyatabori_eroszakolo_jogeros_itelet/
 - 3 Újabb gólyatábori botrányra derült fény – két évvel az eset után. *HVG*, 2016. augusztus 21. http://hvg.hu/itthon/20160821_Ujabb_golyatabori_botranyra_derult_feny_ket_evvel_az_eset_utan; Banánszex és fanszörívás – újabb gólyatábori praktikákról számoltak be. *HVG*, 2016. augusztus 23. http://hvg.hu/itthon/20160823_golyatabori_szexualis_jatekok_beavatas.
 - 4 Etikai vizsgálatot indít Sipos Pál ügyében az MTVA. *Origo*, 2014. augusztus 23. <http://www.origo.hu/itthon/20140801-etikai-vizsgalatot-indit-sipos-pal-ugyeben-az-mtva.html>; Kiss László: öt év börtön csoportosan elkövetett nemi erőszakért. *24.hu*, 2016. április 5. <http://24.hu/sport/palyan-kivul/2016/04/05/uszas-kiss-laszlo-ot-ev-borton-csoportosan-elkovetett-nem-eroszakert/>

mények rejtve maradásának okairól és a köztisztületnek és nagy népszerűségnek örvendő elkövetők (illetve a gyanúba keverték) erkölcsi megítéléséről.

Társadalmi vitát gerjesztett egy szerencsétlenül egyoldalúra sikeredett és kellő magyarázattal el nem látott rendőrségi prevenciók videosorozata is, amely a fiatalok elleni nemi erőszak megelőzésében az áldozatok szerepét emelte ki, így a felelősséget félrevezető módon kizárólag rájuk hárította.⁵ A videosorozat 2014-ben – bűnmegelőzési programjuk⁶ harmadik pilléréként – része volt a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság prevenciók kampányának.⁷ A projekt zárórendezvényén bemutatott videók élénk társadalmi reakciót és szakmai vitát váltottak ki. A reagálók értelmezése szerint a kampányfilmek valódi üzenete az, hogy meg gondolatlanságával, kihívó, provokatív viselkedésével és öltözködésével az áldozat „maga hozza fejére a bajt”; hibás és felelős azért, ami vele történt. Ez a tartalom jellegzetes eleme a nemi erőszak megtörténtéért az áldozatot hibáztató és őt stigmatizáló szexuális erőszak-mítosznak, így végső soron a kampány ezt legitimálja és erősíti (Parti et al., 2016).

Ezt követően egy 2016 júliusában hozott bírósági ítélet korbácsolta fel a közhangulatot, amikor is a bíróság szokatlanul enyhe szankciót szabott ki az elkövetőkre. A fiatalok elkövetők és a sértett ismerték egymást, a szexuális visszaélés, amelyet az elkövetők videóra is vettek, a kortárs csoportban valósult meg. Az áldozatot megalázó videó gyermekpornográfiának minősült. A bíróság ugyanakkor a sértett közreható, meggondolatlan magatartását enyhítő körülménynek tekintette.⁸

A hivatkozott esetekre válaszul civil szerveződések alakultak, amelyek célja az elkövető és a környezet, az esetleges szemtanúk felelősségére történő figyelemfelhívás, valamint a társadalom érzékenyítése a nemi erőszakot övező mitikus elemekre és azok romboló hatására.⁹

5 Itt vannak a rendőrség új, buliellenes spotjai. *Index*, 2014. november 21. http://index.hu/belfold/2014/11/21/itt_vannak_a_rendorseg_uj_buliellenes_spotjai/

6 A biztonságosabb Pécsért. 2014. május 1. – 2014. november 30.

7 Két közbiztonsági projekt egy helyszínen. *Police.hu*, 2014. május 23. <http://www.police.hu/hirek-es-informaciok/bunmegelozes/aktualis/ket-kozbiztonsagi-projekt-egy-helyszinen>

8 Felfüggesztett a fiatalok erőszaktevőknek. *Magyar Nemzet Online*, 2016. június 14. <https://mno.hu/exlex/felfuggesztett-a-fiatalok-eroszaktevoknek-1347167>; lásd továbbá Öten molesztáltak egy 14 éves lányt, megúszták a börtönt. *Index*, 2016. június 14. http://index.hu/belfold/2016/06/14/oten_molesztaltak_egy_14_eves_lanyt_megusztak_a_bortont/.

9 Ilyen például a „Nem tehetsz róla, tehetsz ellene” mozgalom, amely online felületeken szerveződik és tesz közzé aktuális híreket. <http://24.hu/tag/nem-tehetsz-rola-tehetsz-ellene/>; <http://anemaznem.blog.hu/>

A tapasztalt jelenség nem magyar sajátosság: az utóbbi években számos országban folyt markáns vita, nyilvános diskurzus a szexuális abúzus és erőszak egy-egy médianyilvánosságra került esete kapcsán.

2014 decemberében Szlovéniában öngyilkos lett egy középiskolai igazgató, miután néhány diák videóra vette, amint egy másik tanárral titokban közösül a szünetben, az iskola egyik termében.¹⁰ A videót a diákok egy online közösségi oldalra töltötték fel, ahol a felvétel pár óra alatt elterjedt. Az egyébként privát jelenet felzaklatta az iskolai dolgozókat és diákokat, a felvételen szereplők ellen online zaklatási hullámot keltett, és a videón jól felismerhető szereplők becsülete helyreállíthatatlanul sérült.

2016 augusztusában egy moszkvai elitgimnáziumban történekekről adott hírt a helyi sajtó.¹¹ A szakmai körökben elismerésnek és a tanulók között is köztiszteletnek örvendő történelemtanár évtizedes visszaéléseire derült fény, amikor az iskola egy volt diákja, aki azóta újságíró lett, felfedte, hogy a tanár rendszeresen szexuális visszaélést követett el az iskola tanulóival szemben. Habár ez a tény sokak által ismert volt, az iskolavezetés módszeresen szemet hunyt a tanár viselkedése felett. A sztorit felfedő áldozat a Facebookon tett közzé felhívást, amelyre válaszul sorra érkeztek a bejelentések a hasonló megtörtént esetekről.

Az Egyesült Államokban talán az egyik legismertebb, szexuális visszaéléssel kapcsolatos eset a *Cipeld azt a súlyt (Carry That Weight)* művészeti projekthez kapcsolódik.¹² *Emma Sulkowicz*, a Columbia Egyetem diákja 2014-ben kezdte matracát a campus területén mindenhová magával hordani, válaszul arra, hogy az egyetem által lefolytatott fegyelmi eljárás ellenére az őt megerőszakoló diáktársát nem tanácsolták el az intézményből. A mozgalom az egész Egyesült Államokban elterjedt, és a matrac a büntetlenül maradó szexuális visszaélések szimbóluma lett.

2016-ban a Columbia után egy másik prominens amerikai egyetemen történt olyan szexuális visszaélés, amely a columbiaihoz hasonlóan megfelelő válaszreakció nélkül hagyta az erőszak elkövetőjét. A „stanfordi szexuális erőszak” néven

10 “Headmaster filmed in oral sex video with teacher commits suicide”. *Daily Star*, 2 December 2014. <http://www.dailystar.co.uk/news/latest-news/413301/Headmaster-Drago-Kamenik-oral-sex-teacher-commits-suicide>

11 “Sexual Assault Scandal Hits Elite Moscow School, Rocks Russian Intelligentsia”. *The Moscow Times*, 7 September 2016. <https://themoscowtimes.com/articles/school-57-55248>

12 “How ‘Carry That Weight’ is Changing the Conversation on Campus Sexual Assault”. *Rolling Stone*, 1 December 2014. <http://www.rollingstone.com/politics/news/how-carry-that-weight-is-changing-the-conversation-on-campus-sexual-assault-20141201>

elhíresült ügyben¹³ az egyetem egyik diákja a campus területén éjjel, eszméletlen állapotban fekvő fiatal lányon tett erőszakot, de az arra járók rajtakapták és átadták a rendőrségnek. Az elsőfokú bíróság, miután az esküdtszék bűnösnek találta, kirívóan enyhe, hat hónapos szabadságvesztés-büntetésre ítélte a fiút, mondván, rendes családi háttere, fényes egyetemi úszókarrierje van és ugyanilyen jövő is áll előtte. Eközben a sértett a Buzzfeed online portálon közzétette levelét, amelyben részletesen leírta az eset kapcsán átélt fizikai és lelki traumát. Erre válaszul az elkövető szülei a bírónak címzett nyílt levelükben enyhíteni próbálták fiuk meggondolatlanságát, mondván: húsz perc meggondolatlanság (eddig tarthatott az aktus) nem szabad, hogy tönkre tegyen egy ígéretes karriert. A sértett levele, valamint az elkövető és családjának védekezése bejárta az online közösségi portálokat, és ez az elkövetkező hónapokban óriási felzúdulást keltett: követelték az áldozat kompenzálását, az elkövető kivételezés nélküli megbüntetését és az enyhe büntetést az áldozatra nézve méltatlan indokolással kiszabó bíró lemondását.

A fent említett esetek nyomán kibontakozott szakmai viták képezték az Országos Kriminológiai Intézetben a szexuális erőszak témakörében elindult kutatás apropóját. Úgy gondoltuk, érdemes lenne megfelelő elméleti ismeretek és empirikus adatok birtokában értelmezni a tapasztaltakat. Tanulmányunkban a teljesség igénye nélkül a kutatás néhány eredményét ismertetjük, a 2015-ben jogerős bírósági ítélettel lezárt 153 büntetőügy iratvizsgálatának bemutatásával. Célunk annak megvilágítása, hogy a szexuális erőszak szociokulturális kontextusa nem hagyható figyelmen kívül a témakör tárgyalása, különösen pedig a prevenció célú programok létrehozása kapcsán.

SZEXUÁLIS ERŐSZAK A BŰNÜGYI STATISZTIKÁBAN. PREVALENCIA, LATENCIA

Az Egységes Nyomozóhatósági és Ügyészségi Bűnügyi Statisztika (ENYÜBS)¹⁴ rendszeréből származó *statisztikai adatok* értékelésénél figyelembe kell venni, hogy egy adott évre vonatkozó ENYÜBS-adatok nem vagy nem csupán az abban az

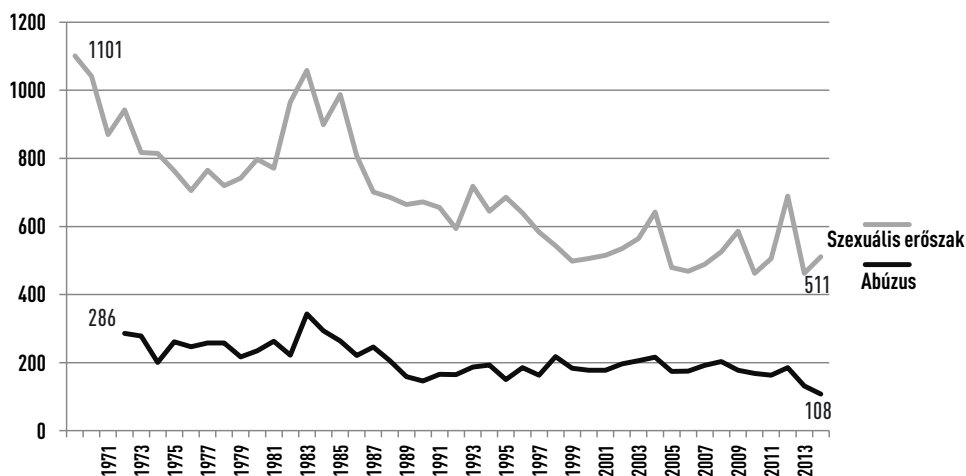
13 “I take him at his word”: Judge in Stanford Sexual Assault Case Explained Controversial Sentence”. *The Washington Post*, 14 June 2016. <https://www.washingtonpost.com/news/grade-point/wp/2016/06/14/i-take-him-at-his-word-judge-in-stanford-sexual-assault-case-explained-controversial-sentence/>

14 2016 óta Bűnügyi Statisztikai Rendszer (BSR)

évben elkövetett cselekményeket tartalmazták, ezért csak hosszú idősoros adatok alapján vonható le belőlük következtetés az egyes bűncselekményekre vonatkozóan. Látni fogjuk azonban, hogy az erőszakos szexuális bűncselekmények előfordulási gyakoriságát illetően még ezek a trendek is jelentős fenntartásokkal kezelendők.

Magyarországon a regisztrált erőszakos szexuális bűncselekmények száma a kétezres évek elejéig markánsan csökkenő tendenciát mutatott, azóta pedig stagnál (1. számú ábra).¹⁵ A csökkenés csak az 1983–1986 közötti években állt meg, illetve fordult át átmenetileg hirtelen növekedésbe, 1987-től azonban zavartalanul folytatódott (Virág, 2004). A trend különösen az erőszakos közösülés esetében volt markáns. Ez a jelenség azért is elgondolkodtató, mert mindeközben az erőszakos bűnözés statisztikai mutatója (az ismertté vált erőszakos és garázda jellegű bűncselekmények száma) Magyarországon töretlenül emelkedik.¹⁶

1. SZÁMÚ ÁBRA: A regisztrált szexuális bűncselekmények számának alakulása 1970 és 2015 között

Forrás: ENYÜBS (BSR)

15 Mivel az új Btk. 2013. évi hatálybalépését követő években a regisztrált bűncselekmények egy része a korábbi, egy másik részük pedig az új szabályozás szerint minősült, a 2. számú ábrán a szexuális erőszak alatt összevontuk az erőszakos közösülés, szemérem elleni erőszak, szexuális kényszerítés és szexuális erőszak, míg az abúzus alatt a megrontás és a szexuális visszaélés tényállásokat.

16 1970-ben 16 464, 1989-ben 17 043, 2014-ben pedig már 36 413 volt az ismertté vált ilyen bűncselekmények száma. Másfél évtized alatt a százezer lakosra jutó cselekmények száma megduplázódott: 1990-ben százezer lakosra 196, 2014-ben már 369 cselekmény jutott.

Egy 2009-ben, 11 európai országban végzett kutatás eredményeiből az derül ki, hogy a százezer lakosra jutó feljelentések száma a nemi erőszak vonatkozásában a vizsgált országok közül hazánkban a legalacsonyabb: 2006-ban 2,1 eset jutott százezer lakosra (Lovett – Kelly, 2009). Ráadásul Magyarország bejelentési rátája 50 százalékkal esett vissza 1997 óta (Lovett – Kelly, 2009; Spronz et al., 2009). Mindebből nyilvánvaló, hogy a regisztrált bűncselekmények száma önmagában nem nyújt elégséges és hiteles információt az erőszakos szexuális bűncselekmények számára vonatkozóan. Indokolt ezért segítségül hívni a hazai és nemzetközi latenciakutatások eredményeit, és alaposabban körüljárni a prevalencia, a feljelentési, a lemorzsolódási (attríciós) és az elítélési rátákat és azok alakulásának okait.

Az *áldozatkutatások* eredményei szerint a szexuális erőszak korántsem ritka jelenség. Ezt a megállapítást szinte valamennyi ezzel foglalkozó nemzetközi és hazai kutatás eredményei következetesen alátámasztják, még ha az adatok – elsősorban kutatásmódszertani okok miatt – jelentős eltéréseket mutatnak is (Virág – Németh, 2011). *Spitzberg* százhusz áldozatkutatást áttekintő metaelemzése szerint a nők közel 13 és a férfiak több mint 3 százaléka számolt be arról, hogy legalább egy alkalommal nemi erőszak áldozatává vált addigi élete során, és 18, illetve 6 százalék azon nők, illetve férfiak aránya, akivel szemben megkíséreltek már nemi erőszakot (Spitzberg, 1999). További fontos adat, hogy a férfiak közel 5 százaléka volt már saját bevallása szerint szexuális erőszak elkövetője. *Sohn* tíz angloamerikai kutatás másodelemzése alapján azt állapította meg, hogy a közölt *viktimizációs ráták* jelentősen különböznek, 4,9 és 24 százalék között mozognak (Sohn, 2007). A European Union Agency for Fundamental Rights (FRA) nőkkel szembeni, nemi erőszakkal foglalkozó 2012. évi, 42 ezer nővel készített interjú alapján a felmérésének adatai szerint az interjút megelőző 12 hónapban az Európai Unióban élő 18 és 74 év közötti nők 2 százaléka vált szexuális erőszak áldozatává. Tizenöt éves kora után minden huszadik nő vált nemi erőszak áldozatává (FRA, 2014). Ez az adat ráadásul csak a fizikai kényszerítés vagy bántalmazás eseteire vonatkozik, így megállapítható, hogy az Európai Unióban élő nők több mint 5 százaléka szenved el nemi erőszakot a 15. életévét követően. Továbbá, a megkérdezett nők mintegy 12 százaléka számolt be 15 éves kora előtt felnőttől elszenvedett valamilyen típusú szexuális visszaélésről. Az országok közötti összehasonlításból némiképp meglepő módon az derül ki, hogy a bármilyen szexuális vagy fizikai bántalmazást 15 éves korukat követően elszenvedett nők aránya hazánkban 28 százalék, amely valamelyest alacsonyabb az uniós átlagnál (33 százalék).

A magas viktimizációs arányok ellenére a szexuális erőszakos bűncselekmények esetében igen alacsony a *feljelentési arány*, azaz más bűncselekményekhez

képezt kiemelkedően magas a *latencia*. Az amerikai kutatások például 5 és 40 százalék közé teszik a feljelentést tevő áldozatok arányát (Maier, 2014), férfi áldozatok esetében pedig még nagyobbra becsülik a latencia mértékét. A szerény mennyiségű hazai adatból is az tűnik ki, hogy az erőszakos szexuális bűncselekmények vonatkozásában igen magas a prevalencia és a latencia. Az első átfogó hazai latenciakutatás eredményei szerint az erőszakos közösülések mindössze tizedében tesznek feljelentést (Korinek, 1988). *Korinek László* tíz évvel később megismételte kutatását, amelynek eredményei a korábban megállapítottnál jóval szerényebb, mintegy 50 százalékos latenciára engedtek következtetni (Korinek, 1995). *Virág György és Kó József* saját kutatásuk alapján ennél jelentősen nagyobbra, mintegy huszonnégyszeresre becsülik a latenciát a szexuális erőszak vonatkozásában (Virág – Kó, 1998). Egy 2003-ban a gyermekkorban elszendvedett szexuális bántalmazás tárgyában végzett, retrospektív felmérés további adatokkal szolgál (Virág, 2004). Virág György eredményei szerint a megkérdezett nők 2,3, míg a férfiak 1,2 százaléka volt gyerekkorában szexuális erőszak vagy bántalmazás áldozata. A lányok 56, míg a fiúk 15 százaléka számolt be valaha is valakinek a történetéről. Feljelentés csupán az esetek 8 százalékában történt, és csak olyan ügyekben, amelyekben lány volt az áldozat. *Tóth Olga* 1010 fő 18 évesnél idősebb nő körében végzett felmérést egyebek között a családon belüli erőszak tárgyában (Tóth, 1999). A megkérdezett nők 8 százaléka számolt be arról, hogy gyermekkorában átélt valamilyen formájú szexuális zaklatást. A minta 9 százaléka volt már olyan helyzetben, amelyben majdnem megerősakolták, és 2 százalékuk számolt be arról, hogy átélt tényleges nemi erőszakot. Ehhez képest a mintában 8 százalék volt az aránya azoknak a nőknek, akiket a férje vagy partnere erőszakkal kényszerített szexuális együttlétre, amely adatok egybevetése rámutat a családon belüli szexuális erőszak problematikus megítélésére, illetve az ezzel kapcsolatos tájékozatlanságra.

Nemcsak a feljelentési, az *elítélési arány* is alacsony a nemi erőszakos ügyekben, ami elsősorban a bizonyítás nehézségeire vezethető vissza. Míg az elmúlt néhány évtizedben a nemi erőszak tárgyában tett feljelentések száma az európai országokban növekvő tendenciát mutatott, a büntetőeljárások száma nem nőtt ennek megfelelően, így az elítélési ráta folyamatos csökkenésének lehetünk tanúi (Lovett – Kelly, 2009: 5). Az elítélési ráta 2006-ban Skóciában (3 százalék), Angliában és Walesben (6), illetve Írországból (7) volt a legalacsonyabb, de több más európai országban, például a skandináv országokban, Németországban és Ausztriában is 20 százalék alatt volt, vagy alig haladta meg azt. Angliában 2013-ban is csak 7 százalék volt az elítélési arány (Hohl – Stanko, 2015), amely elsősorban az óriási

attríciós aránynak tulajdonítható. A hazai helyzetről a fent említett európai uniós kutatás (Lovett – Kelly, 2009; Spronz et al., 2009) és az Amnesty International jelentése nyújt némi információt, igaz, több évvel ezelőttre vonatkozóan (Amnesty International, 2012/2007). Az európai uniós kutatás arra az igen érdekes eredményre vezetett, hogy az egyre csökkenő feljelentési arány mellett 2001 után élesen megnőtt az elítélések száma. Ez az adat sajnos leginkább azt valószínűsíti, hogy a hazai adatgyűjtés nem megfelelően zajlott (Spronz et al., 2009: 4). Mindazonáltal a 2000-es években a szexuális bűncselekmények ügyében született elmarasztaló ítéletek aránya a legmagasabbak között volt Európában, amelyet az Amnesty annak tulajdonított, hogy hazánkban általában csak a legnyilvánvalóbb, legsúlyosabb esetek jutnak el a bírósági szakba, ezért nagyobb arányban végződnék elmarasztaló ítélettel, mint másutt (Amnesty International, 2007/2012: 10). Ugyanakkor az is megállapítható, hogy a nemi erőszak miatt elítélt elkövetők majdnem harmadát nem szabadságvesztéssel büntetik, valamint hogy „az elkövető elítélésével végződő esetek többsége tükrözi a nemi erőszakra és a nemierőszak-elkövetőkre vonatkozó sztereotípiákat” (Spronz et al., 2009: 9).

Az elítélési arány mellett fontos információt jelent az úgynevezett attríciós arány. Az *attríció* az a folyamat, amelynek során a regisztrált szexuális erőszakos ügyek többsége még a bírósági szak elérése előtt kiesik a büntető igazságszolgáltatási rendszerből (Spronz et al., 2009: 1). Az attríció egyes országokban – Angliában és Walesben, valamint Svédországban – az esetek közel 80 százalékában a büntetőeljárás elején vagy közepén következik be (Lovett – Kelly, 2009), míg hazánkban az attríció legnagyobb része az eljárás későbbi szakaszában történik (Spronz et al., 2009). A rendőrségi adatok szerint például a gyerekek ellen elkövetett erőszakos szexuális bűncselekmények esetén a feljelentések mindössze 1-4 százalékát utasítják el a hatóságok, nagyrészt a magánindítvány hiánya miatt (Horváth et al., 2011). A *Pandóra Szelencéje* nevű nemzetközi projekt keretein belül a gyermekek szexuális bántalmazásával kapcsolatos magyarországi helyzetre vonatkozó jelentés (Horváth et al., 2011) ugyanakkor megállapítja, hogy a hazai jogvédő szervezetek tapasztalatai szerint az ügyek egy része egyáltalán nem is jelenik meg a statisztikában, mert a rendőrségen gyakran lebeszéljük a sértetteket a feljelentés megtételéről. A büntetőeljárás megszűnésének egyéb okai között általában az elévülés, a „nem állapítható meg az elkövető kiléte”, valamint a „nem állapítható meg, hogy a bűncselekményt az elkövető követte el” kitételek szerepelnek.

SZAKIRODALMI ÁTTEKINTÉS

Társadalmi attitűd és bizalom

A szexuális erőszak sértettje gyakran magát (is) hibásnak érzi abban, hogy a bűncselekmény elkövetésére sor kerülhetett. Emiatt elmaradhat a feljelentés, sőt egyes kutatások szerint megnő a hasonló bűncselekmények áldozatává válásának esélye is, a sértett tehát önmagát *stigmatizálja* (Nikolić-Ristanović, 2000; Váradi – Kerekes, 2013).

Temkin és Krahe rámutat, hogy a magas attríciós arány, és ezzel összefüggésben a feljelentések elmaradása összefügg a hatóság tagjainak a szexuális erőszakot övező tévhiteivel és sztereotipikus gondolkodásával (Temkin – Krahe, 2008). A nehezen bizonyítható bűncselekmények esetében, amilyen például a szexuális erőszak, sokszor csupán a gyanúsított és a sértett egymásnak ellentmondó vallomása áll rendelkezésre, ezért a bizonyítás nem annyira egzakt, mint inkább szubjektív megítélésen alapuló folyamat. Minél inkább hasonlít az adott bűncselekmény a „valódi szexuális erőszak” tipikus forgatókönyvére, annál biztosabb, hogy eljut a bírói szakaszig. Ugyanakkor minél több ponton tér el az ügy a tipikus szexuális erőszaktól, annál kevésbé hisznek a sértettnek és annál valószínűbb, hogy az eljárást megszüntetik – mert például a sértett visszavonja a vallomását (Hohl – Stanko, 2015: 328). A „*valódi szexuális erőszak*” („*real rape*”) a szexuális erőszak tipikus forgatókönyve, amely szerint az elkövető a sértett számára általában idegen, tettét éjjel, sötétben, elhagyatott helyen, közterületen valósítja meg, fizikai erőszakot alkalmaz, amelynek a sértett testén nyoma van, a sértett pedig fizikai ellenállást tanúsít (Estrich, 1987). Az „igazi erőszakot” a sértettek azonnal feljelentik, és az esetről világosan és önellentmondás nélkül, részletekbe menően vallomást tesznek. Ezért a nem azonnali feljelentés és az egymásnak ellentmondó és inkonzisztens vallomások csökkentik a sértett szavahihetőségét és a cselekmény bizonyíthatóságát (Burt, 1980; Gerger et al., 2007; Lees, 2002; Lonsway – Fitzgerald, 1994; Stanko, 1985; Taylor, 2004). A kutatások azonban azt igazolják, hogy a sértettek a feljelentést általában később teszik meg (Adler, 1987; Ellison, 2005; Frazier – Borgida, 1992), és a traumatikus élmények nemhogy előmozdítják, hanem inkább csökkentik az emlékek felidézésének képességét (Tromp et al., 1995). Ha a sértett tanú ellentmondó vallomásokat tesz, késlekedik a feljelentéssel, önként alkoholt fogyaszt a cselekmény bekövetkezése előtt, továbbá ha a cselekményt megelőzően volt már konszenzuális szexuális kapcsolata az elköve-

tővel, ez jelentősen megnöveli a büntetőeljárás megszüntetésének esélyét (Hohl – Stanko, 2015: 334–336).

A szexuális bűncselekmények jellemzői

Az elkövető és az áldozat közötti kapcsolat

A közhiedelemmel ellentétben a legtöbb szexuális erőszakos bűncselekményt *az áldozat által ismert személy követi el*. Az amerikai nemzeti viktimizációs felmérés (1994–2010) adatai szerint a 2005–2010 között elkövetett szexuális erőszakos bűncselekmények áldozatainak 78 százaléka ismerte az elkövetőt (Planty et al., 2013). Az ilyen bűncselekmények 34 százalékát jelenlegi vagy korábbi intim partner, 6 százalékát családtag és 38 százalékát barát vagy ismerős követte el. 1994–2010 között tehát az összes regisztrált szexuális erőszakos bűncselekménynek mindössze 22 százalékát követte el az áldozat számára idegen személy. A 11 európai uniós országot a szexuális erőszakos ügyek attríciója szempontjából összehasonlító kutatás eredményei hasonló arányokról számolnak be: az áldozat számára ismeretlen elkövetők aránya 20–41 százalék között, a korábbi vagy jelenlegi partnerek által történő elkövetés aránya pedig 16–37 százalék között mozog (Lovett – Kelly, 2009). Virág 2004-ben publikált kutatásának eredménye szerint hazánkban az ismertté vált szexuális bűncselekmények kétharmadát olyan emberek követik el, akiket az áldozat személyesen ismer (Virág, 2004). A felmérés arra is rámutatott, hogy a gyermekkorban elszenvedett szexuális abúzusok nagy része családon belül történt, illetve hogy az esetek 72 százalékában az elkövető az áldozat rokona vagy ismerőse volt. Fontos adat továbbá, hogy az erőszakos szexuális bűncselekményeket nagyobb arányban követik el *gyermek- és fiatalokorúak*, mint felnőttek *sérelmére*, és hogy a nemi erőszak ismertté vált *áldozatainak 85 százaléka nő*.

Az elkövetés helyszíne

Az áldozat és elkövető közötti, fentebb említett tipikus viszonyal konzisztensen – ám ugyancsak az általános hiedelemmel ellentétben – az erőszakos szexuális cselekmények nagy részét nem az utcán vagy elhagyott helyeken, hanem

az áldozat otthonában vagy ahhoz közel eső helyen követik el. Az amerikai nemzeti viktimizációs felmérés (1994–2010) adatai szerint például 2005 és 2010 között a nemi erőszakok, illetve a szexuális bántalmazások 55 százaléka az áldozat otthonában vagy annak közelében, és további 12 százalék az áldozat ismerősének vagy rokonának otthonában vagy annak közelében történt (Planty et al., 2013). Az esetek 12 százalékában munkavégzés közben, 7 százalékában az iskolában történt a szexuális erőszak, további 29 százalékban pedig akkor, amikor az áldozat úton volt például a munkahelye vagy az iskola között, illetve bevásárolt vagy szabadidős tevékenységet végzett távol az otthonától. A többször hivatkozott európai uniós projekten belül a hazánkban elvégzett kutatás (Spronz et al., 2009) – amely 100 nemi erőszak tárgyában indult eljárás ügyiratainak kvalitatív elemzését foglalta magában – eredményei szerint az erőszak az esetek közel felében (47 százalék) otthon történt, 26 százalék privát helyeken, és csak 24 százalék közterületen.

Az elkövetés módja és az áldozat által elszenvedett sérülések

A szexuális erőszakos cselekmények túlnyomó többségét *fegyver vagy fizikai erőszak alkalmazása nélkül* követik el (Lonsway – Fitzgerald, 1994). Szintén a nemi erőszakkal kapcsolatos sztereotípiának ellentmondó adat, hogy az ilyen bűncselekmények többségénél az áldozat *nem szenved fizikai sérülést*, illetve nincsenek rajta külsérelmi nyomok. Az Egyesült Államok 2009. évi viktimizációs statisztikai adatai alapján például a nemi erőszakos esetek mindössze 10 százalékában használtak fegyvert az elkövetők (ebből 80 százalék kés, a többi egyéb fegyver), míg 85 százalékukban nem (Truman – Rand, 2010).¹⁷ A már hivatkozott amerikai nemzeti viktimizációs felmérés adatai szerint 2005–2010 között az erőszaktevők 11 százaléka használt valamilyen fegyvert az elkövetéshez (Planty et al., 2013), 1994 és 2010 között az áldozatok (nők) kb. 45 százaléka szenvedett el valamilyen sérülést a támadás következtében. A 11 európai uniós országot összehasonlító kutatásban az ügyek kevesebb mint 10 százalékában alkalmazott az elkövető valamilyen fegyvert, és az ügyek kevesebb mint felében (16–45 százalékában) dokumentáltak az áldozatnál fizikai sérülést (Lovett – Kelly, 2009).

17 A maradék 5 százalékban nem ismert az adat.

Büntetéskiszabási gyakorlat. Enyhítő és súlyosító körülmények

Az enyhítő körülmények között jelentős szerepet kap a sértett magatartásának értékelése a cselekményt megelőzően, az alatt és azt követően. Ebben a körben a bíróság enyhítőként értékeli a sértett „meggondolatlan, esetlegesen kihívó magatartását”¹⁸ (Váradí – Kerekes, 2013: 543). Erőszakos szexuális bűncselekmény megállapítására akkor kerülhet sor, ha a sértett ellenállása kifejezett és komoly. Megjegyzendő, az ellenállás komolysága nem feltétlenül a fizikai ellenállás mértékére vonatkozik: az elutasítás kifejeződéhet verbálisan, de bizonyos esetekben még ennél enyhébb ellenállás is elegendő az erőszak megállapításához.¹⁹ Ellenállásnak minősülhet a megfélemlítés olyan foka, amelynek során a sértett alappal tarthat attól, hogy ha ellenállást tanúsít, nagyobb sérelmet szenved a szexuális erőszaknál. Ilyen példakkal tipikusan hosszú időn keresztül zajló, családi erőszak esetén találkozhatunk, amikor a bántalmazó elkövető a sértettet folyamatos, illetve ismétlődő félelemben tartja, amellyel a sértett ellenállását megtöri. Ilyenkor a sértett a súlyos testi sérelem elszenvedésétől tartva enged az elkövető által alkalmazott erőszaknak²⁰ (Váradí – Kerekes, 2013: 544).

A kutatások szerint általában *enyhítő körülményként* értékelik, ha

- az *elkövető* nőnemű, időskorú, első bűnelkövető, nagyvárosban követi el a tettet, megbánást tanúsít;
- az *áldozat* és az *elkövető* ismerte egymást; vagy
- a *sértett* életvitelével, illetve magatartásával bármilyen módon közrehatott a bűncselekmény elkövetésében (például ha alkoholos befolyásoltság alatt állt, utcai szexmunkás, vagy éjjel, egyedül, közterületen érte a támadás).

Az elkövető etnikai kisebbséghez, férfi nemhez tartozása általában *súlyosító körülmény* (Amirault – Beauregard, 2014: 80).

Amirault és Beauregard 519 kanadai, 1994 és 2000 között szabadságvesztés-büntetését töltő erőszakos szexuális bűnöző aktáját nézték át (Amirault – Beauregard, 2014). Azt találták, hogy súlyosabb szabadságvesztés-büntetés kiszabásához vezetett, ha a sértett fiatal vagy idős életkorú, ha az elkövető a sértettnek fizikai sérülést okozott, ha a sértett és az elkövető nem ismerte egymást, illetve ha

18 BH 1993. 281. „A nemi erkölcs elleni bűncselekmények elbírálása során a sértett könnyelmű, meggondolatlan magatartását – mint közreható tényezőt – általában enyhítő körülményként kell figyelembe venni.”

19 BH 1997. 568.; EBH 2001. 1105.

20 BH 2007. 107.

lőfegyvert használtak az elkövetéskor. A megbánás minden esetben enyhítő körülménynek bizonyult. A szerzők megállapítják, hogy – éppen a bizonyíthatóság miatt – a prompt, az eljárás során látható fizikai és kifejezésre juttatott pszichikai sérülések nagyobb eséllyel vetítenek előre súlyosabb büntetést. A hosszú távon jelentkező lelki traumák nem láthatók előre, így ezeket a bíróság nem vagy csupán jelentősen elhúzódozó büntetőeljárások esetén képes értékelni. Utóbbi esetben kétséges, hogy a traumát maga az elkövetett bűncselekmény, vagy az eljárás elhúzódoása okozza-e inkább (Amirault – Beauregard, 2014: 98–99).

A jelen kutatás

Minta és módszer

A tanulmányban bemutatott, a szexuális erőszak előfordulási gyakoriságát, típusait, jellemzőit feltérképező aktakutatás az Országos Kriminológiai Intézetben 2015-ben kezdődött, többéves projekt része.²¹ (Eredményeit lásd Parti et al., 2016.) A vizsgálat fókuszában a következő törvényi tényállások által megvalósított cselekmények állnak:

- „rég” Btk. (1978. évi IV. törvény): erőszakos közöszülés (197. §), szemérem elleni erőszak (198. §) és megrontás (201. §);
- „új” Btk. (2012. évi C. törvény): szexuális erőszak (197. §), szexuális kényszerítés (196. §) és szexuális visszaélés (198. §).

Az erőszakos szexuális bűnözés jellemzőinek vizsgálatára irányuló kutatásban kérdéses lehet, hogy a *megrontás* és a *szexuális visszaélés* tényállásai a szexuális erőszak körébe tartoznak-e. A szóban forgó cselekmények elkövetése nem erő-

21 A projekt első évében a vizsgált bűncselekmények morfológiai jellemzőire vonatkozó statisztikai adatokat, valamint a prevalenciára, illetve a latenciára vonatkozó – a nemi erőszak kapcsán kiemelkedő jelentőségű – empirikus kutatási eredményeket dolgoztuk fel. A hazai prevenciók helyzet feltérképezése céljából a 2000–2015 közötti időszakra vonatkozóan 19 szervezet 40 magyarországi kampányának anyagait gyűjtöttük össze és elemeztük. A nemzetközi szakirodalom alapján összefoglaltuk továbbá a szexuális erőszakra, annak elkövetőire és áldozataira vonatkozó sztereotíp, téves hiedelmekre – az úgynevezett nemierőszak-mítoszokra – vonatkozó fontosabb ismereteket, kutatási eredményeket. A nemi erőszakkal kapcsolatos ismeretek, vélekedések és attitűdök, illetve a nemierőszak-mítoszok előfordulási arányának felmérése céljából 2015-ben online kérdőívet tettünk közzé a Facebook közösségi portálon, amelyet közel hétezenen töltöttek ki. 2016-ban került sor az aktakutatásra.

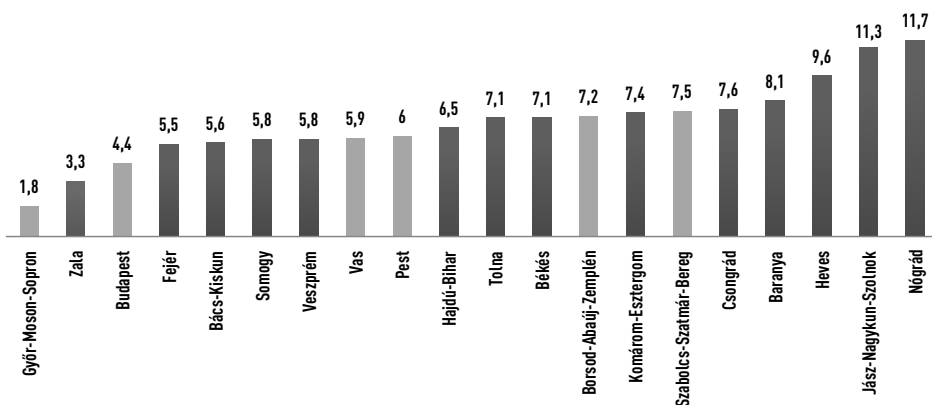
szakkal történik: ezek a bűncselekmények nem tartalmazzak erőszakos elkövetési magatartást, ezért dogmatikai és kriminológiai értelemben sem erőszakos bűncselekmények. Speciális a sértettek köre is: a passzív alanyok csak tizennegyedik életévüket be nem töltött (illetve egy esetben – új Btk. 198. § (4) bek. – tizennegyedik életévüket betöltött, de tizennyolcadik életévüket be nem töltött) gyerekek lehetnek. A védett jogtárgy az erőszakos szexuális bűncselekmények körében a szexuális önrendelkezés; a nemi szabadság, a megrontás, illetve a szexuális visszaélés esetében viszont a kriminalizálás célja elsősorban a gyermekek zavartalan szexuális fejlődésének védelme.

Mindezeket elfogadva és megfontolva is úgy gondoljuk, hogy a két „erőszakmentes” tényállás vizsgálata nem hagyható figyelmen kívül a szexuális erőszak kutatása során. Részben azért, mert a két tényállás nem elkülönült egység, nem „önállóan lebegő” tényállás az adott büntetőtvények szabályai között, hanem része a gyermekeket a szexuális cselekménnyel, illetve a szexuális bántalmazással szemben védő tényállások komplex és összefüggő rendszerének, amit az azonos fejezetben, egymást követően történő szabályozási megoldás is tükröz. Másrészt az abuzív szexuális magatartások – ha önmaguk nem erőszakosak is – gyakran jelennek meg erőszakos környezetben, illetve nem ritka az azonos sértett és elkövető között az erőszakot tartalmazó és az azt nélkülöző (szexuális) elkövetési magatartások egymást követő (különböző tényállásokat megvalósító) megjelenése sem. Fontos az is, hogy a szexuális abúzus következményei sokszor hasonlóak a szexuális erőszak következményeihez, miként az sem hagyható figyelmen kívül, hogy az általunk fontosnak gondolt hatalmi elem is közös a szexuális erőszak és a szexuális visszaélés elkövetése esetében. A társadalmi megítélés sem húz éles határt a visszaélés és az erőszak közé: valószínűleg a szexuális arénában való megjelenés, a kiszolgáltatottság és a gyerekekkel kapcsolatban érzett fokozott felelősség és védelem szükségessége az, ami a közmegítélés számára azonosítja a kétféle elkövetést. Végül, a társadalmi kontextust tekintve, mindkét cselekményi körben jelentős mértékű a „mitológiai elemek” szerepe, és fontos kapcsolódási pontok is találhatóak (az ismert narratíva szerint például az abuzált gyerek felnőve nem egyszer maga is szexuális bűncselekmény elkövetőjévé válik). A kutatásba történt bevonás mellett ugyanakkor – éppen az említett eltérések miatt – törekedtünk arra, hogy – ahol releváns – külön is számba vegyük a két cselekményi típust.

Az aktakutatás során 153 erőszakos közösülés, szemérem elleni erőszak, megrontás, szexuális kényszerítés, szexuális erőszak vagy szexuális visszaélés tárgyában indult, és 2015-ben bírói szakban zárult büntetőügy iratait vizsgáltuk. Mintánkba a főváros és Pest megye, mint a legsűrűbben lakott régió mellett

két-két nyugati és keleti megyét választottunk (Vas és Győr-Moson-Sopron, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén és Szabolcs-Szatmár-Bereg). A kiválasztott megyék nemcsak földrajzi elhelyezkedésük, hanem bűnfertőzöttségük tekintetében is különböznek (lásd 2. számú ábra). Az ENYÜBS 2015. évre vonatkozó adatait alapul véve, a regisztrált büntetőeljárások számát százezer lakosra vetítve jól látszik, hogy az általunk választott megyék közül kettő enyhén, kettő közepesen, kettő pedig viszonylag magasan fertőzött a vizsgált szexuális bűncselekmények szempontjából.

2. SZÁMÚ ÁBRA: A vizsgált szexuális bűncselekmények miatt regisztrált büntetőeljárások százezer lakosra jutó száma megyénként és Budapesten

Forrás: ENYÜBS (BSR)

A választott megyékből és a fővárosból minden, 2015-ben jogerős bírósági ítélettel zárult büntetőeljárás nyomozási iratait, ügyészségi házi iratait és bírósági iratait (tárgyalási jegyzőkönyvek, bírósági idézések, fellebbezések, döntések) bekértük.²²

Az aktákat egy előre meghatározott szempontrendszerre épülő kérdőív alapján dolgoztuk fel, és egy erre a célra kifejlesztett program (Kriminológiai Adatfeldolgozó Asszisztens; KAFA) segítségével rögzítettük. Az így kapott kvantitatív adatokat az SPSS statisztikai programcsomag segítségével, a nyitott kérdések-

²² Ezúton mondunk köszönetet a megyei ügyészségeknek együttműködő segítségükért.

re adott válaszokat és a büntetékiszabási gyakorlatra vonatkozó adatokat pedig kvalitatív módon elemeztük.

A büntetőügyeket az elemzéshez a vizsgált szexuális bűncselekmények természeténél fogva (a fentiekben kifejtetteknek megfelelően) két csoportra bontottuk. A tulajdonképpeni *erőszakos szexuális bűncselekmények* ($N = 121$) kategóriájába kerültek az erőszakos közösülés, a szemérem elleni erőszak, a szexuális kényszerítés és a szexuális erőszak miatt indult eljárások aktái, míg az *abúzusok* csoportjába a megrontás vagy a szexuális visszaélés tárgyában indult eljárásokat soroltuk ($N = 34$). Két olyan akta volt a mintában, amely a szemérem elleni erőszak és a megrontás halmazata miatt mindkét csoportban szerepelt. Az általunk vizsgált ügyek alapjául szolgáló bűncselekmények közel fele erőszakos közösülés vagy szexuális erőszak, mintegy negyede szemérem elleni erőszak, elenyésző hányada szexuális kényszerítés, és csupán alig több mint az ötöde abúzus jellegű bűncselekmény.²³ Az általunk vizsgált szexuális bűncselekményekkel halmazatban – illetve bizonyos esetekben azok helyett – megállapított bűncselekmények között a leggyakrabban előforduló tényállások a kiskorú veszélyeztetése, a súlyos testi sértés és a személyi szabadság megsértése voltak. A teljes mintánkban összesen 184 elkövető adatait rögzítettük, akik közül 137 fő egy vagy több erőszakos szexuális bűncselekményt, 36 fő abúzust követett el, 2 fő pedig – a megrontás és a szemérem elleni erőszak halmazata okán – mindkét almintában szerepelt. Huszonötten követtek el erőszakos közösülést, 43-an szemérem elleni erőszakot, 62-en szexuális erőszakot, 7-en szexuális kényszerítést, 12-en megrontást, 26-an pedig szexuális visszaélést. Kilenc elkövető esetében a vádirat tartalmától eltérően más, nem szexuális bűncselekmény elkövetését állapította meg a bíróság.

Mivel tanulmányunk témája a szexuális erőszak, a továbbiakban elsősorban az *erőszakos szexuális bűncselekményekre*, azok elkövetőire és áldozataira, valamint a büntetőeljárás egyes jellemzőire vonatkozó adatokat elemezzük. Ahol relevanciája van, ott összehasonlításképpen az abúzus jellegű bűncselekményekkel kapcsolatos adatokat is ismertetjük.

23 Ezért a két csoport – az erőszakos szexuális bűncselekmények és az abúzusok – összehasonlítása során kapott eredmények a mintaelemszámok alacsony volta és számottevő különbsége miatt óvatossággal kezelendők.

Az elkövetők, a sértettek és a cselekmény jellemzői

Az erőszakos szexuális bűncselekmények *elkövetőinek* több mint 95 százaléka férfi és 97 százaléka magyar állampolgár. A legfiatalabb elkövető 14, a legidősebb 80 éves volt az elkövetés idején, átlagéletkoruk 33,4 év ($SD = 14,1$). A minta 18 százaléka ($N = 27$) fiatakorúként, míg 82 százaléka (121 fő) felnőtt korúként követte el cselekményét. A mintán belül a fizikai dolgozók aránya 30 százalék, a munkanélkülieké közel 22, a tanulóké közel 16, az alkalmi munkavállalóké pedig 15 százalék; a többi elkövető nyugdíjas (5 százalék), szellemi foglalkozású (4 százalék) vagy egyéb státusú. Közel 30 százalékuk más személy elleni erőszakos bűncselekmény miatt, 15 százalékuk pedig hasonló bűncselekmény miatt volt korábban büntetve. Összehasonlításként, az abúzus jellegű bűncselekmények elkövetői körében is hasonló a személy elleni erőszakos bűncselekmény miatt büntetettek aránya, speciális bűnismétlőnek azonban mindössze egy tettes minősül. Az elkövetők 66 százaléka egyedül, 26 százaléka egy társsal, 8 százaléka pedig két társsal követte el a bűncselekményt. 80 százalékuk egy, 14 százalékuk két, 6 százalékuk pedig három vagy több sértett sérelmére valósította meg a cselekményét. A megrontás, illetve szexuális visszaélés miatt indult eljárásoknak jellemzően egy elkövetőjük és egy sértettjük volt.

A *sértettek* száma az erőszakos szexuális bűncselekmények csoportjában 151, az abúzus jellegű bűncselekmények almintájában pedig 40. Az erőszakos szexuális bűncselekmények sértettjeinek 18,5 százaléka fiú vagy férfi, és 81,5 százaléka lány vagy nő. Az abúzus jellegű bűncselekmények sértettjeinek mindössze 10 százaléka fiú ($N = 4$) és 90 százaléka lány. Mindkét almintán több mint 97 százaléka magyar állampolgár. Az erőszakos szexuális bűncselekmények sértettjeinek átlagéletkora 19,7 év ($SD = 16$), a legfiatalabb sértett 2, a legidősebb 78 éves. Az általunk feldolgozott megrontások és szexuális visszaélések sértettjei 5 és 14 év közöttiek, átlagéletkoruk 11,7 év ($SD = 2$). Figyelemre méltó adat, hogy az általunk vizsgált erőszakos szexuális bűncselekmények sértettjeinek fele 14 év alatti, és mintegy 63 százalékuk 18 év alatti. Az ENYÜBS adatai szerint a 2010–2015 közötti időszakban az erőszakos közöszülés sértettjeinek 43, a szemérem elleni erőszak sértettjeinek 71, a szexuális kényszerítés sértettjeinek 47 és a szexuális erőszak sértettjeinek 56 százaléka volt 18 év alatti. A mi eredményeink ennél valamivel magasabb arányról árulkodnak, ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy az általunk feldolgozott ügyek a regisztrált erőszakos szexuális bűncselekmények egy igen szűk – jogerős ítélettel lezárt – köréből kerültek ki. Az mindenesetre mind az ENYÜBS-ből származó, mind az általunk elemzett mintán kapott

eredményekből megállapítható, hogy a regisztrált erőszakos szexuális bűncselekmények sértettjei körében *riasztóan magas a 18 év alattiak aránya*. Az erőszakos szexuális bűncselekmények sértettjeinek több mint fele (51 százalék) tanuló, közel 10 százalékuk munkavállaló, a többiek egyebek mellett munkanélküliek, nyugdíjasok, háztartásbeliek.²⁴

Az erőszakos szexuális bűncselekmények közel 66 százaléka esetén történt fizikai erőszak, és 45 százaléka esetén fenyegetés vagy zsarolás az elkövetés során. Fegyvert – jellemzően kést vagy bicskát – az elkövetők az ügyek 9 százalékában alkalmaztak a sértettel szemben. Az általunk elemzett erőszakos szexuális bűncselekmények mintegy 60 százalékában az elkövető és/vagy az áldozat otthonában vagy más *magánlakásban* (is) történt az elkövetés.²⁵ Utcán, közterületen az ügyek 22, munkahelyen mindössze 2, egyéb helyszínen pedig 14,8 százalékában valósította meg cselekményét az elkövető. Az általunk elemzett ügyek között egy sem volt, amelyet szórakozóhelyen követtek volna el.

Az erőszakos szexuális bűnelkövetők közel 30 százaléka fogyasztott alkoholt és/vagy drogot a bűncselekmény elkövetését megelőzően, 49 százalékuk nem fogyasztott, míg a többi elkövető esetében nem állt rendelkezésre ilyen adat az ügyiratokban. A rendelkezésre álló adatokból mindössze a sértettek 15 százaléka esetében volt megállapítható, hogy alkoholt és/vagy drogot fogyasztott a bűncselekményt megelőzően. Az áldozatok közel fele (49 százalék) tanúsított fizikai ellenállást az elkövetővel szemben²⁶, és 32 százalékuk szenvedett valamilyen fizikai sérülést az elkövetés során.

Fontos és a szexuális erőszakkal kapcsolatos sztereotip képnek ellentmondó eredmény, hogy az általunk vizsgált mintában az erőszakos szexuális *bűnelkövetők* 83 százaléka *ismerte az áldozatát*. Az elkövetők 17 százaléka a saját gyermeke, közel 7 százaléka a nevelt gyermeke, 3,4 százaléka a nevelése vagy felügyelete alatt álló gyermek, 3 százaléka házastársa vagy élettársa, 15 százaléka egyéb családtagja, 23,6 százaléka 18 év alatti barátja, iskolatársa vagy egyéb ismerőse, 18 százaléka pedig felnőtt korú barátja, ismerőse, kollégája, illetve szexuális partnere sérelmére követte el cselekményét. A megrontást vagy szexuális visszaélést elkövetők 92 százaléka – e cselekmények természetéből következően – ismerte áldozatát; ebből 5 százalékuk a gyermeke, 8 százalékuk a nevelt gyermeke, 5 százalékuk a nevelése

24 Húsz fő esetében nem állt rendelkezésre információ a foglalkozás, illetve a munkaerőpiaci státusz vonatkozásában.

25 Amelyik büntetőügyben több időpontban, illetve helyszínen is történt elkövetés, ott több helyszínt is kódoltunk, tehát a helyszínek nem egymást kizáró kategóriák, és a százalékos arányuk összege sem pontosan 100 százalék, hanem valamivel több (108,2 százalék).

26 Öt fő esetében nem volt fizikai ellenállásra utaló adat az iratokban.

vagy felügyelete alatt álló gyermek, 16 százalékuk egyéb családtag, 24 százalékuk barát, 40 százalékuk pedig egyéb ismerős sérelmére valósította meg cselekményét.²⁷

A büntetőeljárások jellemzői

Az összes elkövető (N = 147) közel kétharmada (63,1 százalék) esetén egy hónapon belül *megtörtént a feljelentés*, 16,3 százalékukat ennél később, de még egy éven belül feljelentették, a fennmaradó 20,4 százalék ellen pedig egy éven túl tettek feljelentést (*1. számú táblázat*). A feljelentés azonnali megtételének elmaradása mögött több ok húzódott meg. Ilyen volt a felnőtt sértett szégyenérzete, önhibáztató gondolkodása, de gyakoribb ok volt, hogy a gyermekkorú sértett törvényes képviselője (édesanyja vagy nevelője) annak ellenére késlekedett a feljelentés megtételével, hogy a gyermek- vagy kiskorú sértett elmondta neki az esetet. Utóbbi esetekben nem derült ki az iratokból, hogy a törvényes képviselő azért késlekedett, mert nem hitt a gyermeknek, vagy azért, mert ekképpen szerette volna megóvni a feltételezett elkövetőt a büntetőeljárástól (az elkövető ezekben az esetekben jellemzően a családban élő élettárs vagy a családdal rendszeres, napi kapcsolatot tartó közeli barát volt, aki tipikusan anyagilag is támogatta a családot).

1. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A feljelentésig eltelt idő

N = 147; 100%; összes elkövető		
	N	%
azonnal	22	14,9
1-3 nap	34	23,0
4 nap-1 hónap	37	25,2
1-12 hónap	24	16,3
1-2 év	11	7,5
2-5 év	13	8,8
5+ év	6	4,1
összesen	146	99,3
nincs adat	1	0,7
összesen	147	100,0

27 A többi elkövető esetében hiányoznak az erre vonatkozó adatok.

A *gyermek sérelmére* szexuális bűncselekményt (erőszakot) elkövetők cselekménye tipikusan hónapokig, sőt évekig rejtve maradt. Nem volt ritka a folytatólagos elkövetés sem. Az aktavizsgálat eredményei szerint statisztikailag *szignifikáns a kapcsolat a sértetti életkor és a feljelentésig eltelt idő között* ($p < ,000$). Míg a 14. életévüket be nem töltött sértettek közel fele (45 százalék) esetében a feljelentésig három hónapnál hosszabb idő, de sokszor több év is eltelik, addig a 14–18 éves sértettek sérelmére megvalósuló szexuális erőszak több mint 90 százaléka három hónap alatt, a felnőtt korú sértettek elleni erőszak kétharmada (65,4 százalék) viszont azonnal vagy egy nap alatt jutott a rendőrség tudomására. A 14. évüket be nem töltött sértettek sérelmére megvalósított abúzusok elkülönített adatbázisában ($N = 39$) is azt láttuk, hogy hosszabb a „lappangási idő”, hiszen a feljelentést az esetek többségében két hét elteltével tette meg a törvényes képviselő, de nem volt ritka az évek múlva tett feljelentés sem.²⁸

A *feljelentést követően a vádemelés* a gyanúsítottak 71 százaléka esetében egy év alatt megtörtént. Minden ötödik gyanúsított ügyében (20,3 százalék) ennél tovább, de két éven belül, míg 6 százalékuk esetében két éven túl történt vádemelés.

A vádemelésig eltelt idő hossza *nem mutatott szignifikáns kapcsolatot a sértett életkorával*; mind a gyermek (14 év alatti), mind a fiatal (14–18 éves), mind a felnőtt (18 év fölötti) sértetti életkori csoport esetén a gyanúsítottak ellen túlnyomó részben (58-70 százalék) 5–12 hónap alatt emeltek vádat.

Az *elkövető életkora* és a vádemelésig eltelt idő között sem volt statisztikailag szignifikáns összefüggés. Mind a felnőtt, mind a fiatalkorú elkövetők túlnyomó részében 5–12 hónap telt el a vádemelésig.

A feljelentéstől a *jogerős bírósági döntés* meghozataláig a vádlottak 9,5 százaléka esetében egy év vagy annál kevesebb idő, egyharmada esetében 1-2 év, egyötöde esetében 2-3 év telt el, míg több mint egyharmaduk (34,5 százalék) ügyében három évnél hosszabb idő alatt született jogerős döntés.

A *sértetti életkor* és a jogerős ítéletig eltelt idő nem áll statisztikailag szignifikáns kapcsolatban: úgy tűnik, az eljárás gyorsaságát tekintve a bíróságokat nem befolyásolja az elbírálás idejében, hogy kiskorú sértett ellen követték el a bűncselekményt.

Szignifikáns kapcsolatot találtunk viszont az *elkövető életkora* és a jogerős bírósági döntés meghozataláig eltelt idő között: míg a fiatalkorú elkövetők kétharmada (67 százalék) esetében a jogerős döntést egy éven belül vagy 1-2 év alatt hozták

28 Itt is utalunk arra, hogy az ilyen ügyek kis száma ($N = 39$) miatt ezt a következtetést óvatosan kell kezelni.

meg, addig a felnőtt korú elkövetők közel kétharmadánál (62 százalék) ez 2-3 évet, vagy több mint három évet vett igénybe.

Bizonyítási nehézségek

A vizsgált ügyekben alkalmazott *bizonyítási eszközök* a gyakoriság sorrendjében: a tanúvallomás (ideértve a sértett tanú vallomását is), a szakértői vélemény, a szemle, a látlelet, az okirati bizonyíték, a tárgyi bizonyítási eszköz és a szembesítés (2. számú táblázat). A gyermekkorú sértett vallomásából a bíróság gyakorta csak azokat a részeket fogadja el, amelyeket az eljárás egyéb, objektív adatai teljesen alátámasztanak. A látlelet felvétele többször későn, csak a feljelentést követő napon történt meg, de előfordult olyan is, hogy látlelet hiányában a feljelentési jegyzőkönyvet felvevő rendőr által készített képfelvételek szolgáltak bizonyítékkul a bíróság előtt.

2. SZÁMÚ TÁBLÁZAT: A bírósági ítélet alapjául szolgáló bizonyítékok

Milyen bizonyítékokra alapozta a bíróság az ítéletet? (Az ítélet indokolásában felsorolt körülmények) (Több válasz lehetséges) (N = 147; összes elkövető)	
Bizonyítási eszköz	N
bűnjeljegyzék	2
feljelentési jegyzőkönyv	3
hang- vagy videofelvétel	4
rendőri jelentések	5
szembesítés	22
tárgyi bizonyítási eszköz	26
okirat	26
látlelet sérülésről	46
szemle	49
szakértői vélemény	112
tanúvallomás (sértetti vallomás is)	147

A 2. számú táblázat is jelzi, hogy a szexuális erőszak miatt lefolytatott büntetőügyek bizonyítási eljárásaiban igen fontos szerepe van a szakértőnek. Tíz elkövető közül hatról (57,5 százalék) igazságügyi elmeszakértői, az elkövetők közel feléről (43,2 százalék) igazságügyi pszichológiai vélemény készült. A sértettek esetében eltérnek a kirendelt forenzikus szakmák arányai: kétharmaduknál (66,2 százalék) igazságügyi pszichológusi szakvélemény, 12 százalékuk esetében elmeorvos szakértői vélemény elkészítését ítélte fontosnak a bíróság. Az elkövetők esetében a bíróság elsősorban annak megállapításában veszi igénybe a szakértő segítségét, hogy a vádlott rendelkezik-e a bűnösséghez szükséges beszámítási képességgel. A sértett esetében a cselekmény fizikai és mentális következményeinek, illetve a sértett *szavahihetőségének* vizsgálata (különösen akkor, amikor a tanúvallomásokon kívül más bizonyíték nem áll rendelkezésre) ad okot a bíróság számára a szakértő bevonására. Az igazságügyi szakértői vélemény fontosságát, bizonyító erejét mutatja, hogy ahol a sértett vizsgálatára kirendeltek szakértőt (illetve ahol ez megállapítható – N = 86), ott néhány kivételtől eltekintve az ítélet a szakvéleményben kifejtettekhez igazodott (az ügyek 90 százalékában teljes mértékben, 5 százalékában részben).

Aktavizsgálatunk alátámasztotta azt az ismert tény, hogy az erőszakos szexuális cselekmények elkövetői körében *igen ritka a beismerés*. Az elkövetőknek csupán 12 százaléka ismerte be teljes mértékben a tettét, 20 százalék esetében volt részleges beismerés, és további 3,4 százalék az eljárás során visszavonta korábbi beismerő vallomását. A vádlottak kétharmada (63 százalék) végig tagadta a terhére rótt bűncselekmény elkövetését.

A vizsgált ügyek csupán elenyésző részében (31 esetben) lehetett az aktából megállapítani, hogy volt-e *szemtanúja* a cselekménynek. Ebből csak 11 esetben tudott a rendőrség segítségül hívni a bizonyításhoz szemtanút, 20 esetben pedig bizonyosan nem volt szemtanúja a cselekménynek. Ám a szemtanúknak feltett kérdésekből látható, hogy többnyire nekik is csak közvetett információjuk van a bizonyítandó cselekményről – például a sértett lelkiállapotáról, feldúltságáról, fizikai, testi állapotáról, öltözkézéséről képesek leírást adni –, ugyanakkor jelenlétük az erőszakos szexuális cselekmények esetén nagyon ritka, tehát nem tekinthetők biztos pontnak az eljárás során. Az egyik vizsgált esetben a nyomozó hatóság a sértett szavahihetőségéről a szemtanúknak feltett kérdésekkel próbált megbizonyosodni. A szemtanú válasza: „Emlékszem, feldúlt állapotban volt, de nem viselkedett hisztérikusan: nem kiabált és arra sem emlékszem, hogy sérüléseket láttam volna rajta.” Egy másik tanú válasza: „[...] arra nem emlékszem, hogy alkoholos befolyásoltság alatt állt volna a sértett.” Tanúnak feltett kérdés: „A sértett elmondta-e vagy mutatta-e, hogyan jutott ki az utcára; ha igen, az hihető és élet-

szerű volt-e?” Egy másik esetben a szemtanúk elmondták, hogy a sértett „szemmel láthatólag nem volt magánál”. A helyszínre érkező mentős szerint viszont a sértett „csak tettette, hogy ájult, lehetett vele kommunikálni”. A szemtanúk túlnyomó részben közvetett, és csak nagy ritkán közvetlen bizonyítékkal szolgálnak a cselekmény megvalósítási körülményeit tekintve. Gyakorik a szemtanúktól származó egymásnak ellentmondó vallomások is.

3. TÁBLÁZAT: Található-e a nyomozati jegyzőkönyvekben adat...

Található-e a nyomozati jegyzőkönyvekben adat az áldozat... (Több válasz lehetséges) (N = 101; 100%)		
	N	%
... megjelenésére, ruházatára	14	16,1
... lelkiállapotára	54	62,1
... alkoholos vagy drogos befolyásoltságára	14	16,1
... egyéb jellemzőjére, amely nem szorosan kapcsolódik a bizonyíthatósághoz	3	3,4
... arra, hogy az áldozat magatartásával közrehatott a bűncselekmény megvalósításában, vagy egyenesen kiprovokálta a cselekményt	16	18,4
összesen	101	116,1

A nyomozás és a bírósági eljárás során keletkezett jegyzőkönyveket részleteiben áttanulmányoztuk. Célunk az volt, hogy azonosítsuk az olyan, az erőszakos szexuális cselekmények nyomozása során a hatóság tagját orientáló, illetve a bizonyítás során fontosnak ítélt, *a sértett személyével kapcsolatos körülményeket*, mint amilyen a sértett kinézete, lelkiállapota, viselkedése, igazmondása, hatósággal való együttműködése. Egyfelől szerettük volna megtudni, hogy a hatóság tagjainak gondolkodását mennyiben határozza meg a közhiedelem (és a médiakampányok üzenetei), amely a felelősséget megosztja az elkövető és a sértett között, illetve azt a sértettre telepíti. Másfelől – elismerve, hogy az erőszakos szexuális cselekmények bizonyíthatóságát a sértett eljárás idején tanúsított magatartása, viselkedése, szóhasználata, kommunikációs hajlandósága nagyban befolyásolhatja – megnéztük, hogy ténylegesen milyen gyakran és milyen súllyal épít ezekre a jelekre a hatóság.

A nyomozási jegyzőkönyvekben az esetek túlnyomó részében (N = 54; 62,1 százalék) találtunk utalást a sértett lelkiállapotára, ezt követték gyakoriságban a sértettnek a cselekményben játszott szerepére irányuló kérdések (közrehatás vagy

kiprovokálás) (N = 16; 18,4 százalék). Biztató és *a nyomozó hatóság előítélet-mentes szemléletét tükrözi*, hogy a sértett ruházatára, és az olyan mozzanatokra, amelyek nem szorosan kapcsolódtak a bizonyításhoz, csak elenyésző számban (N = 14, N = 3) történt utalás az iratokban (*3. számú táblázat*). A táblázatban az összes sértettből (N = 188) azoknak az adatai szerepelnek, akiknek az esetében találtunk valamilyen utalást a nyomozati jegyzőkönyvekben a táblázat által nevesített körülmények valamelyikére (101 sértett; 53,7 százalék). Nyolcvanhét sértett (46,3 százalék) esetében nem találtunk ilyen utalást.

A bíróság a sértett *szavahihetőségét* a szemtanúkon kívül a sértetti vallomás következetességével, más vallomásokkal való egybevetésével, az elkövetés és a feljelentés között eltelt idő hosszával, valamint a pszichológus szakértő véleményével ellenőrzi. Sorrendben a vallomások egybehangzósága és következetessége, a szakértői vélemény, a feljelentés megtételének ideje és az elkövetés utáni segítségkérés ideje voltak a bíróság által a sértett szavahihetőségének ellenőrzésére leggyakrabban hivatkozott tényezők. Szembetűnő, hogy a sértett vallomásának következetessége mennyit számít a bíróság előtt olyan bűncselekményeknél, amelyeknél az elkövetés és a feljelentés között, valamint az eljárás megindulása és a végső döntés meghozatala között hosszú évek telhetnek el, ami alatt a sértett emléke jelentősen halványodhat. Az ilyen ügyekben gyakori, hogy a sértett csak jelentős idő elteltével tesz feljelentést vagy kér segítséget, különösen a gyermekkorban elszenvedett erőszak, abúzus esetén. Az időmúlás mellett a vallomás a szégyenérzet és a belső feldolgozási folyamatok miatt is torzított, illetve ellentmondásos lehet (Ibolya, 2010). A sértett emlékezetét a traumatikus élmények, a poszttraumás stressz, az elkövetővel fennálló kapcsolat mélysége, valamint a bűncselekmény gyermekkorban történő elszenvedése is befolyásolhatja (Riskó-Tóth, 2016).

A *pszichológus szakértő véleménye* meghatározó jelentőségű az erőszakos szexuális bűncselekmények bizonyítása során. A szakértőnek feltett kérdések azonban sokszor nem tényekre és nem a szakértő kompetenciájába tartozó eseményekre vonatkoztak. Előfordult olyan kérdés is, amelynek vizsgálata, eldöntése a nyomozó hatóság feladata lett volna, az arra vonatkozó adatokat, bizonyítékokat más úton – például tanúvallomásokból, környezettanulmányból, gyámhatósági jelzésből – kellene beszerezni. Külön említendők a szakértőnek feltett, a sértett szavahihetőségét firtató kérdések. A szavahihetőségre vonatkozó általános kérdésfeltevés azért tartható hibásnak, „mivel erre tudományos módon nem lehetséges választ adni, a válasz informatív értéke az adott ügy szempontjából mindig labilis, hiszen olykor a szavahihető ember is hazudhat és a hazudozásra hajlamos

is mondhat igazat. Éppen ezért a pszichológus akkor jár el helyesen, ha az ilyen kérdésre a választ elutasítja” (OIOI, 2012: 3).

Mintánkban a következő, szakértőnek feltett kérdésekkel is találkoztunk:

- A vizsgálat alapján milyen a sértett pszichoszexuális fejlődése? Milyen a férfiszerepekhez való viszonya? (Irreleváns kérdés.)
- A vizsgálat alapján bizonyítható-e, hogy történt szexuális bűncselekmény? (A bizonyítással kapcsolatos jogkérdés.)
- Az összes rendelkezésre álló anyag és a csatolt mellékletek, valamint a vizsgálati adatok alapján egyértelműsíthető-e, hogy [a gyanúsított] abuzálta a sértettet? (A bizonyítással kapcsolatos jogkérdés.)
- Vizsgálja a sértett családon belüli kapcsolatait! (Nem kellően konkrét kérdés.)
- A jegyzőkönyvben szereplő vallomásán kívül egyéb részletet elmondott-e a történetekről? (Nem szakértői kompetenciába tartozó kérdés, a szakértő esetleges válasza az eljárás során nem használható fel.)
- Amennyiben a vizsgált gyermekeket többirányú bántalmazás is érte, az kimutatható-e (lelki, fizikai), és a gyermekek személyiségstruktúrájában károsodás következett be, megállapítható-e, hogy az milyen eredetű bántalmazással hozható okozati összefüggésbe? (A bizonyítással kapcsolatos jogkérdés.)
- A szakértő nyilatkozzon arra vonatkozóan, hogy a vizsgált gyermekeket ért bármilyen trauma kialakulása veszélyezteti-e a gyermekek értelmi, érzelmi, erkölcsi fejlődését, amennyiben igen, mekkora mértékben? (Nem ténykérdés: legfeljebb súlyosítóként vehető figyelembe a büntetékiszabásakor – a bűncselekmény megállapításához már az absztrakt veszély is elegendő.)

Súlyosító és enyhítő körülmények

A büntetés kiszabásakor *súlyosítóként és enyhítőként értékelt körülmények* palettája igen színes és korántsem egyöntetű. Az értékelendő körülményeket három csoportra osztottuk: az elkövető személyével, a sértett személyével és a bűncselekmény jellegével kapcsolatos körülmények.

Súlyosító körülmények

a) Az *elkövető személyével* kapcsolatos súlyosító körülmények között a bíróság a következőket nevesítette:

- az elkövető *bűnöző életmódot* él, bűnelkövető karriert folytat: fiatal (23 éves) kora ellenére lényegében öt éve folyamatosan büntetőeljárás alatt áll;
- *előélet*: visszaeső, többszörös visszaeső, különös visszaeső, többszörösen büntetett előélet; hasonló bűncselekmények miatti elítélés; próbaidő, feltételes szabadságra bocsátás, illetve fogva tartás ideje alatti elkövetés;
- a bűncselekmény megvalósításában játszott *vezető szerepe, kitartó szándéka*;
- a bűncselekmény *elkövetésének mikéntje*: fondorlatos elkövetés (a sértett és környezetének éveken át történő sikeres manipulálása), éjszakai, útonállásszerű elkövetés; a sértettet hosszú ideig tartotta lakásában, és közben többször is bántalmazta; kitartó szándékkal történő gátlástalan elkövetés; az élet kioltására alkalmas eszköz használata; csak mások megjelenése miatt hagyott fel magatartásával; kitartó akaratelhatározás;
- önhibából bekövetkezett *alkoholos állapot*;
- a sértettel fennálló *bizalmi vagy családi kapcsolata*: a sértett a vádlott kiskorú rokona, felügyeletére bízott gyerek sérelmére való elkövetés; az elkövető szexuális vágyának kiskorúakon történő, különösen elítélendő, bűnös kielégítése;
- *szülői viszonyból eredő felelősség megszegése*: rendkívüli szülői kötelességszegés (a kiskorú veszélyeztetésével vádolt anya nem jelentette fel élettársát, aki a kiskorú sértettet hónapokon keresztül szexuálisan bántalmazta); saját lánya sérelmére való elkövetés; vérfertőző magatartás; saját gyermek, illetve vér szerinti gyermek ellen (is) elkövette a cselekményt.

b) A *sértett személyével* kapcsolatos súlyosító körülmények:

- a sértett *vulnerábilis* mivolta: cselekvőképességet korlátozó gondnokság alatt álló sértett sérelmére való elkövetés; kiskorú gyermek; a sértett 18. életévét nem töltötte be; a sértett életkora jóval a 12. év (védekezésre képtelen állapot) alatt volt; jóval gyengébb fizikumú nő sérelmére való elkövetés; fizikai fogyatékossgal bíró sértett gégeműtete miatt nem volt képes kiabálni és segítséget hívni; ittas személy sérelmére való elkövetés;
- a *sértettre tett hatás* szerint: a sértettre súlyos pszichés következményekkel járt; pszichoszexuális fejlődését megzavarta; nagymértékben veszélyeztetette a sértett értelmi, érzelmi, erkölcsi fejlődését; a veszélyeztetésen túl ki

is alakult a pszichés trauma; a cselekmény következtében a gyermekkorú sértett teherbe esett; eleve lelki problémákkal terhelt sértett sérelmére való elkövetés; a cselekmény negatív hatást gyakorolt a sértett szexuális életére, így ennek következtében a szexualitáshoz negatív érzelmek társulnak élete végéig kihatóan (évek múlva megtett feljelentés); a sértett személyiségfejlődésére, társas kapcsolataira, önértékelésére negatív hatással volt; a cselekmény következtében előálló pszichikai sérülés hatására a sértett a munkahelyét elveszítette;

- a bántalmazással okozott *sérülés hosszabb gyógyulási időtartama*.

c) A *bűncselekmény jellegével* kapcsolatos súlyosító körülmények:

- a bűncselekmények *halmazata*;
- a cselekmény *jelentős tárgyi súlya*;
- a hasonló cselekmények *elszaporodottsága*, a nemi erkölcs elleni cselekmények országosan elterjedt mivolta;
- a cselekmény *az azt észlelőkben megbotránkozást, felháborodást* keltett, a társadalom nagymértékű rosszállását váltotta ki; a lakókörnyezet és a társadalom biztonságérzetét megrengette;
- *folytatólagos, hosszú időn keresztül* történő elkövetés;
- *speciális közegben* történő elkövetés, például családon belül;
- az erőszakos szexuális cselekményhez *rágalmazó jellegű magatartás* is kapcsolódott (az elkövető prostitúcióval vádolta a sértett anyját).

Számos esetben ugyanakkor az elkövető alkoholos befolyásoltsága súlyosító körülmény lehetett volna, ám ezt a bíróság csak elenyésző alkalommal említette.

Enyhítő körülmények

a) Az *elkövető személyével* kapcsolatos enyhítő körülmények között a bíróság a következőket nevesítette:

- az eljárás során *megbánást* tanúsított;
- az elkövető *teljes körű beismerő vallomása*;
- az elkövetőnek kezelést igénylő *súlyos betegsége* van, állandó kezelésre szorul (szívbetegség, személyiségzavar, szorongás, alkoholdependencia); az elkövető értelmi fogyatékos, értelmi színvonala alacsony; alacsony intellektusú; mentálisan retardált; a vádlott személyiség szerkezete;

- az elkövető *kiskorú gyermek eltartásáról* köteles gondoskodni;
- *büntetlen* előélet;
- az elkövető *hivatása során tanúsított emberi és szakmai magatartása*;
- *fiatal* felnőtt vagy épp *időskorú* elkövető;
- az elkövető *rendezett családi körülményei* (fiatalkorú elkövető esetén);
- az *elkövető és a sértett kapcsolata*: az elkövető családon belüli alárendelődő helyzete; „a vádlottat a szerelem vezette a cselekmény elkövetésére” (de nem erős felindulásban követte el a cselekményt);
- csak *bűnsegédi magatartás*;
- *előzetes letartóztatásban* töltött hosszabb idő.

b) A *sértett személyével* kapcsolatos enyhítő körülmények:

- a gyermekkorú sértett *szüleinek megbocsátása*;
- az *elkövető és a sértett kapcsolata*: az elkövető a sértettel élettársi kapcsolatban él; az aktusból gyerekük született; a sértett (illetve a sértett családja, szülei) nem kívánták az elkövető megbüntetését;
- az elkövető cselekményét enyhíti a *sértett közrehatása*;
- a *sértettel való speciális viszony*: a vádlott a terhére rótt négy bűncselekményt egy napon, rövid időn belül követte el, illetve azok a sértettel való megromlott viszonyára vezethetők vissza, így a vádlott a cselekmény halmazata ellenére sem tekinthető a társadalomra fokozottan veszélyesnek;
- a *sértett kompenzációja*: a sértett a bűncselekmény során eltulajdonított értékeit visszakapta (ám más kompenzáció, például a büntetőeljárásen kívüli mediáció eredményeként nem történt).

c) A *bűncselekmény jellegével* kapcsolatos enyhítő körülmények:

- az *időmúlás* (amely az elkövetőnek fel nem róható módon, például a feljelentés kései megtételéből vagy a büntetőeljárás elhúzódásából következik be);
- a cselekmény *kísérleti szakban* rekedt;
- a cselekménnyel okozott *fájdalom nem éri el a bíróság által megállapított tűrőhatárt*: „nem történt anális szexuális aktus vagy egyéb olyan cselekvés, amely a sértettnek fizikai fájdalmat okozott volna”.

Megbeszélés

Az aktavizsgálat során egyes – elsősorban erőszakos – szexuális bűncselekmények jellemzőit kíséreltük meg feltérképezni, illetve arra kerestük a választ, hogy ezek a jellemzők mennyire felelnek meg a „tipikus nemi erőszak” mítoszának. Kérdésként fogalmaztuk meg, hogy a mintában mennyire jellemző az úgynevezett „bulierőszak” jelensége, illetve a szórakozóhelyen történő elkövetés. Kíváncsiak voltunk arra is, hogy milyen demográfiai jellemzői vannak a vizsgált bűncselekmények elkövetőinek és áldozatainak, milyen körülmények között követik el ezeket a cselekményeket, és hogy milyen ismérvek jellemzik az ilyen ügyekben lefolytatott büntetőeljárásokat.

A jelen tanulmányban bemutatott aktavizsgálat keretében a régi és az új Btk. két-két erőszakos és egy-egy „konszenzuális” (abuzív) szexuális bántalmazást megvalósító büntetettének tárgyában indult, és 2015-ben bírói szakban zárult büntetőügyek iratait, összesen 153 büntetőeljárás adatait elemeztük. A vizsgálat mintájául a fővárosban és Pest megyében, valamint két-két nyugati és keleti megyében elbírált büntetőügyeket választottuk. Ezek a megyék mind földrajzi elhelyezkedésük, mind bűnfertőzöttségük tekintetében különböznek: kettő enyhén, kettő közepesen, kettő pedig viszonylag magasán fertőzött az adott szexuális bűncselekmények szempontjából. A feldolgozás módszerül kvantitatív és kvalitatív módszert is segítségül hívtunk – kvalitatív módszert a büntetéskiszabás körülményei, kvantitatív módszert minden más jellemző vizsgálatához.

A feldolgozott ügyek tanúsága szerint *szexuális erőszakot jellemzően a cselekményt önálló tettesként megvalósító, magyar állampolgár, fiatal felnőtt férfi követ el, egyetlen, nála fiatalabb és általa már korábban ismert, magyar állampolgár nő – igen gyakran gyermek- vagy fiatalkorú – sérelmére, tipikusan egy magánlakásban.*

Az elkövetők átlagéletkora 33 év, és cselekményüket döntően (az ügyek négyötödében) egyedül viszik véghez. Közel minden második volt már büntetve a vizsgált cselekményt megelőzően is; 30 százalékuk más személy elleni erőszakos, 15 százalékuk pedig hasonló bűncselekmény miatt. Három bűncselekmény közül kettőben alkalmaznak fizikai erőszakot, fegyvert – jellemzően kést vagy bicskát – azonban csak minden tizedik elkövető használ a sértettel szemben. Fenyegetés vagy zsarolás minden második ügyben fordul elő az elkövetés során. A sértett jellemzően nem idegen: az elkövető tipikusan (öt elkövető közül négy, az abúzus esetén tíz elkövetőből kilenc) az elkövetés előtt is ismeri az áldozatot. A legtöbb sértett lány vagy nő, és az áldozatok átlagéletkora alacsonyabb, mint az elkövetőké (20 év). Ijesztő adat, hogy minden második áldozat 14 év alatti, és három sértett

közül kettő 18 év alatti. Fizikai ellenállást az áldozatok fele tanúsít, és egyharmaduk szenved el valamilyen fizikai sérülést az elkövetés során. A cselekményt jellemzően (az ügyek kétharmadában) az áldozat vagy az elkövető lakásában, vagy más magánlakásban követik el. Öt cselekményből csupán egy történik utcán vagy közterületen, a szórakozóhelyen történő elkövetés pedig kifejezetten ritka (az általunk vizsgált ügyek között egy sem volt ilyen). *Kutatásunk tehát nem támasztotta alá, hogy az erőszakos szexuális cselekmények tipikus áldozata olyan fiatal nő (nem pedig kiskorú vagy gyermekkorú) lenne, akit elővigyázatatlansága sodor a bajba, és egy számára ismeretlen elkövető, éjjel tesz rajta erőszakot közterületen vagy szórakozóhelyen.* A realitás szerint a sértett nem mindig tanúsít fizikai ellenállást, ettől függetlenül az erőszak még megvalósul, és a fizikai ellenállás foka sem bizonyítható – mivel nem keletkeznek egyértelműen látható nyomai. A látható sérülések vagy azok rögzítésének hiánya az erőszakos szexuális cselekmények bebizonyíthatóságának útjában állhat.

Az erőszakos szexuális cselekmények *bizonyítása az aktavizsgálat szerint számos nehézséget és buktatót rejt magában.* A sérülésekről az esetek töredékében készült láttelelet. A hatóság tudomására jutott eseteknek csak csekély hányadát (15 százalék) jelentik be egy napon belül, ötödrészükből (20 százalék) csak egy éven túl tettek feljelentést. Komoly nehézségek merülnek fel a *kiskorú ellen megvalósított* szexuális erőszakos cselekmények bizonyítása vonatkozásában, hiszen itt a cselekmény tipikusan hónapokig, sőt évekig is rejtve marad, és nem ritka a folytatólagos elkövetés. A kiskorúak ellen megvalósított cselekmények gyakran többes szűrőn mennek keresztül, amíg eljutnak a hatóságig. A törvényes képviselő sok esetben későn szerez tudomást a cselekményről, és gyakran nem hisz a sértettnek, vagy szeretné megóvni az elkövetőt (férjet vagy élettársat, esetleg más családtagot) a büntetőeljárástól, abban reménykedve, hogy a visszaélések véget érnek. Biztató ugyanakkor, hogy a felnőtt sértettek elleni, feljelentett cselekmények többsége rövid idő (egy nap) alatt a hatóság tudomására jutott. A vizsgálat alátámasztotta azt is, hogy az erőszakos szexuális cselekmények elkövetői körében ritka a beismerés: a vádlottak 63 százaléka végig tagadta a terhére rótt cselekmény elkövetését.

A vizsgált cselekmények jellegéből adódóan igen ritka a szemtanú: a mintában csak 11 olyan eset volt, ahol szemtanú támasztotta alá a sértett által előadottakat. Ők sokszor azt látják, amit látni szeretnének, meglehetősen szubjektív beszámolóiknak más tanúvallomások gyakran ellentmondanak, így vallomásaik értékelhetetlenek maradnak.

A bíróság a sértett *szavahihetőségét* a szemtanúkon kívül a vallomás következettségével, más vallomásokkal való egybevetésével, az elkövetés és a feljelentés között eltelt idő hosszával, valamint az igazságügyi pszichológus szakértő véleményével ellenőrzi. Szembetűnő, hogy a sértetti vallomás következetessége milyen sokat számít a bíróság előtt ezekben az ügyekben, ahol az elkövetés és a feljelentés, valamint a feljelentés és a jogerős döntés meghozatala között – amint ezt kutatásunk is igazolta – évek telhetnek el. Az emlékeket a traumatikus élmény is torzíthatja, és a visszaemlékezést a szégyenérzet, az időmúlás és a belső feldolgozási folyamatok is befolyásolhatják.

A bíróság rendszeresen *súlyosítóként* értékelte a cselekmények elszaporodott mivoltát, azt, hogy a cselekmény a lakókörnyezet rosszállását, megbotránkozását váltotta ki, illetve a cselekmény erkölcsileg elítélendő mivoltát – például amikor a szexuális erőszakot éjjel, az eszméletlen vagy idős sértett állapotát kihasználva követték el. Habár a bűnösség beismerésének és a megbánás tanúsításának enyhítőként lehetne jelentősége, ez a mintánkban a beismerések elenyésző száma miatt nem volt jellemző.

Ezen kívül azonban az egyéb *súlyosító és enyhítő körülmények megítélése lényeges eltéréseket* mutat.

A bíróság a gyermek ellen elkövetett bűncselekmények esetén súlyosító körülménynek tekintette a trauma *látható*, illetve *elhúzódó, hosszú éveken át fennálló* mivoltát.²⁹ Kérdéses azonban, hogy megbecsülhető-e az elszenvedett sérelem, az okozott trauma nagysága az ítélet meghozatalakor – például hogy milyen következményekkel jár a felnövekvő gyermek életére, társas és párkapcsolataira, mennyi időt vesz igénybe a sérelmek feldolgozása, vagy hogy megbirkózik-e egyáltalán valaha a következményekkel. A traumafeldolgozás sikerére utalhat esetleg a sértett később kötött házassága (nem az elkövetővel), vagy akár az, hogy a vallomástétel során nem tűnik zavartnak, de ez nem felétlenül van így. Az elszenvedett sérelem mértéke szubjektív és a bíróság által a döntés időpontjában általában nem vagy nehezen megbecsülhető. Érdemes tehát a bíróságnak óvatosan bánnia ezzel, különösen annak enyhítő (vagy súlyosító) körülményként való számbavételénél.

A Kúria 56. BK véleménye a büntetéskiszabás során értékelhető tényezőkről kimondja, hogy a büntetést befolyásoló körülmények megítélése nem mechanikus és általános, hanem az adott ügyre vonatkoztatott kell hogy legyen. A vélemény azt is kimondja, hogy a tartásra, nevelésre szoruló hozzátartozók léte nem vehető figyelembe annak javára, aki gondoskodási kötelezettségét nem teljesíti. Ebből

29 Utóbbi jellemzően az elhúzódó büntetőeljárások esetén lehetett megállapítani.

következik, hogy a kiskorú gyermek felügyeletéről való gondoskodást ne értékeljék általánosan enyhítő körülményként a bíróságok. Így nem lehet enyhítő ez a körülmény akkor, ha az elkövető saját (szülői) felügyelete vagy gondozása alatt álló kiskorú gyermeke ellen valósította meg a bűncselekményt, az elkövető többi gyermeke vonatkozásában. Különösen aggályos ennek a körülménynek az enyhítőként való nevesítése olyankor, amikor az elkövető nevelése alatt álló többi gyermek közvetlenül vagy közvetve tanúja volt a bűncselekmény elkövetésének, hiszen ebben az esetben közvetett viktimizáció valósul meg.

Habár a vádlottak egy része cselekményét alkoholos állapotban követte el, az elkövetéskori alkoholos befolyásoltság súlyosítóként értékelése a bíróságok gyakorlatában annak ellenére nem szerepel, hogy a Kúria idézett büntető kollégiumi állásfoglalása ezt kifejezetten nevesíti. Márpedig az erőszakos szexuális támadások esetén az alkoholos befolyásoltságnak gátlásfeloldó hatása miatt szerepe lehet a cselekmény elkövetésében – ahogyan azt az idézett BK is megállapítja.

Noha az idézett BK a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetében a sértett „könnyelmű, kihívó magatartását” a sértett felróható közrehatásaként értékelendőnek tekinti, pozitívum, hogy a bíróság a sértettnek közvetlenül a cselekmény bekövetkezése előtti magatartását a mintába került egyetlen esetben sem értékelte enyhítőként. Ezzel szemben a sértett megbocsátását a bíróságok rendszeresen enyhítőként értékelték – abban az esetben is, amikor a cselekményt kiskorú(ak) ellen valósították meg, és a sértett felnőtt korában bocsátott meg az elkövetőnek.³⁰ A kiskorú sértettek ellen elkövetett szexuális abúzus jellemzően súlyos, nehezen feldolgozható traumatikus élményt jelentő cselekmény, ezért az említett bírósági értékelést legalábbis kérdésesnek ítéljük.

Hasonlóképpen óvatosan szükséges bánni az elkövetés óta eltelt idő enyhítőként értékelésével. A szexuális bűncselekményeket, beleértve a kiskorúak szexuális abúzusát is, tipikusan családon belül, de legalábbis ismerősi körben valósítják meg. Ilyen módon nem ritka, hogy a cselekmények elhúzódó „lappangási” időszakot követően jutnak a hatóságok tudomására – különösen a kiskorúak elleni visszaélések esetében. Mintánkban egyetlen olyan eset sem volt, amelyet maga az elkövető jelentett volna a rendőrségnek, a feljelentés általában a másik szülőtől, a gyámhatóságtól vagy felnőtt testvérektől származott. Mégis előfordult, hogy az időmúlást enyhítőként értékelte a bíróság – igaz, ezt a másodfokon eljáró bíróság rendszerint törölte az enyhítő körülmények sorából. Az időmúlást talán éppen

30 Ezt a bíróság az adott esetben azért tudta értékelni, mert az elkövetés és a feljelentés között évek teltek el, és ekkorra a kiskorú sértettek közül a legidősebb már felnőttkorba lépett.

hogy az elkövető terhére lenne észszerű értékelni az olyan esetekben, amelyekben a kiskorúakra vigyázó, a család bizalmát megszerző rokon vagy ismerős hosszú ideig kihasználja a családtagok és a sértettek jóhiszeműségét, és a cselekmények feljelentése emiatt marad el.

A cselekmény *kísérleti szakban rekedését* akkor is enyhítőként fogalmazta meg a bíróság, amikor a vádlott nem önszántából állt el tette megvalósításától, hanem arra valamely külső körülmény készítette (ugyanazt a körülményt más bíróság egyébként súlyosításként értékelte). A bíróságok általában enyhítőként fogalmazzák meg a cselekmény *elkövetésétől eltelt hosszabb időt* – néhány másodfokon eljáró bíróság azonban akként módosított, hogy az időmúlás a cselekmény büntetési tételéhez mérten nem tekinthető jelentősnek. Hasonló módon kizárta a másodfok az enyhítő körülmények sorából az időmúlást, ha az elkövetőnek felróható okból következett be. Ugyanakkor a bíróság rendszerint annak ellenére *enyhítőként állapítja meg a sértettel való élettársi kapcsolatot*, hogy a Btk. az 1997-ben történt módosítás óta a (házastársi) életközösség fennállásától függetlenül elkövethetőnek minősítette az erőszakos közösülést. A bíróság a sértett értékeinek visszaadását akkor is enyhítőként értékelte, ha az nem az elkövető jóvátételének volt köszönhető, hanem attól függetlenül következett be. Ami a beismerést mint enyhítő körülményt illeti, elgondolkodtató, hogy abban az esetben, amikor az elkövető azt mondta, hogy „nagyon megbántam [...] és igaz, hogy közösültünk, de ő [a sértett] akarta” – a sértett felelősségét tartalmazó állítást a bíróság beismerésként értelmezte.

A büntetékiszabásnál értékelendő körülményekről szólva, *a nemi élet szabadsága és a nemi erkölcs elleni bűncselekmények esetére szükség lenne külön jogegységi döntés(ek)re*, amelyek egységesítik a joggyakorlatot és iránymutatásul szolgálnak a helyi bíróságok ítélkezési gyakorlatához. Emellett a jogalkalmazók érzékenyítése és továbbképzése *a szexuális erőszak lehetséges személyes következményeiről és hosszú távú, lappangó traumatikus hatásáról* elengedhetetlen.

Hiányosságok, javaslatok

Jelen kutatás a bírói szakban végződött bűncselekmények elemzésére terjedt ki. Vizsgálódásunkat ezért nemcsak a viszonylag alacsony mintaelemszám miatt lenne érdemes folytatni, hanem azért is, mert az általunk elemzett eljárások vélhetően nem tükrözik teljeskörűen az ilyen ügyek felderítését nehezítő körülményeket, a bizonyítási nehézségeket. A nyomozó hatóságok feltehetően ennél lényegesen

összetettebb képpel szembesülnek az erőszakos szexuális bűncselekmények miatt indult büntetőeljárások során. Ezért a következőkben szükséges az ilyen bűncselekmények tárgyában indult, ám a nyomozati szakban jogerősen megszüntetett ügyek vizsgálata is, annak érdekében, hogy teljesebb képet kapjunk az erőszakos szexuális ügyek hatóságok által észlelt sajátosságairól, az azok miatt indult büntetőeljárások jellemzőiről és nehézségeiről. Szükségesnek tartanánk továbbá személyes interjúkkal kiegészíteni a bűnügyi aktákban fellelhető adatok által közvetített képet.

A bűnügyi statisztikában megjelenő esetek mellett nem szabad szem elől téveszteni az erőszakos szexuális cselekmények vonatkozásában világszerte tapasztalható nagymértékű latenciát és a vizsgálatok által megállapított szintén aggasztó méreteket öltő lemorzsolódási arányt. Az előbbit csökkenthetik generális prevenció eszközök (például általános tájékoztatás a nemierőszak-cselekmények jellegéről – ebben a médiának is jelentős szerepe van), és speciális preventív intézkedések (például a sértettek tájékoztatása a büntetőeljárás és mentálhigiénés következményekről, valamint az elérhető segítségről; megjegyzendő: ehhez megfelelő intézményes segítség létezésére lenne szükség). A sértett érdekeit szem előtt tartó, „áldozatbarát”, a másodlagos viktimizációt az elkerülhetetlen minimumra szorító büntetőeljárás ugyancsak növelhetné a sértettek feljelentési hajlandóságát és így csökkenthetné a latenciát. A tudatosítás egyben a lemorzsolódási arányt is csökkentheti, amennyiben elősegíti a tervezett fellépést, a feljelentés időbeli megtételét és a bizonyítékok időben és adekvát módon való rögzítését. Végül a hatóság tagjai, a bűnüldöző szervek és az igazságszolgáltatásban dolgozók számára nyújtott módszeres érzékenyítés és képzés hozzájárulhat az esetek körültekintőbb felderítéséhez, valamint a megalapozott és megnyugtató döntések meghozatalához. Az igazságszolgáltatásban hozott döntések indirekt módon hozzájárulnak ahhoz, hogy nemi erőszak esetén bátrabban és nagyobb bizalommal forduljanak a sértettek a hatósághoz.

A bevezetőben idézett esetek az internet általánossá válásával, az online közösségi oldalak és blogok népszerűségének növekedésével kerültek a felszínre. Az online közösségeknek is köszönhető, hogy a társadalmi egyenlőtlenségek, a befolyásos helyzettel visszaélés, a rendszerekbe épült, intézményesült szexizmus és korrupció egyre láthatóbb, hogy megindult a nyílt társadalmi diskurzus, és hogy az széles közönség számára elérhető. Az internetet mint kommunikációs csatornát tehát nem csak az a sokszor kárhoztatott sajátosság jellemzi, hogy soha nem látott módon és mértékben tette elérhetővé a pornográfiát, az új kommunikációs média jelentősen hozzájárul a szexuális visszaélések, illetve erőszak meg-

ítélésének változásához is. Az internet a közösségi véleményformálás és a felvilágosítás eszközeként alkalmas lehet a szexuális erőszak valódi természetének bemutatására, illetve az ahhoz kapcsolódó mítoszok, prekonceptiók, sztereotípiák gyengítésére.

FELHASZNÁLT IRODALOM

Adler, Z. (1987): *Rape on trial*. London: Routledge & Kegan Paul

Amirault, J. – Beauregard, E. (2014): The impact of aggravating and mitigating factors on the sentence severity of sex offenders: An exploration and comparison of differences between offending groups. *Criminal Justice Policy Review*, 25(1), 78–104.

Amnesty International (2007): *Meg nem hallott segélykiáltások – Anők nem kapnak megfelelő védelmet a családon belüli erőszak ellen*. Budapest: Amnesty International Magyarország, http://www.amnesty.hu/data/file/526-meg_nem_hallott_segelykialtasok_jelentes.pdf?version=1412429919

Burt, M. (1980): Cultural myths and supports of rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230.

Ellison, L. (2005): Closing the credibility gap: The prosecutorial use of expert witness testimony in sexual assault cases. *International Journal of Evidence and Proof*, 9, 239–263.

Estrich, S. (1987): *Real rape: how the legal system victimizes women who say no*. Boston: Harvard University Press

FRA (2014): *Violence against women: An EU-wide survey*. 2014 March, FRA: European Union Agency for Fundamental Rights. <http://fra.europa.eu/en/publication/2014/violence-against-women-eu-wide-survey-main-results-report>

Frazier, P. – Borgida, E. (1992): Rape trauma syndrome: A review of case law and psychological research. *Law and Human Behavior*, 16(3), 293–311.

Gerger, H. – Kley, H. – Bohmer, G. – Siebler, F. (2007): The acceptance of modern myths about sexual aggression (AMMSA) scale: Development and validation in German and English. *Aggressive Behavior*, 33(5), 422–440.

Hohl, K. – Stanko, E. A. (2015): Complaints of rape and the criminal justice system: French evidence on the attrition problem in England and Wales. *European Journal of Criminology*, 12(3), 324–341.

Horváth É. – Lengyel J. – Ónody-Molnár D. – Tóth M. (2011): *Gyermekek szexuális bántalmazása. Adatgyűjtésen, felmérésen, esetelemzésen alapuló jelentés a magyarországi helyzetről, a Pandóra Szelencéje nevű nemzetközi projekt részeként.* Budapest: Független Média Központ, http://www.cij.hu/hu/wp-content/uploads/2011/09/Pandora_szelenceje_bovitett_verzio.pdf

Ibolya, T. (2010): Egy erőszakos közöszlítés nyomozása és annak tanulságai. *Rendészeti Szemle*, 2010/3., 107–117.

Korinek L. (1988): *Rejtett bűnözés.* Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó

Korinek L. (1995): *Félelem a bűnözéstől.* Budapest: Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó

Lees, S. (2002): *Carnal Knowledge. Rape on Trial.* 2nd ed. London: Women's Press

Lonsway, K. – Fitzgerald, L. (1994): Rape myth: In review. *Psychology of Women Quarterly*, 18(2), 133–164.

Lovett, J. – Kelly, L. (2009): *Different systems, similar outcomes? Tracking attrition in reported rape cases across Europe.* London: Child & Woman Abuse Studies Unit–London Metropolitan University, <http://kunksapsbanken.nck.uu.se/nckkb/nck/publik/fil/visa/197/different>

Maier, S. L. (2014): *Rape, victims and investigations: Experiences and perceptions of law enforcement officers responding to reported rapes.* New York: Routledge

McLean, R. – Goodman-Delahunty, J. (2008): The influence of relationship and physical evidence on police decision making in sexual assault cases. *Australian Journal of Forensic Sciences*, 40(2), 109–121.

Nikolić-Ristanović, V. (2000): *Szexuális erőszak.* <http://epa.oszk.hu/00000/00036/00041/pdf/05.pdf>

OIOI (Országos Igazságügyi Orvostani Intézet) (2012): *10. számú Módszertani Levél. Az igazságügyi pszichológus szakértők működési köréről és tevékenységéről.* Budapest: Országos Igazságügyi Orvostani Intézet, http://www.mediapszicho.hu/10_mszlev.pdf

O'Neil, M. – Morgan, P. (2010): *American perceptions of sexual violence: A Frame Work research report*. Washington: Frame Works Institute. https://www.frameworksinstitute.org/assets/files/PDF_sexualviolence/AmericanPerceptionsofSexualViolence.pdf

Parti K. – Szabó J. – Virág Gy. (2016): A média azt üzenete... Szexuális erőszakkal kapcsolatos ismeretek, vélemények és attitűdök vizsgálata egy médiakampány kapcsán. *Médiakutató*, 2. szám, 7–24. http://www.mediakutato.hu/cikk/2016_02_nyar/01_a_media_uzenete

Planty, M. – Berzofsky, M. – Krebs, C. – Langton, L. – Smiley-McDonald, H. (2013): *Female victims of sexual violence, 1994–2010*. Washington DC: U.S. Department of Justice, Office of Justice Programs, Bureau of Justice Statistics

Révai M. (2014): *Módszertani útmutató a 18 év alatti személyekkel kapcsolatos büntető-eljárásokhoz*. Budapest: Budapesti Rendőr-főkapitányság

Riskó-Tóth, M. (2016): Szexuális bántalmazásra vonatkozó hamis feljelentések lehetséges lélektani háttere, okai serdülő és fiatalabb lányoknál. *Belügyi Szemle*, 3. szám, 111–123.

Sohn, W. (2007): *Angloamerikanische Untersuchungen zur Rück-fälligkeit gewalttätiger Sexualstraftäter: Zwischenresultate einer Sekundäranalyse*. Wiesbaden: Kriminologische Zentralstelle, http://www.krimz.de/fileadmin/dateiablage/E-Publikationen/Angloam_Unters.pdf

Spitzberg, B. H. (1999): An analysis of empirical estimates of sexual aggression victimization and perpetration. *Violence and Victims*, 14(3), 241–260.

Spronz, J. – Wirth, J. – Lovett, J. – Kelly, L. (2009): *Eltérő rendszerek, hasonló eredmények? A regisztrált nemi erőszak esetek attríciójának nyomon követése tizenegy országban. Összefoglaló jelentés: Magyarország*. Child & Woman Abuse Studies Unit–Nők a Nőkért Együtt az Erőszak Ellen, <http://nokjoga.hu/sites/default/files/filefield/nemi-eroszak-attricio-kutatas-2009-mo.pdf>

Stanko, E. (1985): *Intimate Intrusions: Women's Experience of Male Violence*. London: Routledge

Taylor, C. (2004): *Court Licensed Abuse*. New York: Peter Lang Publishing

Temkin, J. – Krahé, B. (2008): *Sexual Assault and the Justice Gap: A Question of Attitude*. Portland: Hart Publishing

Tóth K. (2015): *A kriminalisztika szerepe a 18 év alatti személyekkel kapcsolatos nyomozásokban*. Tudományos Diákköri Dolgozat. Budapest: Nemzeti Közszolgálati Egyetem Rendészettudományi Kar

Tóth O. (1999): *Erőszak a családban*. Társadalompolitikai Tanulmányok 12. Budapest: TÁRKI <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a396.pdf>

Tromp, S. – Koss, M. – Figueredo, A. – Tharan, M. (1995): Are rape memories different? A comparison of rape, other unpleasant and pleasant memories among employed women. *Journal of Traumatic Stress*, 8(4), 607–627.

Truman, J. – Rand, L. (2010): *Criminal victimization 2009*. Washington DC: Department of Justice, Bureau of Justice Statistics

Váradi E. – Kerekes V. (2013): *A nemi erkölcs elleni erőszakos bűncselekmények egyes kriminológiai kérdései*. TÁMOP-4.2.2/B-10/1-2010-0008. <https://goo.gl/k7BcLZ>

Virág Gy. (2004): Szexuális erőszak. In: **Irk F. (szerk.):** *Áldozatok és vélemények II*. Budapest: OKRI, 71–83.

Virág Gy. – Kó J. (1998): Lakossági vélemények a szexuális erőszakról. In: **Irk F. (szerk.):** *Kriminológiai és Kriminalisztikai Tanulmányok 35*. Budapest: OKRI, 250–276.

Virág Gy. – Németh M. (2011): *Kézikönyv a segítő szakmák szakemberei számára szervezett „Bűncselekmények áldozatainak támogatása, kiemelten a szexuális bűncselekmények sértettjeinek segítése” című képzéshez*. Budapest: ESZTER Alapítvány, <https://goo.gl/FGKbyL>

SZABÓ JUDIT – VIRÁG GYÖRGY

A NEMI ERŐSZAK MÍTOSZA

Kézirat lezárva: 2017. október 30.

SZABÓ JUDIT PHD, tudományos főmunkatárs
Országos Kriminológiai Intézet

VIRÁG GYÖRGY PHD, igazgatóhelyettes
Országos Kriminológiai Intézet
E-mail: virag@okri.hu

Absztrakt

Célunk a nemierőszak-mítoszokra vonatkozó ismeretek áttekintése és bemutatása, abban a reményben, hogy mindez segít az erőszakra szóló valóságkonstrukció és a realitás kiegyensúlyozottabb viszonyának kialakításában. A nemierőszak-mítoszok fennmaradását nemcsak nehezen cáfolható voltuk biztosítja, hanem azok a társadalmi funkciók, amelyeket szolgálnak: *növelik a társadalom tagjainak biztonságérzetét.* A szexuális erőszakkal kapcsolatos büntetőügyekben közreműködő döntéshozók sincsenek elszigetelve a társadalomban élő hiedelmektől, vélekedésektől és attitűdöktől, így azok az ő döntéseiket is befolyásolhatják. A büntető igazságszolgáltatásban dolgozók nemi erőszakkal kapcsolatos percepciói az áldozatokkal való bánásmódot is meghatározzák, ami szintén visszahathat a feljelentési arány alakulására. Az, hogy a feljelentést felvevő, az ügyet kivizsgáló, illetve a nyomozati cselekményeket végző szakemberek mit gondolnak általában véve a szexuális erőszakra és a folyamatban lévő konkrét ügyről, nemcsak az áldozattal kapcsolatos viselkedésüket befolyásolja, hanem a büntetőeljárás folyamatára és kimenetelére is hatással lehet.

KULCSSZAVAK

nemierőszak-mítosz, igazságosvilág-hiedelem, áldozathibáztatás, valódi nemi erőszak, valódi áldozat, igazságszolgáltatás

„Egyre fenyegetőbbé válik a kérdés,
vajon igazság lesz-e abból, amit mindenki hazudik.”

Hamvas Béla

Amikor ezt a tanulmányt leadjuk, a film- és a színházi világ ismert vagy kevésbé ismert szereplőinek (valamennyien nők) egyre sűrűsödő nyilvános vallomásai egy középkorú amerikai filmproducer, illetve egy idős magyar színházrendező korábbi szexuális bántalmazásait beszélnek el. Az egykori áldozatok *coming out*-jai aktuálisan a közbeszéd fontos témájává emelik a szexuális erőszakot. A nyilvános reakciók megbotránkozó, elítélő része többnyire személyre szóló: az áldozatokkal való együttérzés mellett a bűnös megszégyenüléséről, morális megsemmisüléséről és kirekesztéséről szól, azt a képzetet keltve ezzel, hogy „ez nem egy strukturális probléma, hanem egy személyes ügy”¹. Viszonylag ritkábbak ebben a körben is azok a megszólalások, amelyek – a bulvárosodással ellenkező irányba menve – a kiszolgáltatottság, az erővel, a hatalommal való visszaélés társadalmi jelenségéről, „strukturális problémájáról”, és annak elfogadhatatlanságáról szólnak elsősorban. Másfelől – nem kis erővel és jelentős teret foglalva – ott vannak a nyilvánosságban (is) a történeteket hitetlenkedve fogadó vagy bagatellizáló, a megvádoltat felmentő, szerecsenmosdató, vagy éppen az áldozatot hibáztató megnyilvánulások. Ezekben az áldozatból „másodvonalbeli színésznőcske” lesz, aki húsz év után (addig ki tudja, miért hallgatva) egy számára kedvező pillanatban áll elő egy kiszínezett és kétes történettel, tönkretéve és sárba rántva ezzel egy tiszteletre méltó életpályát, s annak eredményeit. A háttérben – kimondva-kimondatlanul – a férfiak védelme, az ő kiszolgáltatottságuk miatti félelem áll. A veszély nyilvánvaló és egyértelmű: bárkivel (értsd: bármelyik férfival) megtörténhet, hogy egy sértett nőcske előáll egy hazug történettel, egy életre rajtahagyva így a szegénybélyeget a megvádolt, stigmatizált férfin. Márpedig az ártatlanság védelme megillet mindenkit (bár ez a súlyosan minősített áldozattal kapcsolatban nem merül föl). Publikus médiaközlések jelennek meg arról, hogy boszorkányüldözés zajlik; ami történik, az egy köztisztviselőben álló ember bemocskolása, aki csupán rendhagyóan udvarolt. Egyébként egy „úrinő” tudja kezelni az ilyeneket – úrinő pedig az, aki neveltetésénél fogva tudja, hogyan kell elegánsan elhárítani egy tolakodó férfit.

1 Vásárhelyi Mária: Ha csak egy-egy zaklatásról beszélünk, elkenjük a problémát. *Vásárhelyi Mária blogja*, 2017. október 21. http://sztarklikk.hu/vasarhelyi_maria_blogja/ha-csak-egy-egy-zaklatasrol-beszelnunk-elkenjuk-a-problemat/330053

A szexuális erőszak ma is egy mitikus közegben, hiedelmektől színezve, szorongásokkal és indulatokkal körbefonva jelenik meg a társadalmi valóságban és az erőszakra szóló diskurzusokban egyaránt. Az erőszak társadalmi szövedékének meghatározó tartalmi elemei a szexuális erőszakhoz tapadó, mélyen gyökerező és sokak által osztott sztereotíp vélemények, hiedelmek és előítéletes állítások az erőszakkal, annak okaival, hatásaival, valamint az elkövető és az áldozat jellemzőivel kapcsolatban. Célunk a nemierőszak-mítoszokra vonatkozó ismeretek áttekintése és bemutatása, abban a reményben, hogy mindez segít az erőszakra szóló valóságkonstrukció és a realitás kiegyensúlyozottabb viszonyának kialakításában.

A NEMIERŐSZAK-MÍTOSZ FOGALMA

A *nemierőszak-mítoszok* az 1970-es években kerültek a tudományos érdeklődés homlokterébe (Brownmiller, 1975). Az egyik legkorábbi meghatározás *Burt*től származik, aki a „nemi erőszakra, annak elkövetőire, illetve áldozataira vonatkozó előítéletes, sztereotipizált vagy téves hiedelmeket” értette a fogalmon (Burt, 1980: 217). *Lonsway és Fitzgerald* definíciója szerint a nemierőszak-mítoszok olyan „általában téves, mégis széles körben elfogadott és tartósan fennálló attitűdök és hiedelmek, amelyek a férfiak által a nők ellen tanúsított szexuális erőszak tagadását és igazolását szolgálják” (Lonsway – Fitzgerald, 1994). Fontos azonban megjegyezni, hogy a nemierőszak-mítoszok nemcsak nőkre, hanem férfiakra is vonatkozhatnak. A nemi erőszak férfi áldozatait – ha egyáltalán mernek feljelenést tenni – gyakran a női áldozatoknál is nagyobb mértékű áldozathibáztató attitűd sújtja a férfiasságra, az erőre vonatkozó sztereotípiák okán (Davies – Rogers, 2006). Éppen ezért indokolt a nemierőszak-mítoszoknak a feminista szakirodalomtól független, semlegesebb meghatározását is megadni. *Bohner és munkatársai* a nemierőszak-mítoszokat olyan, a nemi erőszakra vonatkozó mindent átható feltevéseknek tekintik, amelyek befolyásolják a „*tipikus nemi erőszak*” tartalmára vonatkozó szubjektív definíciókat, problematikus feltételezéseket tartalmaznak az elkövetők és az áldozatok viselkedésére vonatkozóan, és torz képet festenek a szexuális erőszak előzményeiről és következményeiről (Bohner et al., 2009). A nemierőszak-mítoszokra a szakirodalomban a *nemi erőszakot támogató attitűdökként* is szoktak hivatkozni (Anderson et al., 1997).

A nemierőszak-mítosz az erőszakos szexuális cselekmény igazolása, jelentőségének lekicsinylése vagy megtörténtének tagadása révén fejt ki a nemi erőszakot támogató hatását. A mítoszok nagyobbik része az áldozatra (jellemzően a nőkre)

és nem a cselekmény elkövetőjére fókuszál, azt a feltételezést implikálva ezzel, hogy a tett elsősorban az előbbi, és nem az utóbbi problémája. A nőkre vonatkozó nemierőszak-mítoszokat Burt négy kategóriába sorolta (Burt, 1991). Az elsőbe tartozók *tagadják a nemi erőszak megtörténtét*, és a hamis vád gyakoriságával érvelnek. A második kategóriába tartozó hiedelmek elismerik a nemi aktus megtörténtét, de *tagadják vagy lekicsinylik* annak káros, *traumatizáló jellegét*. A tárgyalt mítoszok harmadik típusát a *szexuális aktus konszenzuális jellege* melletti érvek alkotják; ilyen például az a hiedelem, amely szerint a nők titkos vágyai között szerepel, hogy szexuális erőszak áldozataivá váljanak. Végül a nőkre fókuszáló nemierőszak-hiedelmek negyedik csoportjába az *áldozathibáztató attitűdöt* megalapozó mítoszok tartoznak. Az elkövetőkkel kapcsolatos, szintén a szexuális erőszaknak kedvező mítoszok közül az első szerint az *elkövetők mentális problémákkal küszködnek*, szemben a „normális” férfiakkal, akik sosem követnek el nemi erőszakot. *Johnson és kollégái* kutatásában például a résztvevők közel 90 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a nemi erőszakot elkövető férfiak betegek (Johnson et al., 1997). A másik, szintén igen elterjedt mítosz azzal a hiedelemmel próbálja felmenteni az elkövetőket a felelősség alól, hogy a *férfiak kevésbé képesek uralni szexuális készségeiket*, és ezt a nőknek is tudniuk kell. Bár *Groth és munkatársai* már 1977-ben leírták, hogy a nemi erőszak esetében a szexualitás nem motiváció, csupán a düh és a hatalom kinyilvánításának módja, a mai napig széles körben tartja magát az a nézet, amely szerint az erőszaktevőket a szexuális frusztráció, illetve az uralhatatlan nemi vágy hajtja (Groth et al., 1977). Johnson és munkatársai vizsgálati személyeinek közel harmada vélte úgy, hogy a férfiakat olykor fékezhetetlen nemi vágy keríti hatalmába (Johnson et al., 1997). Utóbbi vélekedés az áldozathibáztató attitűd melegágya, hiszen levezethető belőle az erőszakot a nők „provokatív viselkedésével” igazoló vélekedés.

Suarez és Gadalla (2010) metaelemzése szerint a *leggyakoribb* nemierőszak-mítoszok a következők:

- az intim partner által elkövetett szexuális erőszak valójában nem erőszak;
- a nő hamisan vádolják a férfiakat nemi erőszakkal;
- a nő megtévesztik a férfiakat, ezért megérdemlik a nemi erőszakot;
- a nő titkon vágyakozik az erőszakra, és ha akarják, meg tudják akadályozni.

Ezek a sztereotípiák jelentősen befolyásolják az áldozat felelősségének és az őt ért trauma mértékének megítélését. Az emberek például gyakran kisebb mértékű traumára következtetnek akkor, ha az áldozat szexuálisan tapasztalt (Ward, 1995),

vagy ha az elkövető ismerőse (Koss et al., 1988), intim partnere (Bridges, 1991), illetve nagyobb felelősséget tulajdonítanak az áldozatnak, ha szexuálisan tapasztalt (L'Armand – Pepitone, 1982), illetve ha mind szexuálisan, mind érzelmileg, de legalábbis érzelmileg súlyosan sérült az erőszak következtében (Kanekar – Nazareth, 1988). Vannak olyan kutatási eredmények, amelyek szerint a házasságon belüli erőszakot sokan kevésbé súlyos és az áldozatra nézve kevesebb következménnyel járó cselekménynek tartják, mint az idegen által elkövetett szexuális erőszakot (Monson et al., 2000). Az áldozatnak tulajdonított felelősség és az áldozat és elkövető ismeretségi szintje között az empirikus adatok szerint fordított irányú összefüggés van, azaz minél közelebbi kapcsolatban van egymással a két fél, annál inkább felmerül az áldozat felelőssége (Ben-David – Schneider, 2005). Ezek a kutatási eredmények különösen az erőszakos szexuális bűncselekmények ügyében tett feljelentések, illetve az azok tárgyában folyó büntetőeljárások kapcsán kapnak jelentőséget.

A leggyakoribb nemierőszak-mítoszokat és az azokkal szemben felhozható tényeket *Saunders* nyomán az *1. számú táblázat*ban tekintjük át (Saunders, 2012).

1. táblázat: Az elterjedtebb nemierőszak-mítoszok

Nemierőszak-mítoszok	Utóbbiakon alapuló következtetések	A tények
<p>1. A nemi erőszak általában idegenek között, sőtét sikátorokban történik.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - az otthon biztonságos - a nemi erőszak megelőzhető bizonyos helyszínek elkerülésével (→ áldozathibáztatás) - feltételezi, hogy az áldozat bizonyos tipikus jellemzőkkel bír, ami megbélyegzéshez vezet - megerősíti a faji és osztály-előítéleteket 	<ul style="list-style-type: none"> - legtöbb szexuális erőszakos cselekményt az áldozat ismerőse követi el - a randierőszak, illetve az ismerős által elkövetett nemi erőszak nagyon gyakori - az áldozatokat gyakran saját otthonukban erőszakolják meg
<p>2. A nők az öltözködésükkel és a viselkedésükkel provokálják a nemi erőszakot.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - felmenti az erőszak elkövetőjét és az áldozatot hibáztatja - feltételezi, hogy a mások figyelmét felkeltő nők szexre vágyanak, vagy legalábbis „megérdemlik, amit kapnak”, továbbá újraviktimizálja és megbélyegzi az áldozatot 	<ul style="list-style-type: none"> - a vonzó öltözködés és a flörtölés célja mások figyelmének felkeltése és elismerésének elnyerése, és nem a nemi erőszakra való felhívás - csak és kizárólag az erőszaktevő felelős a nemi erőszak elkövetéséért
<p>3. Az alkoholt vagy drogot fogyasztó nők szeretnék, ha megerőszakolnák őket.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - felmenti az erőszak elkövetőjét és az áldozatot hibáztatja - újraviktimizálja és megbélyegzi az áldozatot 	<ul style="list-style-type: none"> - a nőknek ugyanolyan joguk van alkoholt fogyasztani, mint a férfiaknak - a sérülékenység nem jelent beleegyezést - ha egy nő nem tudja a beleegyezését adni, mert alkoholt vagy drog hatása alatt van, vagy eszméletlen, az nemi erőszaknak minősül - csak és kizárólag az erőszaktevő felelős a nemi erőszak elkövetéséért

<p>4. A nemi erőszak oka a „szenvédély”.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - feltételezi, hogy a nemi erőszak előre el nem tervezett és impulzív tett - feltételezi, hogy a férfiak képtelenek késleltetni a kielégülést vagy uralkodni szexuális vágyaikon - feltételezi, hogy a nemi erőszak oka a kontrollálhatatlan nemi vágy - megkísérli a nemi erőszak igazolását, minimalizálását, illetve romanticizálását - feltételezi, hogy csak a „vonzó nők” esnek áldozatul - figyelmen kívül hagyja az erő, a hatalom, az erőszak, a kontroll és a megalázás elemeinek szerepét a nemi erőszakban - megkísérli felmenteni az elkövetőt a felelősség alól 	<ul style="list-style-type: none"> - a kutatások és az erőszaktevőktől származó információk szerint a legtöbb nemi erőszakot előre megfontolt szándékkal, illetve előre eltervezett módon követik el - sok elkövetőnek nincs erekciója, illetve ejakulációja - nemerőszak-tevőkkel folytatott interjúkból kiderül, hogy nem a szexuális vágy, hanem a hatalom és a kontroll iránti vágy miatt követik el az erőszakot - nincs „tipikus” áldozat; bármilyen életkorú nő vagy férfi válhat nemi erőszak áldozatává - sok erőszaktevőnek van szexuálisan kielégítő párkapcsolata az elkövetés idején
<p>5. Ha az áldozat nem kiabál, küzd vagy sérül meg, akkor nem is történt erőszak.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megkérdőjelezi és újratraumatizálja az áldozatot - kétségbe vonja az áldozat tapasztalatait - elbátortalanítja az áldozatot a segítségkérésben 	<ul style="list-style-type: none"> - a nemi erőszak áldozatai gyakran joggal félnek attól, hogy megölik vagy súlyosan megsebesítik őket, ezért az életük védelme érdekében együttműködnek az elkövetővel - az áldozatok percepciója a fenyegetettségéről befolyásolja a viselkedésüket - a nemi erőszak elkövetői sokféle manipulatív módszert használnak az áldozatok megfélemlítése és kényszerítése érdekében - a nemi erőszak áldozatai a rémület és a sokk miatt gyakran „megbénulnak”, így nem tudnak mozogni vagy küzdeni - a beleegyezés nélküli nemi érintkezésnek nem mindig vannak látható jelei a testen vagy a nemi szervben

Nemierőszak-mítoszok	Utóbbiakon alapuló következtetések	A tények
<p>6. Az áldozat viselkedése elárulja, hogy „tényleg” megerőszakolták-e.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megkérdőjelezi és újratraumatizálja az áldozatot - kétségbe vonja az áldozat tapasztalatait - elbátortalanítja az áldozatot a segítségkérésben 	<ul style="list-style-type: none"> - a nemi erőszakra adott reakciók nagyon egyéniek és sokfélék - sok nő olyan sokk ér a nemi erőszak következtében, amelytől érzelmileg letompulnak, és látszólag nyugodtnak tűnnek
<p>7. A nők nemi erőszakot kiáltanak, amikor megbánják a szexet, vagy bosszúszomjasak.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megerősíti a „bosszúálló nő” sztereotípiát - megerősíti azt a sztereotípiát, hogy a nők hazugok - újraviktimizálja és megbélyegzi az áldozatot - aláássa az áldozat támogatottságát az igazságkeresésben 	<ul style="list-style-type: none"> - a kutatások szerint a bejelentett nemierőszak-bűncselekmények kis százaléka bizonyul hamis vádon alapulónak (<i>Saunders</i> szerint két százalék, de ez korántsem egyértelmű, sok kutatás ennél magasabb arányról számol be)
<p>8. Csak meleg férfiakat erőszakolnak meg/ csak meleg férfiak erőszakolnak meg más férfiakat.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megerősíti a homofób félelmeket és előítéleteket - a heteroszexuális férfiak számára a biztonság illúzióját nyújtja - újratraumatizálja és megbélyegzi a férfi áldozatokat - hozzájárul a nagyon alacsony feljelentési arányhoz a férfi áldozatok körében 	<ul style="list-style-type: none"> - bármilyen nemi orientációjú férfi válhat nemi erőszak áldozatává - a más férfiakat megerőszakoló férfiak gyakran heteroszexuálisak – általában nővel élnek párkapcsolatban - a férfiak a hatalom, az erő és a kontroll iránti vágyuk kielégítése érdekében követnek el szexuális erőszakot más férfiak ellen
<p>9. A prostituáltakat nem lehet megerőszakolni.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - tovább gyengíti a szexmunkások helyzetét - igazolja az erőszakot 	<ul style="list-style-type: none"> - a prostituáltaknak ugyanolyan jogaik vannak a beleegyezés vonatkozásában, mint másoknak: a klienseikkel folytatott tranzakciók kölcsönös beleegyezésen alapulnak, és nem a nemi erőszakra irányulnak

<p>10. Ha az áldozat nem tett azonnal feljelentést, nem történt nemi erőszak.</p>	<ul style="list-style-type: none"> - megkérdőjelezi és újratraumatizálja az áldozatot - kétségbe vonja az áldozat tapasztalatait - elbátortalanítja az áldozatot a segítségkérésben 	<ul style="list-style-type: none"> - a nemi erőszak traumája olyan szégyent és büntudatot okozhat az áldozatnál, amely miatt az nem tesz feljelentést. Ezt a tényt az Egyesült Királyság fellebbviteli bírósága [Court of Appeal in R v D(JA) October 24 2008] állapította meg, felismerve, hogy az áldozatok gyakran jó ideig nem tesznek feljelentést, és hogy a késői feljelentés nem feltétlenül jelent hamis vádat.
---	--	---

A NEMIERŐSZAK-MÍTOSZ TÁRSADALMI FUNKCIÓJA

A nemi erőszak mítosza alá tartozó, a társadalomban széles körben elterjedt attitűdök és hiedelmek általában tévesek. Fennmaradásukat és mély kulturális beágyazottságukat azonban nemcsak nehezen cáfolható voltuk biztosítja, hanem azok a társadalmi funkciók, amelyeket szolgálnak (Lonsway – Fitzgerald, 1994; Burt, 1980; Burt, 1991). A nemierőszak-mítoszok *növelik a társadalom tagjainak biztonságérzetét* azáltal, hogy

- tagadják a nemi erőszak megtörténtének tényét vagy gyakoriságát;
- minimalizálják az ilyen cselekmények által okozott trauma mértékét; illetve
- a megtörtént esetekben a felelősséget az elkövetőről az áldozatra tolják át.

A sztereotípiák elfogadása révén az egyénnek nem kell szembesülnie a nemi erőszakos bűncselekmények nagyságrendjével és súlyával, illetve azzal a szomorú ténnyel, hogy az bárkivel, bármikor, bárhol megtörténhet. A nemierőszak-mítoszok azt a hamis látszatot keltik, hogy az erőszakos szexuális cselekmények mindenképp megelőzhetők, és hogy ennek felelőssége elsősorban a (potenciális) áldozatot terheli.

A szexuális erőszakkal kapcsolatos sztereotípiák hátterében az „*igazságosvilág-hiedelem*” (Lerner, 1980) áll², amely szerint a világ alapvetően igazságos és jó. Az igazságos világba vetett hit fenntartása érdekében az emberek hajlamosak másokat felelősnek tartani a sorsukért, ha valamilyen baj, illetve kudarc éri őket. Ez a kognitív torzítás voltaképp egy énvédő mechanizmus, amely táplálja azt az illúziót, hogy az egyén nem kerülhet bajba, hiszen mindenki azt kapja a sorsától, amit megérdemel. Egyes feltételezések szerint a nemierőszak-mítoszok is így működnek, és mindkét nem esetében megvan a maguk funkciója. *Bohner és munkatársai* szerint a nemierőszak-mítoszokat elfogadó nők kisebb mértékű szorongásról számolnak be a szexuális erőszakkal kapcsolatban, míg a férfiak e kognitív sémákat a saját szexuális agressziójuk magyarázatára és igazolására használják (Bohner et al., 2005). Az igazságos világba vetett hit és a nemi erőszak áldozatait gyakran sújtó áldozathibáztató attitűd közötti összefüggést is sok kutatás támasztja alá (Sakalli-Uğurlu et al., 2007; Sleath – Bull, 2012; Anderson et al., 2001), bár az empirikus eredmények ebben a vonatkozásban nem mutatnak teljes konzisztenciát (Van der Bruggen – Grubb, 2014). A nemierőszak-mítoszok egyik funkciója

2 Lásd erről a kötetben *Hayes, Lorenz és Bell* tanulmányát – a szerk.

mindazonáltal az, hogy megmagyarázzák, miért az áldozat hibája és felelőssége a bűncselekmény, illetve igazolják és felmentik a felelőség alól az elkövetőt. A szakirodalom gyakran említi továbbá a nemierőszak-mítoszok kapcsán, hogy azok a nők elnyomását és társadalmi kontroll alatt tartását szolgálják (Lonsway – Fitzgerald, 1994; Burt, 1980; Brownmiller, 1975).

Bár a nemierőszak-mítoszok a társadalom és az azt alkotó egyének énvédő mechanizmusaként funkcionálnak, mind az áldozatokra, mind az ilyen ügyekben történő igazságszolgáltatás működésére káros hatást gyakorolnak, és ily módon hozzájárulnak egy olyan társadalmi légkör megteremtéséhez, amely kedvez az ilyen cselekmények elkövetésének. Ez az oka annak, hogy a nemierőszak-mítoszok elfogadottságának mértéke, azok hatásai, illetve korrelátumai vizsgálatával megszámlálhatatlanul sok kutatás foglalkozik. A továbbiakban ezek közül tekintünk át néhányat, a teljesség igénye nélkül. Az áttekintés célja annak bemutatása, hogyan befolyásolják a társadalomban mélyen gyökerező sztereotípiák a nemi erőszakkal, illetve azok elkövetőivel és áldozataival kapcsolatos attribúciókat.³ Az ok-tulajdonítási folyamatok – köztük például azok, amelyek áldozathibáztatásban nyilvánulnak meg – igen összetett jelenségek, amelyek teljes körű és kimerítő tárgyalásától itt eltekintünk, és elsősorban a nemierőszak-mítoszoknak az attribúciós folyamatban játszott szerepével foglalkozunk (Van der Bruggen – Grubb, 2014).

A NEMIERŐSZAK-MÍTOSZOK ELFOGADÁSÁNAK MÉRÉSE

A nemierőszak-mítoszok funkcióinak és hatásainak vizsgálata feltételezi az ezeket mérni képes eszközök meglétét. *Lonsway és Fitzgerald* áttekintő tanulmányukban a nemi erőszakkal kapcsolatos attitűdöket, ismereteket, empátiát és averziót mérő skálák közül 24 olyan mérőeszközt azonosítottak, amelyek alkalmasak a nemierőszak-mítoszok vizsgálatára. Ezek többnyire nemierőszak-mítoszokat tartalmazó állításokból állnak, amelyekkel kapcsolatban a vizsgált személy megjelöli egyetértése vagy egyet nem értése mértékét (Lonsway – Fitzgerald, 1994). E skálák közül az egyik legkorábbi és igen népszerű eszköz a Burt nevéhez fűződő *Rape Myth Acceptance Scale* (RMAS), amely a szakirodalom szerint igen jó pszichometriai tulajdonságokkal bír (Burt, 1980). Szintén régi és gyakran használt kérdőív az

3 Az attribúción (oktulajdonítás, vagy egyszerűen tulajdonítás) a nemi erőszak kapcsán elsősorban a felelőség mértékére vonatkozó ítéleteket értik.

Attitudes Toward Rape Scale (ATR) (Feild, 1978). Mindkét skálának megjelenetek, illetve alkalmazásra kerültek különböző módosított változatai is. Lonsway és Fitzgerald tanulmányának publikálása óta további skálákkal gazdagodott a kínálat. Ilyen, nemierőszak-mítoszokat mérő eszköz például az *Illinois Rape Myth Acceptance Scale* (IRMAS) (Payne et al., 1999), az *Acceptance of Modern Myths about Sexual Aggression Scale* (AMMSA) (Gergeret et al., 2007), és a *Perceived Causes of Rape Scale* (PCRS) (Cowan – Quinton, 1997). A *McMahon és Farmer* által módosított IRMAS-t (azaz a nemierőszakmítosz-elfogadási skálát) 2015-ben *Nyúl Boglárka és Ferenczy Dávid* validálta és adaptálta hazai mintán (McMahon – Farmer, 2011; Nyúl – Ferenczy, 2015).

A NEMIERŐSZAK-MÍTOSZOKRA, ILLETVE A NEMI ERŐSZAK ÁLDOZATAIVAL KAPCSOLATOS PERCEPCIÓKRA VONATKOZÓ FONTOSABB KUTATÁSI EREDMÉNYEK

A nemierőszak-mítoszok *prevalenciájával* kapcsolatos kutatások nagy részét az Egyesült Államokban, elsősorban diákok mintáin végezték, így az eredmények általánosíthatósága megkérdőjelezhető. Az empirikus eredmények értékelése és összehasonlítása azért is nehéz, mert az egyes kutatások eltérő mérőeszközöket alkalmaznak, illetve különböző nemierőszak-mítoszokat vizsgálnak, amelyek elfogadottságának mértéke eltérő lehet. Annyi azonban az empirikus kutatások fényében megállapítható, hogy a nemierőszak-mítoszok társadalmi elfogadottsága világszerte széles körű (Lonsway – Fitzgerald, 1994; Sussenbach – Bohner, 2011), igaz, ennek mértéke országonként, illetve a különböző társadalmi csoportokban eltérő lehet. *Ward* 15 országban mérte a nemi erőszak áldozataival kapcsolatos attitűdöket (Ward, 1995), és arra a következtetésre jutott, hogy az egyes országok között jelentős különbségek vannak a nemierőszak-mítoszok támogatottsága szempontjából, továbbá hogy még a nemierőszak-mítoszokat legkevésbé elfogadó társadalmakban is van némi támogatottságuk (például Egyesült Királyság 18, Németország 20,9 százalék). A nemierőszak-mítoszok legnagyobb mértékű elfogadottságát mutató országok jellemzően olyanok, amelyekben magas az analfabéták aránya, illetve amelyekben a hatalmi viszonyok a nők számára kedvezőtlenül alakulnak (például Malajzia 51,6, India 40,6, Zimbabwe 39,8 százalék). Ez az eredmény *Ward* szerint a nemierőszak-mítoszok társadalmi-kulturális meghatározottságára utal (Ward, 1995).

Az erőszakmítoszok elfogadottsága mértékének tekintetében a különböző társadalmi csoportokon belül, illetve *demográfiai változók* alapján is lehetnek különbségek a szakirodalom szerint. A kutatások nagy része a nemierőszak-mítoszok elfogadottságának mértékét (*rape myth acceptance*; RMA) befolyásoló változókat, illetve az azzal összefüggő egyéb – jellemzően attitűdbeli – tényezőket kívánja azonosítani. Az egyik leggyakrabban tesztelt és viszonylag következetes kutatási eredményekkel alátámasztott változó a *nem*. A szakirodalomban domináns álláspont szerint a nemierőszak-mítoszok nagyobb arányban elfogadottak a férfiak, mint a nők körében (Lonsway – Fitzgerald, 1994; Earnshaw et al., 2011; Suarez – Gadalla, 2010). Számos kutatási eredmény szól amellett, hogy a nők súlyosabb cselekménynek ítélik a nemi erőszakot, mint a férfiak, illetve kevésbé hajlamosak bagatellizálni annak jelentőségét (Lonsway – Fitzgerald, 1994; Burt, 1980; Bridges, 1991; Bell et al., 1994). *Nagel és munkatársai* a nemi erőszak áldozataival kapcsolatos percepciók különböző demográfiai változókkal való összefüggéseit vizsgálva megállapították, hogy a nők szignifikánsan együttérzőbbek az áldozatokkal, mint a férfiak (Nagel et al., 2005). Továbbá, a férfiak hajlamosabbak az áldozatot okolni az erőszakért, mint a nők (Bell et al., 1994; Feild, 1978).

Az *egyéb demográfiai változók* és a magas RMA közötti kapcsolat tekintetében a szakirodalom jóval nagyobb inkonzisztenciát mutat. Nagel és munkatársai kutatási eredményei szerint például a nem változóján kívül az *életkor*, az *iskolai végzettség* és a *jövedelem* is összefüggést mutat az áldozatokra vonatkozó percepciókkal, ugyanakkor ők maguk is megállapítják, hogy a szakirodalom ellentmondásos eredményeket tartalmaz ebben a vonatkozásban (Nagel et al., 2005). Nyúl és Ferenczy hazai mintán offline és online adatgyűjtéssel végzett kutatásukban a nemi különbségek mellett az *áldozatok és nem áldozatok*, valamint a *fiatal felnőttek és az idősebbek* között találtak eltérést (Nyúl – Ferenczy, 2015: 165). Van ugyan bizonyíték a nemierőszak-mítoszok elfogadásának mértéke és az olyan demográfiai változók, mint az *életkor*, a *szocioökonómiai státus* (Anderson et al., 1997) és az *etnikai származás* (Johnson et al., 1997) közötti kapcsolatra, de mivel a legtöbb kutatás diákok mintáin történt, ezek az összefüggések vitathatók.

A nemierőszak-mítoszok társadalmi meghatározottságára utalnak azok a kutatási eredmények, amelyek a nemi erőszaknak kedvező normák szerepére hívják fel a figyelmet az egyes társadalmi csoportokban vagy *szubkultúrákban*. Számos kutatás foglalkozott a különböző, csak férfi tagokat tömörítő diákszövetségek, sportcsapatok, egyesületek sajátos, a nők elleni erőszakot propagáló vagy legalábbis elfogadó légkörével, értékrendjével. Az empirikus eredmények egy része arra utal, hogy ezekben a közösségekben az átlagosnál nagyobb a nemierőszak-

mítoszok elfogadottsága (Boeringer, 1999). *Murnen és Kohlman* metaelemzésének eredményei szerint mind a diákszövetségek (*fraternity*), mind a sportcsapatok tagjaira jellemző a hipermaszkulinitás és a nemierőszak-mítoszok elfogadása (Murnen – Kohlman, 2007). Abban a tekintetben azonban nincs teljes konszenzus a szakirodalomban, hogy az egyetemi sportolók maguk is több erőszakos szexuális cselekményt követnek-e el nem sportoló társaiknál (McMahon, 2007).

Szintén érdekes és mind a prevenció, mind az áldozatok kezelése szempontjából fontos kutatási eredmények azok, amelyek szerint a nemi erőszakot elszenvedett *áldozatok körében is tartják magukat a nemierőszak-mítoszok*, illetve befolyást gyakorolnak a trauma értékelésére, címkézésére és feldolgozására. A magas RMA-pontszámmal (azaz magas pontszámmal a nemierőszak-mítoszok elfogadását mérő skálán) bíró áldozatok kevésbé ismerik fel, hogy ami velük történt, az valóban szexuális erőszak (Peterson – Muehlenhard, 2004), és sokkal kisebb valószínűséggel tesznek feljelentést, mint a nemierőszak-mítoszokat el nem fogadó társaik (Heath et al., 2013). A nemierőszak-mítoszok elfogadása növeli továbbá az önhibáztatás és az ismételt viktimizálódás kockázatát (Miller et al., 2007). Az erőszakot elszenvedő nők körében gyakoribb az önvád és a bűntudat érzése (Peterson – Muehlenhard, 2004). Az önvádnak olyan súlyos következményei lehetnek, mint a depresszió vagy az alkalmazkodási zavar (Frazier, 1990; Meyer – Taylor, 1986).

A kutatásokban a *magas RMA* számos változóval *korrelál*. A magas RMA mind a nők, mind a férfiak mintáin belül összefüggést mutat a *szexizmussal*, a *homofóbiával*, a *rasszizmussal*, az *idősekkel kapcsolatos előítéletekkel (ageism)* és a *vallási intoleranciával* (Suarez – Gadalla, 2010; Flood – Pease, 2009). Ezek közül témánk szempontjából a *szexizmus*, valamint a *nőkkel kapcsolatos attitűdök* és előítéletek érdemelnek kiemelt figyelmet. Egyes kutatási eredmények szerint a magas RMA korrelációt mutat a nők iránti ellenségességgel (Malamuth et al., 1991), a nőkre vonatkozó negatív attitűdökkel (Suarez – Gadalla, 2010), illetve az ellenséges szexuális hiedelmekkel (Senn – Radtke, 1990). *Yamawaki* a jóindulatú szexizmus, az ellenséges szexizmus, valamint a tradicionális nemi szerepek elfogadása és az áldozat percepciója között talált különböző mintázatú összefüggéseket (Yamawaki, 2007). A *nemi szerepekkel kapcsolatos hagyományos felfogás* hívei körében más kutatások szerint is nagyobb arányú a nemierőszak-mítoszok elfogadottsága (Johnson et al., 1997; Lonsway – Fitzgerald, 1994), mint a modernebb elveket vallók között. Előbbiek hajlamosabbak szűkebben definiálni a nemi erőszakot, és nagyobb mértékben okolni az áldozatot, különösen ha annak viselkedése nem felel meg a nők viselkedésére vonatkozó tradicionális normáknak

és elvárásoknak (Burt, 1980). *Anderson és munkatársai* metaelemzésükben ezeket az eredményeket mindkét nemre vonatkozóan megerősítették (Anderson et al., 1997). Az elmúlt néhány évben keletkezett empirikus eredmények továbbá arra utalnak, hogy a hagyományos nemi szerepek elfogadása és a jóindulatú szexizmus nagyobb mértékű áldozathibáztatással, a nemi erőszak elfogadásával vagy jelentőségének csökkentésével jár együtt (Van der Bruggen – Grubb, 2014).

A magas RMA az *áldozatra* vonatkozó *percepciókat* is befolyásolja: az *áldozathibáztatás* és a *nemi erőszak bagatellizálásának* jelentős prediktora (Mason – Riger, 2004). *Frese és munkatársai* kutatásukban az RMA és a nemierőszak-helyzetekre vonatkozó percepciók összefüggéseit vizsgálták diákok körében. Eredményeik szerint a magas RMA-jú hallgatók több felelősséget tulajdonítottak az áldozatnak, kisebbnek becsülték az őt ért traumát, és kisebb arányban javasolnák az áldozatnak a feljelentés megtételét, mint társaik (Frese et al., 2004). *Krahé és munkatársai* joghallgatók körében vizsgálták a nemierőszak-mítoszok elfogadása és a szexuális erőszakos esetek megítélése közötti összefüggést. Eredményeik szerint a magas RMA-jú hallgatók kisebb mértékben tartották felelősnek az elkövetőt, és nagyobb mértékben okolták az áldozatot az erőszakért – különösen, ha az elkövető és az áldozat a történet szerint ismerték egymást –, mint az alacsony RMA-csoport tagjai (Krahé et al., 2008). A szimulált bírósági tárgyalások módszerét alkalmazó kutatások nagy része is arra a következtetésre jutott, hogy a magas RMA-jú esküdtek kisebb valószínűséggel ítélik el a vádlottat, illetve csekélyebb büntetéssel sújtják az elítéltet (Lonsway – Fitzgerald, 1994; Finch – Munro, 2005).

Több kutatás is arra a nyugtalanító következtetésre jutott, hogy az erőszak-mítosz elfogadásának mértéke összefügg a *szexuális erőszakos viselkedéssel* is. Számottevő mennyiségű empirikus bizonyíték szól amellett, hogy a magasabb RMA-érték férfiak esetében növeli a szexuális erőszak elkövetésének valószínűségét (Bohner et al., 2005). *Lanier* középiskolások mintáján végzett longitudinális kutatásának eredményei szerint a magas RMA előrevetíti a szexuális erőszakos viselkedést (Lanier, 2001). *Locke és Mahalik* hasonló eredményre jutott: a nemierőszak-mítoszokat elfogadó diákok nagyobb arányban számoltak be szexuális erőszakos viselkedésről, mint társaik (Locke – Mahalik, 2005).

Bohner és munkatársai szerint a nemierőszak-mítoszok *kognitív sémákként* foghatók fel. A kognitív sémák a megismerés alapegységei, amelyek meghatározzák és szervezik a külvilágból érkező információ feldolgozását, és ezáltal kiszámíthatóbbá teszik a világot. A bejövő ingerek hatására aktiválódó sémák segítenek elkülöníteni a releváns információt a lényegtelenektől, illetve értelmezni azt. A sémához illő információt az egyén kiszűri, az össze nem illő részletekkel pedig

nem foglalkozik. A kutatók szerint a nemierőszak-mítoszok is felfoghatók ilyen sémákként, amelyek bizonyos információ hatására aktiválódnak. A sémák akkor jutnak fokozottan szerephez, ha a bejövő információ semmitmondó vagy nem egyértelmű. A kutatási eredmények alapján ez a nemierőszak-mítoszok esetében is így van; a nemierőszak-mítoszok csak akkor befolyásolják a vizsgálati személyeknek az elkövető bűnösségére vonatkozó ítéletét, ha az információ alapján nem ítéltető meg egyértelműen a bűnössége vagy ártatlansága, vagy ha a kapott információ nagy része irreleváns az ügy megítélése szempontjából (Bohner et al., 2009).

A nemierőszak-mítoszok nem egymástól függetlenül léteznek és gyakorolnak befolyást a szexuális erőszak megítélésére, hanem általában együtt járnak, sémák-ká kapcsolódnak össze. Ilyen sémák például a „*valódi nemi erőszak*” és a „*valódi áldozat*” mítoszai.

A „*VALÓDI NEMI ERŐSZAK*” (REAL RAPE) ÉS A „*VALÓDI ÁLDOZAT*” (REAL VICTIM) MÍTOSZA

Az úgynevezett „*valódi nemi erőszak*” mítoszt és ehhez kapcsolódóan a „*valódi áldozat*” mítoszt érdemes külön is tárgyalni, mintegy összefoglalás gyanánt, mivel ezek a nemi erőszakkal kapcsolatos alaptalan hiedelmek jelentős részét magukba sűrítik. A „*valódi nemi erőszak*” és a „*valódi áldozat*” mítoszai a társadalomban mélyen gyökerező, széles körben osztott sztereotípiák a nemi erőszakos bűncselekményekről, azok jellegzetes körülményeiről, illetve a tipikus elkövetőről és áldozatról. Ezek a sémák torzítják a valóság észlelését, a szexuális erőszakos bűncselekményekkel kapcsolatos információ értékelését és értelmezését. A szexuális erőszakos cselekmények nagy része nem meríti ki a „*valódi*” nemi erőszak mítosza által tartalmazott kritériumokat, ahogy a legtöbb áldozat sem felel meg a „*valódi áldozat*” prototípusának. Ebben rejlik e sztereotípiák roppant káros hatása, és ez az egyik fő oka a magas latenciának és a magas attríciós aránynak is. Ha a cselekmény körülményei vagy az áldozat jellemzői nem illenek bele a sémába, akkor kisebb valószínűséggel ismerik fel, hogy valóban nemi erőszak történt, illetve nagyobb valószínűséggel kerül sor áldozathibáztatásra és az elkövető felelősségének enyhítésére.

A „*valódi nemi erőszak*” (Estrich, 1987) olyan „erőszakos behatolás, amelyet idegen követ el, egy váratlan támadás során, egy elhagyatott, nyilvános helyen”

(Du Mont et al., 2003: 469). A „*valódi áldozat*” sztereotípiája az áldozatot jellemzően erkölcsileg feddhetetlen, fehér nőként festi le, aki az ellenállás során fizikai sérülést szenved el. A sztereotípia része tehát a közterületen, illetve legalábbis az áldozat otthonától távol történő elkövetés, a fizikai erőszak – esetleg fegyver – alkalmazása és az áldozat aktív fizikai ellenállása. Ebből következik az a mítosz, amely szerint a valódi áldozat megsérül a támadásban (Du Mont et al., 2003). Fontosak továbbá az áldozat jellemzői; az áldozatnak a sztereotípiához társuló morális mércét sértő viselkedése, életvitele vagy megjelenése (Du Mont et al., 2003; Williams, 1984), vagy akár csak a származása (Razack, 1994) okán megkérdőjelezhető valódi áldozati státusa. A „tapasztalt” vagy „nem megfelelően viselkedő” nők – így például a leszbikusok, szexmunkások, pszichiátriai zavarral küszködők, az éjszakai szórakozóhelyeket látogatók és az alkoholt fogyasztók – nem férnek bele a klasszikus, valódi áldozatról kialakított képbe (Du Mont et al., 2003; Stewart et al., 1996; Martin – Powell, 1995). A valódi áldozat nem öltözik és viselkedik kihívóan, például nem kezdeményez intim kapcsolatot, vagy nem fogadja el egy férfi meghívását az otthonába (Lonsway – Fitzgerald, 1994). További sztereotípiák is élnek a társadalomban – sőt, a nemi erőszak áldozataival elsőként kapcsolatba kerülő szakemberekben, így a rendőrökben is – a nemi erőszakot elszenvedett áldozatok „tipikus viselkedésére” és egyéb jellemzőire vonatkozóan. Ilyen például az, hogy a „valódi” áldozat zaklatott, azonnal feljelentést tesz, korábban sosem tett feljelentést szexuális erőszak miatt, állítását rengeteg bizonyíték támasztja alá, együttműködik a büntetőeljáráásban a hivatalos szervekkel, nem változtat a vallomásán, tökéletesen biztos a szexuális erőszakos cselekmény részleteiben, nem vonja vissza a feljelentést, és vallomása egyáltalán nem tartalmaz bizonyíthatóan valótlan részletet, állítást (Lonsway et al., 2009).

Az elmúlt évtizedekben összegyűlt kutatási eredményekből megállapítható, hogy az erőszakos szexuális bűncselekmények többsége valójában nem tipikus, azaz nem felel meg a valódi nemi erőszak mítoszának (Kelly et al., 2005). Mindazonáltal, minél kevésbé felel meg egy erőszakos szexuális bűncselekmény a valódi nemi erőszak prototípusának, annál kevesebb együttérzést kap az áldozat, annál nagyobb valószínűséggel, illetve mértékben okolják az erőszakért, és annál több együttérzésben és a felelősség alóli felmentésben részesül az elkövető (Frese et al., 2004). E felismerésnek különösen a nemi erőszak tárgyában tett feljelentések, illetve folytatott büntetőeljárások kapcsán van kiemelt jelentősége.

A NEMIERŐSZAK-MÍTOSZOK HATÁSAI A BÜNTETŐ IGAZSÁGSZOLGÁLTATÁSI RENDSZER MŰKÖDÉSÉRE

A szexuális erőszak áldozataival, elkövetőivel és magával a cselekménnyel kapcsolatos attitűdök és sztereotípiák nemcsak szerves részei a nemi erőszak társadalmi kontextusának, hanem annak következményeként a büntető igazságszolgáltatási rendszer működésére is hatnak. A szexuális erőszakkal kapcsolatos büntetőügyekben közreműködő döntéshozók sincsenek elszigetelve a társadalomban élő hiedelmektől, vélekedésektől és attitűdöktől, így azok az ő döntéseiket is befolyásolhatják. Továbbá, a büntető igazságszolgáltatásban dolgozók – elsősorban rendőrök – nemi erőszakkal kapcsolatos percepciói az áldozatokkal való bánásmódot is meghatározzák, amely szintén visszahat a feljelentési arány alakulására. A szakirodalom alapján megállapítható, hogy a szexuális erőszakos bűncselekmények esetében korántsem véletlen az óriási latencia, és az alacsony elítélési arány sem feltétlenül csak objektív tényezőknek tulajdonítható. Az, hogy a feljelentést felvevő, az ügyet kivizsgáló, illetve a nyomozati cselekményeket végző szakemberek mit gondolnak általában véve a szexuális erőszakról és a folyamatban lévő konkrét ügyről, nemcsak az áldozattal kapcsolatos viselkedésüket befolyásolja, hanem a büntetőeljárás folyamatára és kimenetelére is hatással lehet. A szexuális erőszakos bűncselekmények kivizsgálása, illetve az ilyen ügyekkel kapcsolatos büntetőeljárások lefolytatása vonatkozásában világszerte számos probléma merül fel, amelyek egy része az ilyen bűncselekmények sajátos jellegéből, illetve nehezen bizonyíthatóságából, más részük pedig a nemi erőszak szociálpszichológiai háttéréből fakad. Indokolt tehát áttekinteni azokat a tényezőket, amelyek befolyásolják a nemi erőszakos bűncselekmények tárgyában tett feljelentések sorsát és a megindult büntetőeljárások kimenetelét, és megvizsgálni a büntetőeljárásban közreműködő szakemberek – különösen a rendőrök, ügyészek és bírók – nemi erőszakkal és azok áldozataival kapcsolatos percepcióit. Utóbbiak közül a továbbiakban elsősorban a rendőrökkel kapcsolatos kutatási eredményeket foglaljuk össze. A büntetőeljárás szakemberek közül a rendőr az első, aki az ügygel és annak résztvevőivel találkozik, észlelése és megítélése ezért meghatározó befolyást gyakorolhat az eljárás kimenetelére.

Ahogy arra korábban kitértünk, az erőszakos szexuális bűncselekmények esetében problémát jelent az alacsony feljelentési és elítélési, illetve a magas attríciós arány. Ennek egyik oka a *hamis vád mítosza*. Az a meggyőződés, amely szerint a nők gyakran hamisan vádolják a férfiakat szexuális erőszak elkövetésével, hosszú történelmi múltra tekint vissza, és a nőgyűlölet (*mizogínia*) jelenségében gyökere-

zik. Több kutatás eredménye is arra enged következtetni, hogy sok rendőr osztja ezt a nézetet (Ward, 1995; Rumney, 2006). Az Amnesty International tapasztalatai szerint például számos, nemi erőszakos ügyekben eljáró hazai szakember úgy véli, hogy a szexuális erőszak vádja gyakran megalapozatlan (Amnesty International, 2012/2007). A rendőrökkel készített interjúk fő tanulsága az, hogy sok rendőr gondolkodását határozzák meg a nemi erőszakkal és az emiatt feljelentést tevő nőkkel kapcsolatos előítéletek. A tanulmány szerzői arra a következtetésre jutnak, hogy gyakran azért nem indul meg a nyomozás, mert a rendőrség nem hisz a feljelentőnek. A hamis vád óriási nagyságrendjével kapcsolatos téves hiedelem volt a háttere az Egyesült Királyságban és Amerika több államában a szexuális erőszakos ügyekre vonatkozó, elég sajátos bizonyítási szabályoknak is (Rumney, 2006). Az alacsony feljelentési és elítélési, illetve a magas attríciós arány miatt a büntető igazságszolgáltatási rendszereket ért kritikák hatására az 1990-es években több, angolszász jogrendszerű országban történtek reformok, amelyek valamelyest javították a nemi erőszak áldozatainak helyzetén (Jordan, 2004). Új-Zélandon például lehetővé vált, hogy az áldozatok a nyilvánosság kizárásával tehessek meg vallomásukat a bíróság előtt. E reformok ellenére azonban számos tényező figyelmen kívül maradt, amelyek kedvezőtlenül befolyásolják az igazságszolgáltatás működését a szexuális erőszakos ügyekben. Utóbbiak körében különösen jelentős a büntetőeljárás megkezdése (Jordan, 2004) előtti „kapuőr” szerepet betöltő rendőrök tevékenysége, illetve az azt befolyásoló tényezők, köztük a nemi erőszakkal kapcsolatos téves hiedelmek, attitűdök.

Elég nyilvánvaló, hogy a hamis vád előfordulásának túlbecsülése milyen következményekkel járhat a büntetőeljárás kimenetelére vonatkozóan. Az Egyesült Királyságban az elmúlt évtizedekben végzett kutatások szerint például a rendőrség az indokoltnál jóval nagyobb arányban állapítja meg a szexuális erőszak tárgyában tett feljelentések esetében azt, hogy nem történt bűncselekmény (Rumney, 2006). Más – egyebek mellett amerikai és skóciai – vizsgálatok eredményei is arra utalnak, hogy a nemierőszak-ügyekben eljáró rendőrtisztek túlnyomó többsége a feljelentések nagy részét hamisnak tartja⁴, vagy legalábbis tévedésnek tekinti.⁵

4 Az egyes kutatások különböző arányokról számolnak be a rendőrök (és laikusok) becslései vonatkozásában. Van, aki tíz százalék körülire teszi, de nem ritka az ötven-hetven százalékos hamisvád-arányra vonatkozó rendőri becslés sem, ami igen messze esik a valóságtól. Rumney számos kutatás áttekintése alapján megállapította, hogy utóbbiaknak a hamis vád arányára vonatkozó eredményei másfél és kilencven százalék között vannak, és nagy részük pusztá szubjektív percepción, becslésen alapul (Rumney, 2006).

5 Tévedés esetén a jóhiszemű feljelentő valójában nincs tisztában azzal, hogy nem történt erőszak. Hamis vád esetén szándékosan vádol egy ártatlan embert erőszakkal.

A továbbiakban a rendőröknek a nemi erőszakkal, illetve annak áldozataival kapcsolatos percepcióit és az áldozatok szavahihetőségét befolyásoló tényezőket tekintjük át a fontosabb nemzetközi empirikus eredmények tükrében.

A *rendőrök nemi erőszakról kialakult képe* sok sztereotípiát tartalmaz, illetve több vonatkozásban megfelel a „*valódi nemi erőszak*” és a „*valódi áldozat*” *mítoszainak* (Ward, 1995). A rendőrök körében tehát magas a nemierőszak-mítoszok elfogadottsága (Feild, 1978; Suarez – Gadalla, 2010), bár köztük is nagy a szórás ebben a tekintetben (Campbell, 2005), és az áldozat megítélésével kapcsolatos nemi különbségek náluk is érvényesülnek (Schuller – Stewart, 2000). A „*valódi nemi erőszak*” és a „*valódi áldozat*” mítoszai esetükben is az információfeldolgozást irányító és torzító sémákként működnek (Hohl – Stanko, 2015). Minél inkább megfelel egy bejelentett bűncselekmény a „*valódi nemi erőszak*” sémájának, annál nagyobb eséllyel indul meg, illetve jut el a büntetőeljárás a bírósági szakba. Ezzel szemben minél kevésbé prototipikus egy ügy, illetve egy áldozat, annál kisebb valószínűséggel hiszik el, hogy valóban szexuális erőszak történt. A nemierőszak-mítoszoknak és a nemi sztereotípiáknak a döntéshozatalt befolyásoló hatását egy ördögi kör tartja fenn; a rendőrök és ügyészek előrevetítik a bírósági eljárást, illetve az arra feltételezésük szerint hatást gyakorló nemierőszak-mítoszokat, és ebből következően eleve az utóbbi kritériumainak megfelelő eseteket engedik tovább az eljárásban (Munro – Kelly, 2009).

A nemierőszak-mítoszok prevalenciájára vonatkozó adatokon túl egyre több empirikus eredmény áll rendelkezésre a rendőrök nemi erőszakkal és annak áldozataival kapcsolatos percepciói, illetve a rendőrök által is osztott nemierőszak-mítoszok vonatkozásában. A *Krahé* által több mint húsz évvel ezelőtti kutatásban megkérdezett német rendőrök például úgy vélték, a tipikus nemi erőszak az utcán történik, a tipikus áldozat enyhe alkoholos befolyásoltság alatt álló fiatal nő, aki csak könnyebben sérül meg az erőszak során, de súlyos pszichológiai károsodást szenved, a tipikus elkövető pedig mentálisan zavart férfi (Krahé, 1991). A rendőrök által lefestett „*hihető nemi erőszak*” prototípusa annyiban különbözik az utóbbtól, hogy ebben az esetben az áldozat nem áll alkoholos befolyásoltság alatt és megpróbál menekülni. Ettől jelentősen különbözött az úgynevezett „*kétes nemi erőszak*” prototípusa. Ezt az interjúalanyok úgy írták le, hogy a jellemzően 40 év feletti áldozat az ismerőst vádolja nemi erőszak elkövetésével, amely állítólag valamelyikük otthonában történt, mindketten részesek voltak, és a nő nem tanúsított ellenállást.

A továbbiakban áttekintjük a rendőrökre fókuszáló kutatásokban leggyakrabban előkerülő nemierőszak-mítoszokat, majd bemutatjuk két közelmúltbeli kutatás eredményeit, annak illusztrálására, hogyan állnak össze ezek a tényezők egy olyan rendszerré, amely konzerválja az erőszakos szexuális bűncselekményekre jellemző alacsony feljelentési és magas attríciós arányt.

A nemierőszak-mítoszok közé tartozik az a sztereotípiá, amely szerint az áldozat az esetet követően *azonnal feljelentést tesz* (Stewart et al., 1996), és hogy éppen ezért *részletesen és hitelesen emlékszik* a történetekre. Ebből a téves hiedelemből következően a késedelmes feljelentések, illetve a hiányos, inkohereus vagy ellentmondásokat tartalmazó vallomások gyakran aláássák az áldozatok szavahihetőségét (Brownmiller, 1975), és a büntetőeljárás megindításának elutasításához vagy a nyomozás megszüntetéséhez vezetnek (Burt, 1980; Lonsway – Fitzgerald, 1994; Gerger et al., 2007). Valójában kevés áldozat tesz feljelentést azonnal (Ellison, 2005): jellemzően napokkal, hetekkel, hónapokkal vagy akár évekkel később történik meg a feljelentés (Lonsway et al., 2009) – már ha egyáltalán megtörténik. Az áldozat által előadottak a valóságban sokszor ellentmondanak a következetes, részletes és ellentmondásmentes beszámoló mítoszának. Az áldozatok gyakran kihagyják, eltúlozzák vagy kitalálják a vallomásuk egyes részleteit, és sokszor vissza is vonják azt (Lonsway et al., 2009). Adhatnak inkonzisztens vagy valótlan információt a megrázkódtatás miatti „szétesés” okán, a traumatikus élmények ugyanis rontják a memóriefunkciókat (Tromp et al., 1995). Ilyenkor nehéz felidézni a támadás részleteit, különösen a korábban már traumatizált áldozatoknak, akikben keveredhetnek a korábbi emlékek az újabb támadás részleteivel (Lonsway et al., 2009). Az áldozatok emlékezőtehetségét az alkohol- vagy droghatás is befolyásolhatja. Az áldozatok vallomása azért is tartalmazhat hiányos, következtelen vagy valótlan információkat, mert a szexuális cselekmény részleteiről történő beszámoló nagyon kínos és megalázó lehet, és mert félnek attól, hogy nem hisznek nekik vagy őket teszik felelőssé az erőszakért. Ilyen célból elhallgathatják, hogy alkoholt vagy drogot fogyasztottak a támadást megelőzően, vagy hogy prostituáltként dolgoznak, esetleg egyéb illegális tevékenységet végeznek. Hazudhatják azt továbbá, hogy az elkövető fegyverrel vagy egyéb fizikai kényszerrel törte meg az akaratukat, mert azt remélik, így inkább hisznek nekik. Az áldozatok tehát paradox módon maguk is alkalmazkodhatnak a nemierőszak-mítosz konszenzuálisnak vélt sztereotip tartalmaihoz, és kerülhetik olyan információ közlését, amely alááshatja szavahihetőségüket, vagy amely kapcsán az ő büntetőjogi felelősségük is felmerülhet. Gyakran azért hallgatnak el részleteket, vagy igyekeznek minimalizálni a cselekmény súlyát, hogy az elkövetőt – aki sokszor közeli családtagjuk –

megvédjék. Az ilyen elkövető jellemzően párkapcsolatban él az áldozattal, vagy az áldozat függ tőle egzisztenciálisan, vagy egyéb ok miatt tart a bosszújától.

Bár az *alkoholfogyasztásnak*, illetve az *alkoholos befolyásoltságnak* inkább az elkövetői oldalon van jelentősége (Jordan, 2004), gyakran mégis az áldozat felelőségét növelő tényezőként jelenik meg az áldozatokkal kapcsolatos rendőri percepcióban. Schuller és Stewart eredményei szerint az áldozat megítélése az ittasság fokával fordított arányban változott: minél több alkoholt fogyasztott az erőszakot megelőzően, annál kedvezőtlenebb színben látták őt a rendőrök (Schuller – Stewart, 2000). További empirikus eredmények szólnak amellett, hogy az attríció valószínűségét növeli, ha az áldozat alkoholt fogyasztott az erőszak előtt (Finch – Munro, 2005; Hohl – Stanko, 2015; Jordan, 2004). Úgy tűnik, az alkoholfogyasztás áldozathibáztató attitűdöt megalapozó volta összefüggésben van az alkoholfogyasztással kapcsolatos nemi sztereotípiákkal, amelyek erkölcsileg elítélhetőnek és egyben felelőtlennek ítélik az ittas nőket, míg az ittasságot a férfiak esetében a felelősséget csökkentő tényezőként értékelik (Jordan, 2004). Ugyancsak az áldozat szavahihetőségét aláásó tényező a *mentális zavar* és az értelmi károsodás (Ellison et al., 2014; Hohl – Stanko, 2015; Jordan, 2004). Ez azért különösen szomorú, mert a fogyatékkal élő nők – köztük a pszichiátriai betegek és az értelmi fogyatékosok – az átlagosnál jóval nagyobb valószínűséggel válnak szexuális erőszak áldozatává (Brook, 1997).

Az elkövető és az áldozat közötti *korábbi konszenzuális szexuális kapcsolat* szintén olyan tényező, amely gyakran aláássa a feljelentést tevő áldozat szavahihetőségét (Jordan, 2004). A házasságon, illetve párkapcsolaton belüli nemi erőszak a nyugati országokban is csak igen későn vált jogellenessé, ami azt jelzi, hogy a nők szexuális rendelkezésre állásával kapcsolatos elvárások és sztereotípiák egészen a közelmúltig meghatározóak voltak a büntető igazságszolgáltatási rendszerekben is, nem csak a társadalomban. Kutatási eredmények támasztják alá, hogy a két fél közötti korábbi egyetértésen alapuló nemi kapcsolat növeli a rendőrség részéről az áldozathibáztatást vagy a feljelentés megalapozatlannak nyilvánítását (LeDoux – Hazelwood, 1985). Ez már csak azért is problémás, mert az erőszakos szexuális cselekmények túlnyomó részét nem idegenek követik el.⁶

Az áldozat *nemi erőszak tárgyában tett korábbi feljelentése* szintén gyanút kelthet a rendőrségben, hiszen a tévhit szerint kicsi a valószínűsége annak, hogy egy nő

6 Lásd erről a kötetben a *Parti Katalin – Szabó Judit – Virág György* szerzőhármás tanulmányát – a szerk.

több alkalommal is szexuális erőszak áldozatává válik. Ennek a feltételezésnek ellentmondanak a magas reviktimizációs ráták (Jordan, 2004).

Az *áldozat erkölcsi megítélése* szintén befolyásolja a szavahihetőségével kapcsolatos rendőri percepciókat. Ez leginkább a „valódi áldozat” vagy a „tiszteletre méltó nő” sztereotípiáival van összefüggésben. *Ward* kutatásában például a résztvevők több mint fele értett egyet azzal az állítással, hogy a bártáncosnők, hoszteszek és prostituáltak nemi erőszakkal kapcsolatos vádjaihoz gyanakvóan kell viszonyulni. Ide sorolható továbbá az alkoholfogyasztással kapcsolatban korábban említett kognitív torzítás. Van olyan sztereotípia is, amely az áldozat korábbi szexuális tapasztalatait hozza összefüggésbe a nemi erőszak által okozott trauma mértékével. A rendőrök 24, az ügyvédek 11, az orvosok 6, és a nemi erőszak áldozataival foglalkozó tanácsadók 3 százaléka értett egyet azzal az állítással, hogy a szexuálisan tapasztalt nőket nem viseli meg igazán a nemi erőszak (Ward, 1995). *Krahé* rendőr interjúalanyai úgy vélték, az az áldozat tudja legnehezebben feldolgozni a történeteket, aki fiatal, kevés szexuális tapasztalata van, akit idegen támadott meg, és aki megsérült a támadásban. Feltételezték továbbá, hogy a szexuálisan tapasztalt áldozatot kevésbé viseli meg az erőszak. Ehhez hasonló az a sztereotípia, amely szerint a korábbi vagy jelenlegi intim partner által elkövetett nemi erőszaknak kevésbé súlyosak a következményei, mint az idegen által elkövetett támadásnak (*Krahé*, 1991). A kutatások szerint azonban nincs különbség az idegenek, az ismerősök, a partnerek, illetve a rokonok által megerősített nők között a pszichés traumatizáltság mértéke, illetve annak tünetei tekintetében (Koss et al., 1988).

A „valódi nemi erőszak” mítoszának része az a sztereotípia, amely szerint a nemi erőszak során az áldozat általában fizikai ellenállást tanúsít, és a küzdelemben látható fizikai sérüléseket szenved. A *Ward* által megkérdezett rendőrök majdnem fele vélte úgy, hogy a legtöbb nemi erőszak esetében fizikai sérülés történik (Ward, 1995). Bár ez korántsem igaz, mégis egyes kutatások szerint a rendőrök az ilyen sérüléseket a nemi erőszak bizonyítékának tekintik (Jordan, 2004), miközben sok áldozat nem fizikai ellenállással, hanem egyéb módon, például mozdulatlanul válással, ledermedéssel reagál a szexuális támadásra (Galliano et al., 1993). Ugyanígy, az áldozatok a nemi erőszak okozta pszichés traumát is különbözőképpen élik meg, és gyakran egyáltalán nem az elvárásoknak megfelelően viselkednek (Jordan, 2004). A zaklatottság és a „kiborulás” hiánya, illetve a látzólagos nyugalom nem annak a jele, hogy a nemi erőszak vádja megalapozatlan, pedig ez a mítosz széles körben elterjedt (Lonsway et al., 2009).

Jordan és a *Hohl – Stanko* szerzőpáros kutatásai komplex és koherens módon illusztrálják, hogyan befolyásolják a nemierőszak-mítoszok a nemi erőszak miatt

feljelentést tevő nők szavahihetőségének rendőrségi megítélését, illetve az attríció mértékét és mintázatát.

Jordan Új-Zélandon folytatott kutatást a szexuális erőszak miatt feljelentést tevő nők szavahihetőségével kapcsolatos rendőri percepciók tárgyában. Százhatvannégy szexuális erőszakos bűncselekmény rendőrségi aktája alapján végzett kvantitatív és kvalitatív elemzést, továbbá interjút készített 48 érintett nővel az eljárással kapcsolatos tapasztalataikról. A megkérdezett nők több mint harmada számolt be a rendőrség hitetlenkedő, a feljelentés valóságtartalmát kétségbe vonó hozzáállásáról a feljelentés felvétele során. Több nő is úgy érezte, a rendőrök nem tekintik szavahihetőnek, akár azért, mert a viselkedése nem felel meg a „tipikus áldozat” sztereotípiához fűződő hisztérikus, kétségbeesett magatartásnak, akár mert ittasságuk vagy szexuális előéletük okán megkérdőjelezi erkölcsösségüket. Voltak azonban olyanok is, akik a rendőrség hozzáállását érintő félelmeiket később megalapozatlannak találták, tehát kellemesen csalódtak az eljárás során. Az interjúkon kívül a kutató 164, olyan szexuális erőszakos, illetve bántalmazásos ügy aktáit dolgozta fel, amelyekben vagy nem indult büntetőeljárás bűncselekmény hiányában, vagy azt a nyomozati szakban megszüntették a bizonyítékok hiánya vagy a feljelentés visszavonása miatt. Jordan az aktákat négy csoportba sorolta: 1) hiteles; 2) valószínűleg hitelesnek/hamisnak minősített; 3) a rendőrség által hamisnak minősített; és 4) a feljelentő által elismerten hamis ügyek csoportjaira. Megvizsgálva az egyes csoportokba tartozó ügyek főbb jellemzőit, a kutató azonosította azokat a tényezőket, amelyek a legerősebb összefüggést mutatták a feljelentő szavahihetőségének megkérdőjelezésével. Ezek az áldozat *alkoholos befolyásoltsága*, a *késedelmes feljelentés*, az áldozat és az elkövető közötti *korábbi konszenzuális szexuális kapcsolat*, az *intellektuális károsodás vagy pszichiátriai zavar*, a *korábbi szexuális viktimizáció*, a *korábbi, hamisnak minősített feljelentés* szexuális erőszak tárgyában, a *bűncselekménnyel kapcsolatos valamely részlet elhallgatása*, valamint az *áldozat „erkölcstelennek” ítélese* például promiszkuitás okán. Jordan következtetései szerint a szexuális erőszakkal kapcsolatos sztereotípiák kedvezőtlenül befolyásolják a rendőrök percepcióit és döntéseit a szexuális erőszakos ügyekben, és sok nőnek, aki szexuális erőszak miatt tesz feljelentést, jókora nehézséget okoz, hogy meggyőzze az ügyben eljáró rendőröket a szavahihetőségéről (Jordan, 2004).

Hohl és Stanko 587 nemi erőszak tárgyában indult ügy aktáit elemezték, az *attrícióval összefüggő tényezők* után kutatva. Angliában az attríció történhet a feljelentés visszavonásával, vagy úgy, hogy a rendőrség a bűncselekmény hiánya miatt nem indít eljárást, vagy egyéb ok miatt a rendőrség vagy az ügyészség megszünteti a nyomozást. A kutatók az akták vizsgálata és elemzése során azonosították

azokat a tényezőket, amelyek növelték a feljelentés visszavonásának vagy a büntetőeljárás elutasításának, illetve megszüntetésének valószínűségét. Az attríció közel fele azért történt, mert a feljelentést az áldozat visszavonta. A feljelentés visszavonásának valószínűségét csökkentette az áldozatok részére létrehozott speciális központok szolgáltatásainak igénybevétele, az, ha a rendőrségnek sikerült azonosítania a támadót, valamint az, ha a támadó bizonyíthatóan bűnelkövető vagy legalábbis „nem tiszteletre méltó” férfi volt. A feljelentés visszavonásának valószínűsége nőtt, ha az elkövető az áldozat jelenlegi vagy korábbi intim partnere, vagy ha vele az áldozatnak egyébként konszenzuális szexuális kapcsolata volt. A bűncselekmény hiányának megállapítása (*decision to 'no crime'*) azokban az ügyekben volt a legvalószínűbb, amelyekben az áldozatnak volt már korábbi, hamisnak minősített feljelentése, illetve amelyekben a feljelentő állításával ellentétes bizonyíték állt rendelkezésre. Tovább növelte a bűncselekmény hiánya megállapításának valószínűségét az ügyben eljáró rendőrnek a feljelentés valóságtartalmával kapcsolatos kételye. A feljelentőnek a történetről adott ellentmondásos vallomása, az áldozat mentális problémái és tanulási nehézségei, valamint az, ha „nem érti a beleegyezés jelentését”, szintén emelte a bűncselekmény hiánya megállapításának esélyét. Ha azonban az elkövetéssel vádolt személlyel szemben volt már folyamatban büntetőeljárás, illetve nem a fehér etnikum tagja volt, kisebb volt a valószínűsége annak, hogy a rendőrség az ügyet nem címkézi bűncselekménynek. A nyomozás rendőrség által történő megszüntetését leginkább a bizonyítékok rendelkezésre állása vagy annak hiánya és az ügy jellemzői befolyásolták, továbbá az, ha a gyanúsított „hiteles bűnöző”, a feljelentő pedig „hiteles áldozat” volt. A *feljelentő állításának ellentmondó bizonyítékok* nagymértékben növelték a nyomozás megszüntetésének valószínűségét, míg ez az összefüggés fordítva kevésbé érvényesült. Az *áldozat vallomásában tapasztalható ellentmondások*, a *késedelmes feljelentés*, a *korábbi hamis feljelentés* előfordulása, az *áldozat mentális problémái* és az *erőszakot megelőző alkoholfogyasztása* szintén jelentősen növelte, míg az *áldozat erőszaktevővel szemben tanúsított fizikai ellenállása* szignifikánsan csökkentette a nyomozás megszüntetésének valószínűségét. A büntetőeljárás ügyészség általi megszüntetése esetén az *elkövető etnikai származása*, az áldozat ellentmondásos vallomása és mentális problémái, valamint az ügyben eljáró rendőrnek a feljelentés hitelességével kapcsolatos kételyei estek latba a legnagyobb súllyal.

Hohl és Stanko kutatásában tehát a „*valódi áldozat mítosza*”, az általuk „*tiszteletre méltó nőként*” címkézett prototípus jelentősen befolyásolta a lemorzsolódást: minél inkább megfelelt az áldozat ennek a sztereotípiának, annál kisebb eséllyel esett ki az ügye a büntetőeljárásból. Szintén igen releváns az áldozat (önkéntes)

alkoholfogyasztása az erőszakot megelőzően, a mentális problémák és a tanulási nehézségek, az elkövetővel való korábbi konszenzuális szexuális kapcsolat, és az, ha a rendőrség megítélése szerint a nő félreértette a konszenzus fogalmát. A kutatók ugyanakkor nem minden nemierőszak-mítosz meghatározó szerepére találtak bizonyítékot. Annak például, hogy az erőszak közterületen történt vagy a privát szférában, nem volt jelentősége az attríció szempontjából. Ugyanígy nem volt releváns a rendőrség számára az sem, hogy voltak-e külsérelmi nyomok az áldozaton, bár az, hogy ellenállt a támadónak, csökkentette az attríció valószínűségét. Ami Hohl és Stanko kutatásában igazán figyelemreméltó és óvatosságra intő eredmény, az az, hogy az összes tényező közül a *rendőröknek és az ügyészeknek a feljelentés hitelességére vonatkozó percepciója* nyomott a latban akkor, amikor nem állt rendelkezésre megfelelő bizonyíték a feljelentő állítása mellett (Hohl – Stanko, 2015).

A nemierőszak-mítoszok hatásaival foglalkozó kutatások mellett fontos megemlíteni azokat az empirikus eredményeket is, amelyek a *nemi erőszak áldozatainak a rendőrséggel kapcsolatos tapasztalatairól* számolnak be (Campbell, 2005). Utóbbiak meglehetősen vegyes képet mutatnak, mégis úgy tűnik, a kedvezőtlen tapasztalatok vannak túlsúlyban. Sokan újra viktimizálódnak az eljárás során, ami megnehezíti a trauma feldolgozását és csökkenti a hasonló ügyben tett későbbi feljelentés valószínűségét. Megjegyzendő, a nemierőszak-mítoszok rendőrök döntéseire gyakorolt hatásaival kapcsolatos szakirodalom nem mutat tökéletes konzisztenciát. Vannak ugyanis olyan kutatások, amelyek eredményei nem támasztják alá a „valódi nemi erőszak” és különösen a „valódi áldozat” mítoszainak érvényesülését a rendőri munkában (Du Mont et al., 2003).

Az eddig leírtak fényében nem meglepő a Baranya Megyei Rendőr-főkapitányság által készített⁷ prevenció és oktatási célú spotok tartalma. Bár arról nem áll rendelkezésre empirikus adat, hogy a hazai rendőrök körében milyen arányú és mértékű a nemierőszak-mítoszok elfogadottsága, az áldozatok tapasztalatai, (Amnesty International, 2012/2007) az említett rendőrségi oktatófilmek sztereotip és előítéletes tartalma, valamint a nemzetközi szakirodalom alapján valószínűsíthető, hogy ez Magyarországon is létező jelenség, amellyel foglalkozni kell. A társadalom és az áldozatok védelme, illetve a büntető igazságszolgáltatási rendszer hatékonyabb működése érdekében indokolt és időszerű a nemierőszak-mítoszok prevalenciájának és hatásainak feltárása a hazai rendőrség állományán

7 A rendőrségi kampányvideó volt az Országos Kriminológiai Intézetben a szexuális erőszakról indított, a kötetben megjelent kutatás egyik apropója – a szerk.

belül is, hogy szükség esetén beépítsék a képzésükbe a nemi erőszakkal kapcsolatos előítéleteket és sztereotípiákat megcélzó speciális tréningeket.

ZÁRÓGONDOLATOK

Az emberi világ mitikus: hiedelmek és mítoszok szövedéke köti össze és tartja egyben. A mottóként idézett *Hamvas Béla* szerint, amikor a hazugság, a „*pseudológia oly mértékben túlorganizálódik, hogy értelmileg már nem bírálható, amikor még az is erősíti, ha kézzelfoghatóan nem igaz, mítosszá alakul*” (Hamvas, 2004 [1992]). *Rollo May* ezzel szemben azt állítja, hogy a nyugati társadalom elveszítette mítoszait, és a jelenkori társadalmi problémák jelentős része éppen a mítoszok hiányára vezethető vissza. Ezek nyújtanak ugyanis belső biztonságot az egyének számára a világban való létezéshez (May, 1991: 9). May felfogásában a mítosz az értelemdadás eszköze az értelem nélküli világban. A mítoszok narratív mintázatok, amelyek jelentőséget adnak létezésünknek. „*A mítoszok olyanok, mint a gerendák a házban: kívülről ugyan nem láthatók, mégis ezek a struktúrák azok, amelyek egyben tartják a házat, annak érdekében, hogy élhessünk benne*” (May, 1991: 15).

Az említett két idézet is illusztrálja, hogy a mítosz fogalma telített, és egymással nem feltétlenül konzisztens értelmeket, értelmezéseket rejt magában.

A „mythosz” eredetileg beszéd, elbeszélés, elbeszélte történet, többnyire istenekről, emberfeletti („mitikus”) képességű, gyakran isteni eredetű hősökről, amely egy adott közösség világról, természetéről, emberi kapcsolatokról alkotott nézeteit, hiedelmeit beszéli el. A mítosz megpróbál megnyugtató és elfogadható válaszokat adni a közösség tagjai számára az egyébként megmagyarázhatatlannak tűnő és félelmetes kérdésekre és problémákra – rendszert, összefüggéseket, átláthatóságot teremteni az amúgy rendszertelen, összefüggéstelen és átláthatatlan világban, vagyis értelmet és jelentést adni az értelmetlenségnek és jelentésnélküliségnek, így csökkentve szorongásainkat és téve elviselhetővé a lét amúgy elviselhetetlen könnyűségét.

A mítosz ugyanakkor a közbeszédben az alá nem támasztott hiedelem, a valóság által nem igazolt elképzelés, vagy egyenesen a Hamvas által is használt, a valóságnak ellentmondó hazugság jelentésben is szerepel. Az ilyen értelemben használt mítosz tartalma nem igaz, nem valós – a „*nemierőszak-mítosz*” is elsősorban ezt a jelentést hordozza.

Végül, van a mítosznak egy olyan felfogása is, amely a tartalom nagy tömegek által való elfogadottságára és funkciójára koncentrálna, a valósággal való kapcsolatot

viszonylag értékmentesen szemlélve. Ebben az értelmezésben a mítosz csupán egy sokak által hitt és osztott képzeletbeli valóságot jelent, amit a közös hit éltet és ruház fel hatalommal. Ez a mítoszfogalom jellegét tekintve *interszubjektív*, vagyis olyan, amely az emberek sokaságának közös képzeletében, az egyének szubjektív tudatát összekötő kommunikációs hálózatban létezik. Éppen ezért egy személy „kiesése” ebből a hálózatból csekély jelentőségű; egy interszubjektív jelenség átalakulásához sokak kiesése – hitük megváltoztatása, halála – szükséges (Harari, 2015).

Témánk szempontjából valamennyi értelmezés releváns.

A bemutatott szakirodalom és empiria jól demonstrálja, hogy az erőszakmítoszok tartalma és az általuk konstruált valóság milyen viszonyban van a realitással. A kutatások szinte egyöntetűen azt jelzik, hogy ezek a mítoszok ellentmondanak a valóságnak; vagy teljességében hamis állításokat tartalmaznak, vagy jelentősen torzítják a valóság képét. A mítoszok másfelől jól körülírható társadalmi funkciót töltenek be. Erősítik az alapvetően jó és igazságos világ képzetét tartalmazó *igazságosvilág-hiedelmet*, amely növeli a biztonság és védettség érzetét és csökkenti a léttel kapcsolatos szorongásokat – a nemierőszak-mítoszokat illetően elsősorban a férfiak esetében, de nem kizárólag náluk. Ha a világ igazságos, ha mindenki azt kapja, amit megérdemel, ha a jó elnyeri méltó jutalmát és büntetésre csak a rossz számíthat, akkor mi nyugodtan hajthatjuk álomra fejünket, nekünk nincs okunk az aggodalomra; félni csak a gonoszoknak van okuk, ahová persze mi nem tartozunk. Az erőszakmítosz a hagyományos patriarchális szerepeket, viszonyokat és a szociális hatalom megszokott elosztását is erősíti. Mivel ez az ismert, a régtől fogva adott, az állandó „világrend”, a változatlanság bizonyossága ismét csak egyfajta kiegyensúlyozott nyugalmat képvisel a változás bizonytalanságával, krízisfélelmeivel szemben. A váratlan ijesztősége, a kiszolgáltatottság szorongásai ellenében kész igazságokat, előre gyártott gondolati paneleket, töprengést alig vagy egyáltalán nem igénylő „*ready-made*” kognitív konfekciókat, a meglévő hiedelemrendszerünkbe jól illeszkedő, észszerű sémákat igénylünk, és az erőszakmítoszok kiválóan harmonizálnak ezzel a szükségletünkkel. Ugyanakkor az én védelmét szolgáló mechanizmusok, bár megóvják önünket a fenyegető veszélyektől és a fájdalom megélésétől, mindezt a valóság meghamisításán keresztül teszik. Az áldozatokat illetően az igazi trauma a titok, a rettenet kimondhatatlansága; az arról való hallgatás, ami nagyon fáj. Az áldozatokat eddig is, évszázadokon keresztül a félelem és a szégyenérzet hallgattatta el, és hallgatásuk jogosítványul szolgált a további erőszakhoz (Herman, 2007). A mítoszok az amúgy is titkolt

erőszak további elhallgatása irányába hatnak, ezért súlyos akadályai az áldozatok megjelenésének, és így segítségüknek és gyógyulásuknak is.

A trauma szégyenét a beszéd, a titkok feltárása oldhatja. Ehhez olyan társadalmi környezet szükséges, ami ösztönzi és segíti, nem pedig további megszegéssel, hibáztatással fenyegeti a nyilvános kiállást. Ne legyenek illúzióink: az emberek tömegei által osztott, a sokak közös képzeletében létező intersubjektív valóság megváltozása időt és sokak kiesését igényli a szubjektív tudatokat összekötő kommunikációs hálóból. Tanulságos és reménykeltő azonban ebből a szempontból *Laurie Stark* hollywoodi író-újságíróőnének az amerikai producer bántalmazási botrányával kapcsolatban tett Twitter bejegyzése: „*Ne feledjük: a Weinstein Company nem azért rúgta ki Harvey-t, mert rájöttek, hogy egy szexuális ragadozó. Azért rúgták ki, mert MI is rájöttünk.*”⁸ Ez egy állapot pillanatképe. Azt mondja, hogy a cég számára ugyan nem egyértelmű, belső morális szükséglet egy ilyen tett, de ismerik a külső környezet várható reakcióját, lehetséges szankcióit, és a magatartásukat már ehhez igazítják. A lélektan szerint a személyiség éréssel párhuzamosan fejlődő morális gondolkodás egyik markáns fázisa az a szint, amikor az erkölcsi norma még nem vált belsővé, interiorizálttá, ám az egyén mégis követi a szabályt. Tisztában van már ugyanis azzal, hogy a normaszegés büntetéssel jár, és szabálykövetését ennek elkerülése motiválja.

„*Az élet sajtószerű valami – írja Hamvas –, a hazugságban is tenyészik, és néha úgy látszik, még jobban*” (Hamvas, 2004). Bízunk benne, hogy ez csupán a látszat.

8 Laurie Stark: “Remember: The Weinstein Company didn’t fire Harvey because they found out he was a sexual predator. They fired him because WE found out.”
<https://twitter.com/heyLauriestark/status/917178184851906560>

FELHASZNÁLT IRODALOM

Amnesty International [2012 [2007]]: *Meg nem hallott segélykiáltások – A nők nem kapnak megfelelő védelmet a családon belüli erőszak ellen.* Budapest: Amnesty International Magyarország. http://www.amnesty.hu/data/file/526-meg_nem_hallott_segelykialtasok_jelentes.pdf?version=1412429919

Anderson, I. – Beattie, G. – Spencer, C. (2001): Can blaming victims of rape be logical? Attribution theory and discourse analytic perspectives. *Human Relations*, 54(4), 445–467.

Anderson, K. B. – Cooper, H. – Okamura, L. (1997): Individual differences and attitudes toward rape: A meta-analytic review. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 23(3), 295–315.

Bell, S. T. – Kuriloff, P. J. – Lottes, I. (1994): Understanding attributions of blame in stranger rape and date rape situations: An examination of gender, race, identification, and students' perception of rape victims. *Journal of Applied Social Psychology*, 24(19), 1719–1734.

Ben-David, S. – Schneider, O. (2005): Rape perceptions, gender role attitudes, and victim-perpetrator acquaintance. *Sex Roles*, 53(5–6), 385–399.

Boeringer, S. (1999): Associations of rape-supportive attitudes with fraternal and athletic participation. *Violence Against Women*, 5(1), 81–90.

Bohner, G. – Eyssel, F. – Pina, A. – Siebler, F. – Viki, G. (2009): Rape myth acceptance: cognitive, affective and behavioural effects of beliefs that blame the victim and exonerate the perpetrator. In: **Horvath, M. A. H. – Brown, J. M. (Eds.):** *Rape. Challenging contemporary thinking.* Devon: Willan Publishing, 17–45.

Bohner, G. – Jarvis, C. I. – Eyssel, F. – Siebler, F. (2005): The causal impact of rape myth acceptance on men's rape proclivity: Comparing sexually coercive and noncoercive men. *European Journal of Social Psychology*, 35, 819–828.

Bridges, J. S. (1991): Perceptions of date rape and stranger rape: A difference in sex role expectations and rape-supportive beliefs. *Sex Roles*, 24(5–6), 291–307.

- Brook, J. (1997):** Sexual abuse and people with intellectual disabilities. *Social Work Review*, 9(3), 16–17.
- Brownmiller, S. (1975):** *Against our will: Men, women and rape*. New York: Simon and Schuster
- Burt, M. R. (1980):** Cultural myths and support of rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 38(2), 217–230.
- Burt, M. R. (1991):** Rape myths and acquaintance rape. In: **Parrot, A. – Bechhofer, L. (eds.):** *Acquaintance rape: The hidden crime*. New York: Wiley, 26–40.
- Campbell, R. (2005):** What really happened? A validation study of rape survivors' help-seeking experiences with the legal and medical systems. *Violence and Victims*, 20(1), 55–68.
- Cowan, G. – Quinton, W. J. (1997):** Cognitive style and attitudinal correlates of the perceived causes of rape scale. *Psychology of Women Quarterly*, 21(2), 227–245.
- Davies, M. – Rogers, P. (2006):** Perceptions of male victims in depicted sexual assaults: A review of the literature. *Aggression and Violent Behavior*, 11(4), 367–377.
- Du Mont, J. – Miller, K.-L., Myhr, T. L. (2003):** The role of “real rape” and “real victim” stereotypes in the police reporting practices of sexually assaulted women. *Violence Against Women*, 9(4), 466–486.
- Earnshaw, V. – Pitpitan, E. – Chaudoir, S. (2011):** Intended responses to rape as functions of attitudes, attributions of fault, and emotions. *Sex Roles*, 64(5), 382–393.
- Ellison, L. (2005):** Closing the credibility gap: the prosecutorial use of expert witness testimony in sexual assault cases. *International Journal of Evidence and Proof*, 9(4), 239–268.
- Ellison, L. – Munro, V. – Hohl, K. – Wallang, P. (2014):** Challenging criminal justice? Psychosocial disability and rape victimization. *Criminology & Criminal Justice*, 15(2), 225–244.

Estrich, S. (1987): *Real rape: How the legal system victimizes women who say no.* Boston: Harvard University Press

Feild, H. S. (1978): Attitudes toward rape: a comparative analysis of police, rapists, crisis counselors, and citizens. *Journal of Personality and Social Psychology*, 36(2), 156–179.

Finch, E. – Munro V. E. (2005): Juror stereotypes and blame attribution in rape cases involving intoxicants. *British Journal of Criminology*, 54(1), 25–38.

Flood, M. – Pease, B. (2009): Factors influencing attitudes to violence against women. *Trauma, Violence and Abuse*, 10(2), 125–142.

Frazier, P. (1990): Victim attributions and post-rape trauma. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59(2), 298–304.

Frese, B. – Moya, M. – Megias, M. (2004): Social perception of rape: How rape myth acceptance modulates the influence of situational factors. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(2), 143–161.

Galliano, G. – Noble, L. M. – Travis, L. A. – Puechl, C. (1993): Victim reactions during rape/sexual assault. *Journal of Interpersonal Violence*, 8(1), 109–114.

Gerger, H. – Kley, H. – Bohner, G. – Siebler, F. (2007): The acceptance of modern myths about sexual aggression (AMMSA) scale: development and validation in German and English. *Aggressive Behavior*, 33(5), 422–440.

Groth, A. N. – Burgess, A. W. – Holmstrom, L. L. (1977): Rape: Power, anger, and sexuality. *American Journal of Psychiatry*, 134(11), 1239–1243.

Hamvas Béla ([1992] 2004): *Patmosz I.* Budapest: Medio Kiadó. <http://hamvasbela.uw.hu/03.htm>

Harari, Y. N. (2015): *Sapiens. Az emberiség rövid története.* Budapest: Anima

Heath, N. M. – Lynch, S. M. – Fritch, A. M. – Wong, M. M. (2013): Rape myth acceptance impacts the reporting of rape to the police: a study of incarcerated women. *Violence Against Women*, 19(9), 1065–1078.

Herman, J. L. (2007): *Shattered shame states and their repair*. https://www.researchgate.net/profile/Judith_Herman/publication/228364066_Shattered_Shame_States_and_their_Repair/links/54af02f50cf21670b35902d0.pdf

Hohl, K. – Stanko, E. A. (2015): Complaints of rape and the criminal justice system: French evidence on the attrition problem in England and Wales. *European Journal of Criminology*, 12(3), 324–341.

Johnson, B. E. – Kuck, D. L. – Schander, P. R. (1997): Rape myth acceptance and sociodemographic characteristics: A multidimensional analysis. *Sex Roles*, 36(11–12), 693–707.

Jordan, J. (2004): Beyond belief? Police, rape and women's credibility. *Criminology and Criminal Justice*, 4(1), 29–59.

Kanekar, S. – Nazareth, A. M. (1988): Attributed rape victim's fault as a function of her attractiveness, physical hurt and emotional disturbance. *Social Behavior*, 3(1), 37–40.

Kelly, L. – Lovett, J. – Regan, L. (2005): *A gap or chasm? Attrition in reported rape cases*. Home Office Research Study 293. London: Home Office Research, Development and Statistics Directorate

Koss, M. P. – Dinero, T. E. – Seibel, C. A. – Cox, S. L. (1988): Stranger and acquaintance rape: Are there differences in the victim's experience? *Psychology of Women Quarterly*, 12(1), 1–24.

Krahé, B. (1991): Police officers' definitions of rape: A prototype study. *Journal of Community & Applied Social Psychology*, 1(3), 223–244.

Krahé, B. – Temkin, J. – Bieneck, S. – Berger, A. (2008): Prospective lawyers' rape stereotypes and schematic decision making about rape cases. *Psychology, Crime and Law*, 14(5): 461–479.

Lanier, C. (2001): Rape-accepting attitudes: Precursors to, or consequences of, forced sex. *Violence Against Women*, 7(8), 876–885.

L'Armand, K. – Pepitone, A. (1982): Judgment of rape: A study of victim-rapist relationship and victim sexual history. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 8(1), 134–139.

LeDoux, J. C. – Hazelwood, R. R. (1985): Police attitudes and beliefs toward rape. *Journal of Police Science and Administration*, 13(3), 211–220.

Lerner, M. J. (1980): *The belief in a just world: A fundamental delusion*. New York: Plenum Press

Locke, B. D. – Mahalik, J. R. (2005): Examining masculinity norms, problem drinking, and athletic involvement as predictors of sexual aggression in college men. *Journal of Counseling Psychology*, 52(3), 279–283.

Lonsway, K. A. – Fitzgerald, L. F. (1994): Rape myths. In review. *Psychology of Women Quarterly*, 18(2), 133–164.

Lonsway, K. A. – Archambault, J. – Lisak, D. (2009): False reports: Moving beyond the issue to successfully investigate and prosecute non-strangers sexual assault. *The Voice*, 3(1), 1–11.

Malamuth, N. M. – Sockloskie, R. J. – Koss, M. P. – Tanaka, J. S. (1991): Characteristics of aggressors against women: Testing a model using a national sample of college students. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 59(5), 670–681.

Martin, P. Y. – Powell, R. M. (1995): Accounting for the second assault: Legal organizations' framing of rape victims. *Law and Social Inquiry*, 19(4), 853–890.

Mason, G. E. – Riger, S. – Foley, L. A. (2004): The impact of past sexual experiences on attributions of responsibility for rape. *Journal of Interpersonal Violence*, 19(10), 1157–1171.

May, R. (1991): *The Cry for Myth*. New York: W. W. Norton & Co.

McMahon, S. (2007): Understanding community-specific rape myths. Exploring student athlete culture. *Journal of Women and Social Work*, 22(4), 357–370.

McMahon, S. – Farmer, L. G. (2011): An updated measure for assessing subtle rape myths. *Social Work Research*, 35(2), 71–81.

Meyer, C. B. – Taylor, S. D. (1986): Adjustment to rape. *Journal of Personality and Social Psychology*, 50(6), 1226–1234.

Miller, A. K. – Markman, K. D. – Handley, I. M. (2007): Self-blame among sexual-assault victims prospectively predicts revictimization: A perceived sociolegal context model of risk. *Basic and Applied Social Psychology*, 29(2), 129–136.

Monson, C. M. – Langhinrichsen-Rohling, J. – Biderup, T. (2000): Does “no” really mean “no” after you say “yes”? Attributions about date and marital rape. *Journal of Interpersonal Violence*, 15(11), 1156–1174.

Munro, V. – Kelly, L. (2009): A vicious cycle? Attrition and conviction patterns in contemporary rape cases in England and Wales. In: **Horvath, M. – Brown, J. (eds):** *Rape: Challenging Contemporary Thinking*. Devon: Willan Publishing, 99–123.

Murnen, S. – Kohlman, M. (2007): Athletic participation, fraternity membership, and sexual aggression among college men: a meta-analytic review. *Sex Roles*, 57(1–2), 145–157.

Nagel, B. – Matsuo, H. – McIntyre, K. P. – Morrison, N. (2005): Attitudes toward victims of rape: Effects of gender, race, religion, and social class. *Journal of Interpersonal Violence*, 20(6), 725–737.

Nyúl B. – Ferenczy D. (2015): *A nemi erőszak mítoszok és elfogadottságuk Magyarországon*. OTDK dolgozat. Debrecen: XXXII. Országos Tudományos Diákköri Konferencia

Payne, D. L. – Lonsway, K. A. – Fitzgerald, L. F. (1999): Rape myth acceptance: Exploration of its structure and its measurement using the Illinois Rape Myth Acceptance Scale. *Journal of Research in Personality*, 33(1), 27–68.

Peterson, Z. D. – Muehlenhard, C. L. (2004): Was It Rape? The Function of Women’s Rape Myth Acceptance and Definitions of Sex in Labeling Their Own Experiences. *Sex Roles*, 51(3–4), 129–144.

Razack, S. (1994): What is to be gained by looking White people in the eye? Culture, race, and gender in cases of sexual violence. *Signs*, 19(4), 894–923.

Rumney, P. N. S. (2006): False allegations of rape. *Cambridge Law Journal*, 65(1), 128–158.

Sakallı-Uğurlu, N. – Yalçın, S. Z. – Glick, P. (2007): Ambivalent sexism, belief in a just world, and empathy as predictors of Turkish students' attitudes toward rape victims. *Sex Roles*, 57(11–12), 889–895.

Saunders, A. (2012): *Speech on the prosecution of rape and serious sexual offences.*
http://www.cps.gov.uk/news/articles/speech_on_the_prosecution_of_rape_and_serious_sexual_offences_by_alison_saunders_chief_crown_prosecutor_for_london/

Schuller, R. – Stewart, A. (2000): Police Responses to Sexual Assault Complaints: The Role of Perpetrator/Complainant Intoxication. *Law and Human Behavior*, 24(5), 535–551.

Senn, C. Y. – Radtke, H. L. (1990): Women's evaluations of and affective reactions to mainstream violent pornography, nonviolent pornography, and erotica. *Violence and Victims*, 5(3), 143–155.

Sleath, E. – Bull, R. (2012): Comparing rape victim and perpetrator blaming in a police officer sample: Differences between police officers with and without special training. *Criminal Justice and Behavior*, 39(5), 642–661.

Stewart, M. W. – Dobbin, S. A. – Gatowski, S. I. (1996): “Real rapes” and “real victims”: The shared reliance on common cultural definitions of rape. *Feminist Legal Studies*, 4(2), 159–177.

Suarez, E. – Gadalla, T. M. (2010): Stop blaming the victim: A meta-analysis on rape myths. *Journal of Interpersonal Violence*, 25(11), 2010–2035.

Sussenbach, P. – Bohner, G. (2011): Acceptance of sexual aggression myths in a representative sample of German residents. *Aggressive Behavior*, 37(4), 374–385.

Tromp, S. – Koss, M. P. – Figueredo, A. J. – Tharan, M. (1995): Are rape memories different? A comparison of rape. Other unpleasant and pleasant memories among employed women. *Journal of Traumatic Stress*, 8(4), 607–627.

Yamawaki, N. (2007): Rape perception and the function of ambivalent sexism and gender-role traditionality. *Journal of Interpersonal Violence*, 22(4), 406–423.

Van der Bruggen, M. – Grubb, A. R. (2014): A review of the literature relating to rape victim blaming: An analysis of the impact of observer and victim characteristics on attribution of blame in rape cases. *Aggression and violent behavior*, 19(5), 523–531.

Ward, C. A. (1995): *Attitudes towards rape: Feminist and social psychological perspectives*. London: Sage

Williams, L. S. (1984): The classic rape: When do victims report? *Social Problems*, 31(4), 459–467.

Nyomta Europrinting Kft.

Az erőszak társadalmi szövedékének meghatározó tartalmi elemei a szexuális erőszakhoz tapadó, mélyen gyökerező és sokak által osztott vélemények, hiedelmek és előítéletes állítások az erőszakkal, annak okaival, hatásaival, valamint az elkövető és az áldozat jellemzőivel kapcsolatban. Az itt megjelenő, a szexuális erőszakkal kapcsolatos kutatások a nemierőszak-mítoszok fogalmát és megjelenési módozatait járják körül, szociológiai, történeti, klinikai pszichológiai és kriminológiai szemszögből. A kötet válaszokat kínál a sértetté nem vált társadalom gyakran feltett kérdéseire, támpontokat ad a szakemberek számára a nemi erőszakkal kapcsolatos büntetőeljárások során, és remélhetőleg hozzájárul a szexuális erőszakot övező mítoszok lerombolásához.

Budapest, 2017